Міхаель Енде

Момо

Із пітьми світло йде.

Не знаю, хто ти й де,

Що шлеш такі промінчики ясні.

Та хто б ти не була,

Зориночко мала,-

Світи мені, світи, світи мені!

(На мотив ірландської дитячої пісеньки)

ЧАСТИНА ПЕРША

МОМО ТА ЇЇ ДРУЗІ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ВЕЛИКЕ МІСТО І МАЛЕНЬКА ДІВЧИНКА

За давніх, давніх часів, як люди ще розмовляли зовсім інакшими, не теперішніми мовами, в теплих країнах уже пишалися великі, чудові міста. В тих містах височіли царські та імператорські палаци, слалися широкі вулиці, вузенькі вулички й покручені завулки, стояли розкішні храми з золотими й мармуровими статуями богів, вирували квітчасті базари, де торгували товарами з усього білого світу, розлягались

просторі й гарні майдани, куди люди сходилися обміркувати новини чи послухати промови.

Та насамперед, у тих містах були театри.

Вони скидались на нинішній цирк, тільки що будували їх із самого каменю. Лави для глядачів здіймалися східцями одна над одною, утворюючи ніби велетенську лійку. Згори деякі з цих споруд здавалися зовсім круглими, другі — овальними, а треті розкидалися розгонистим півколом. Називалися вони амфітеатрами.

Були амфітеатри величезні, як футбольний стадіон, а були й менші — усього на дві-три сотні глядачів. Декотрі були пишні, оздоблені колонами й статуями, а інші — прості й неоздоблені. Дахів амфітеатри не мали. Вистави грали просто неба. Отож у багатих амфітеатрах угорі над лавами напинали злототкані килими, щоб заслонити глядачів від пекучого сонця або раптової зливи. У простих театрах задля цього правили очеретяні або солом'яні мати. Одне слово, театри були не всі однакові. Та відвідували їх усі, бо всі палко любили дивитись і слухати вистави.

І коли люди серцем проживали ті зворушливі чи кумедні події, які відбувалися на сцені, їм здавалось, наче те вдаване життя якимось дивовижним чином виходить правдивіше, ніж їхнє власне, повсякденне. І вони любили проживати цю інакшу дійсність.

Тисячоліття проминули відтоді. Великі стародавні міста занепали, храми й палаци завалилися. Вітер і дощ, холод і спека вигладили й повидовбували камінь, і від великих театрів залишилися самі руїни." У поруйнованих стінах тепер лиш цикади ведуть свою монотонну пісню, неначе то земля так дихає вві сні.

Та декотрі з великих стародавніх міст залишились великими й сьогодні. Звісно, життя в них стало інакше. Люди їздять автомобілями й

трамваями, мають телефон і електричне світло. Але де-де серед новітніх будівель ще натрапиш на дві-три колони, браму, решткі прадавнього муру чи й на амфітеатр давноминулих днів.

В одному з таких міст і сталась оця історія.

На південній околиці того міста, там, де вже починається поле, а будинки й халупчини стають дедалі вбогіші, лежать, сховавшись у пінієвому ліску, руїни невеличкого амфітеатру. Він і за давнини був не з розкішних — цей, сказати б, театр для вбогих. А в наші дні, себто за тих часів, коли почалась оця історія з Момо, про ті руїни майже геть забули. Знали про них ще хіба кілька вчених знавців старовини, та й ті до них збайдужіли, бо там уже не було чого вивчати. Не були руїни і якоюсь дивницею, щоб змагатися з іншими дивовижами, які трапляються у великому місті. Отож туди забивалися вряди-годи хіба що двоє-троє туристів, видирались догори зарослими травою кам'яними лавами для глядачів, голосно розмовляли, клацали фотоапаратами, роблячи на спомин знімки, та й ішли собі геть. Тоді в кам'яну лійку поверталася тиша і цикади заводили нову строфу нескінченної своєї пісні — строфу, що нічим не різнилася від старої. Власне, тільки люди, що там поблизу жили, добре знали цю химерну округлу споруду. Там паслися їхні кози, діти грали в м'яча на її круглому дні, а інколи вечорами там зустрічалися закохані пари.

Але одного дня люди загомоніли, що віднедавна хтось у руїнах живе. Казали — дитина, мале дівча. А проте напевно твердити було не можна, бо те дитя мало на собі не зовсім звичну одіж. А звати її Момо чи якось так.

І справді, на вигляд Момо здавалась трохи чудною і людей, які понад усе цінують чистоту й ошатність, мабуть-таки, могла трохи налякати. Вона була маленька й худенька, через те ніхто нізащо не вгадав би, чи їй тільки вісім, а чи всі дванадцять років. Вона мала буйні, смолянисто-чорні кучері, до яких, видно, зроду не торкались гребінець і ножиці. Мала величезні, прегарні й так само смолянисто-чорні очі і ноги тієї ж

таки барви,— бо здебільшого бігала боса. Лише взимку подеколи взувалася в черевики, та вони були неоднакові, розпаровані, ще й до того великі на неї. Адже з майна вона тільки й мала собі те, що десь знайшла або що їй подарували люди. Спідничина в неї була пошита з різнобарвних клаптів і сягала аж по кісточки. Зверху вона надягала стару, занадто на неї велику чоловічу куртку, рукава якої звичайно закасувала. Підрізувати їх Момо не хотіла, бо завбачливо думала про те, що вона ж ростиме. А хто його знає, чи трапиться їй ще коли отака добряча куртка зі стількома кишенями.

Під зарослою бур'яном сценою театру було кілька на півзавалених кімнатчин, куди можна було залазити крізь дірку в стіні. Тут Момо влаштувала собі житло.

Якось опівдні до дівчинки прийшло кілька жінок і чоловіків — з тих, що неподалік жили,— надумавши її про дещо розпитати. Момо стояла перед ними й злякано на них дивилася: вона боялась, що ці люди її звідси проженуть.

Та невдовзі помітила, що вони до неї прихильні. Вони й самі були вбогі і знали життя.

— Так,— мовив один чоловік,— отже, тобі тут до вподоби?

— Авжеж,— відказала Момо.

— І тобі хотілось би тут залишитися?

— Так, дуже.

— Хіба ж тебе ніхто ніде не чекає?

— Ні.

— Я хочу сказати — хіба тобі не треба додому?

— Моя домівка тут,— швиденько запевнила Момо.

— А звідки ж ти тут узялась, дитино?

Момо непевно махнула рукою, показавши кудись у далечінь.

— А хто ж твої батько та мати? — все допитувався чоловік.

Дівчинка безпорадно глянула на нього й на решту людей і легенько знизала плечима. Всі перезирнулися й зітхнули.

— Ти не бійся,— казав далі той чоловік,— ми не прийшли тебе проганяти. Ми хочемо тобі допомогти.

Момо кивнула головою мовчки, не дуже впевнено.

— Ти кажеш, що звешся Момо, так-бо?

— Так.

— Це гарне ймення, але я його ніколи досі не чув. Хто тебе так назвав?

— Я сама,— відповіла Момо.

— Ти сама себе так назвала?

— Авжеж.

— Коли ж ти народилася?.

Момо трохи подумала г нарешті сказала:

— Наскільки пам'ятаю, я була на світі весь час.

— Невже в тебе немає ні тітки, ні дядька, ні бабуні — геть нікогісінько, до кого б ти могла піти?

Якусь хвильку дівчинка мовчала і тільки дивилася на того, хто питав. Тоді прошепотіла:

— Моя домівка тут.

— Так,— мовив чоловік,— але ж ти дитина, скільки тобі насправді років?

— Сто,— нерішуче відповіла Момо. Люди засміялись, певні, що це жарт.

— Ні, справді, скільки тобі років?

— Сто два,— промовила Момо ще нерішучіше.

Люди аж по хвилині зрозуміли, що дівчинка знає лише кілька чисел, які десь почула, та не уявляє їхнього значення, бо ніхто не вчив її лічити.

— Слухай,— сказав той-таки чоловік, порадившись про щось із іншими. — Чи не краще, якби ми розповіли поліції, що ти тут? Ти б тоді пішла жити до притулку, мала б що їсти й де спати, і тебе б навчили рахувати, читати й писати і багато чого ще.

Момо злякано подивилася на нього.

— Ні,— пролебеділа вона,— я туди не хочу. Я вже там була. І ще діти там були. Там на вікнах грати. І щодня нас били. За нізащо. То я вночі перелізла через мур і втекла звідти. Я туди не хочу.

— Це я можу зрозуміти,— сказав якийсь старий чоловік, кивнувши головою.

Інші теж могли це зрозуміти, бо й вони закивали головами.

— Ну гаразд,— мовила одна жінка. — Але ж ти ще маленька. Хтось та має піклуватися про тебе.

— Я сама,— відповіла Момо з полегкістю.

— Хіба ти зумієш? — допитувалася жінка. Момо помовчала, а тоді тихенько сказала:

— Мені багато не треба.

Люди знов перезирнулися, зітхнули й закивали головами.

— Знаєш що, Момо,— озвався той чоловік, що починав розмову. — А може б, ти пішла до кого з нас? Правда, в нас самих тіснувато, а в багатьох ще й купа дітей, що хочуть їсти. Та, як подумати,— на одне більше чи на одне менше — хіба не однаково? Як ти гадаєш?

— Дякую,— сказала Момо і вперше всміхнулася. — Дуже вам дякую! А можна мені й далі жити тут?

Люди довго радилися так і сяк і врешті згодилися з дівчинкою, розміркувавши, що тут їй житиметься не гірше, ніж би в кого з них, а дбатимуть вони про неї гуртом, для гурту воно буде й легше, ніж би для когось одного.

Вони зараз-таки й перейшли від балачок до діла — заходились лагодити напівзруйновану кам'яну кімнатку, де оселилась Момо, і влаштовувати в ній усе якомога краще. Один з них, муляр, навіть поставив їй невеличку грубку з каменю. Ще й іржаву трубу роздобули для неї. Дід-столяр розбив кілька ящиків і змайстрував з тих дощечок столик і два стільці. А жінки принесли стареньке залізне ліжко, оздоблене дротяними закрутками, матрац і дві ковдри. З кам'яної діри під сценою зруйнованого театру вийшла затишна кімнатка. Ще й наостанку муляр, що мав хист художника, намалював на стіні гарний букет квітів. Навіть раму й гвіздок, на якому картина висить, змалював.

А тоді прийшли діти тих людей і принесли, що мали, з їжі: хто — шматочок сиру, хто — пиріжок, а хто — трохи фруктів. А що дітей було багато, то надвечір назбиралося стільки наїдків, що всі гуртом справили в амфітеатрі справжнє невеличке свято — входини Момо. І так весело бенкетували, як уміють лише вбогі люди.

Отак почалася дружба між маленькою Момо та людьми з прилеглих околиць.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

НЕЗВИЧАЙНА ВЛАСТИВІСТЬ І ЗВИЧАЙНІСІНЬКА СУПЕРЕЧКА

Відтоді малій Момо велося добре, принаймні на її думку. Попоїсти в неї тепер завжди було що, коли більше, коли менше — як трапиться, скільки дадуть люди. Мала вона дах над головою, мала ліжко і могла, як було холодно, розпалити в грубці. А найголовніше — у неї тепер було багато добрих друзів.

Хтось подумав би, що Момо просто пощастило — зустрілися такі гарні люди. Вона й сама точнісінько так гадала. Та невдовзі люди зрозуміли, що і їм з нею неабияк поталанило. Момо стала потрібна їм, і вони чудувались, як могли обходитись без неї досі. І що довше ця

маленька дівчинка мешкала поруч, то необхідніша для них ставала; така необхідна, аж вони почали боятися, щоб вона часом якогось дня знов не пішла собі від них.

Тож до Момо дуже часто приходили гості. Майже завжди біля неї хтось сидів і гаряче щось їй розказував. Хто не міг прийти сам, той посилав по неї. А тому, хто ще не збагнув, яка вона, усі казали:

— Піди до Момо!

Ці слова помалу-малу стали для жителів прилеглих околиць наче приказка абощо. Так, як ото кажуть: "На все добре!", чи "Смачного вам!", чи "Та бог його знає!", так самісінько тепер повторювали раз у раз:

— Піди до Момо!

Але ж чому? Може, Момо була така нечувано розумна, що для кожного мала добру пораду?

Чи то завжди знаходила саме такі слова, які людей утішали? А чи виносила мудрі й справедливі присуди?

Ні, всього цього Момо не вміла, так само як і кожна дитина.

То, може, вона вміла робити щось інше, що звеселяло людей? Може, вона, скажімо, чудово співала? Чи, там, грала на якомусь інструменті? Або, може, була — вона ж мешкала однаково що в цирку! — неабиякою танцюристкою чи акробаткою?

Ні, не була.

То, може, вона вміла чаклувати? Може, знала якісь чарівні слова, щоб проганяти всі злидні й турботи? А чи вміла вгадувати людську долю?

Ні, зовсім ні.

Як ніхто інший, Момо вміла тільки одне — слухати.

Та що ж тут незвичайного, можливо, скаже хто з читачів: слухати вміє кожен.

Якби ж то!

По-справжньому слухати іншого вміє небагато хто.

Момо це вміла.

Вона вміла слухати так, що й нерозумним людям раптом набігали добрі думки. І не тому, що вона їм щось казала або питала щось таке, що їх на ті думки наводило,— ні, вона просто мовчки слухала — слухала якнайпильніше і якнайщиріше, з найбільшою увагою і співчуттям. Та ще й дивилася на ту людину великими чорними очима, і всяк почував, що в нього несподівано з'являються мудрі думки, яких він досі в себе не знаходив.

Вона слухала так, що безпорадним або нерішучим людям ураз ставало ясно, чого їм бракує. Боязкі почували себе вільними й сміливими. А нещасливі й пригнічені робилися впевненіші й веселіші. І коли хтось гадав, що його життя нікчемне і нікому не потрібне і що сам він — марна порошина на шляху, що його так само легко замінити, як розбитий горщик — коли він приходив і переказував отакі свої думки малій Момо, то, ще й не доказавши до кінця, якимось дивним чином розумів, що він глибоко помилявся, що насправді він, отакий, як є, серед людей єдиний і через те потрібний у світі.

Отак уміла слухати Момо!

Якось до неї в амфітеатр прийшло двоє чоловіків, що на смерть посварилися і не хотіли більше один з одним розмовляти, дарма що були сусіди.

Люди порадили їм піти до Момо, бо не подоба сусідам жити ворогами. Обидва спершу не хотіли, та врешті-таки згодилися.

І ось тепер вони сиділи в амфітеатрі мовчазні й ненависні один до одного, кожен відсунувшись аж на краєчок кам'яної лави, і похмуро дивилися в землю.

Один був муляр, той, що вимурував у "господі" Момо грубку і намалював прегарні квіти. Він звався Нікола і був дужий чолов'яга з чорними закрученими вусами. Другого звали Ніно. Цей був худорлявий і здавався завжди втомленим. Він орендував невеличку пивницю на околиці міста, де здебільшого сиділо двоє-троє літніх чоловіків, випиваючи за цілісінький вечір однісіньку скляночку вина й згадуючи минуле. Ніно і його огрядна жінка також були друзі Момо й не раз приносили їй попоїсти чогось смачненького.

Коли Момо помітила, що обидва посердилися, вона спочатку вагалася, до кого підійти першого. Щоб не образити нікого, дівчинка нарешті примостилась на краєчку кам'яної лави, якраз посередині між обома, і поглядала то на того, то на того, чекаючи, що ж воно буде. На деякі речі потрібен час, а час — то було єдине багатство Момо.

Довго просиділи чоловіки, а тоді Нікола раптом підвівся і сказав:

— Я піду. Прийшов я сюди з доброї волі. Але ти ж бачиш, Момо, як він затявся. Чого ж мені довше ждати? — І справді повернувся, щоб іти.

— Атож, забирайся! — гукнув йому навздогінці Ніно. — Тобі не було чого сюди й приходити! Я ж однаково не помирюся із злочинцем!

Нікола рвучко обернувся, почервонівши з гніву, мов індик.

— Це хто злочинець? — спитав він, вертаючись. — Ну-бо, скажи ще раз!

— Та скільки завгодно! — крикнув Ніно. — Гадаєш, коли ти дужий і нахабний, то ніхто не скаже тобі правди в вічі? То ось я, я тобі скажу! Тобі й усім, кому кортить почути! Що ж, іди сюди, йди вбий мене, ти ж колись уже збирався!

— І добре зробив би! — ревнув Нікола, стиснувши кулаки. — Бачиш, Момо, як він бреше й ганьбить мене! А я ж його тільки за барки взяв та вкинув у рівчак за його корчмою! Там і пацюкові по коліна! — І, знов обернувшись до Ніно, гукнув:— Шкода, що ти й досі ще живий!

Якийсь час між обома точилася запекла сварка. Момо ніяк добрати не могла, за що вони, власне, сваряться й чому так ненавидять один одного. Та поступово з'ясувалося: Нікола зняв це осудовисько тому, що Ніно колись дав йому при гостях ляпаса.

Бо перед тим Нікола намагався перебити в пивниці Ніно увесь посуд.

— Та це взагалі брехня-обурено боронився Нікола. — Я однісінького кухля брязнув об стіну, а він і так був тріснутий!

— Але ж то був мій кухоль, розумієш? — заперечив Ніно. — Та й узагалі ти не мав права такого робити!

Нікола ж гадав, що право він мав, ще й яке, бо Ніно зневажив його як муляра.

— Ти знаєш, що він про мене сказав? — гукнув він до Момо. — Він сказав, що я недотепний поставити рівної стіни, бо день і ніч п'яний! Що в мене ще прадід такий був, це ж він, мовляв, доклав рук до будівництва нахиленої вежі в Пізі!

— Стривай, Нікола!— скинувся Ніно. — Та то ж я для сміху!

— Добрі мені смішки! — гримав Нікола. — Мене воно не смішить!

Одначе, з'ясувалося, що той жарт Ніно був тільки відповіддю на кпини Нікола. Якось уранці на дверях у Ніно десь узявся напис яскравою червоною фарбою: "Хто не варт нічого, шинкар вийде з того". А це таки не здавалося Ніно смішним.

Тож тепер вони затято сперечалися, чий жарт був кращий, і знову кипіли гнівом. Та зненацька обоє замовкли. Момо дивилася на них великими очима, і жоден не міг пояснити, що означав її погляд. Може, вона в глибині душі сміється з них? Чи журиться? З її обличчя не можна було сказати. Тільки їм раптом здалося, наче вони бачать себе в дзеркалі, і обидва засоромилися.

— Гаразд,— сказав Нікола,— мабуть, мені не треба було писати таке в тебе на дверях. Я б і не писав, якби ти не відмовився налити мені ту нещасну скляночку вина. Це ж було незаконно, розумієш? Я щоразу справно платив, і ти не мав жодної причини так зі мною поводитись.

— А от і мав! — відповів Ніно. — Чи ти вже й забув оту пригоду зі святим Антонієм? А, тепер побілів? Ти хотів мене обмахлювати, а такого я не попущу!

— Я — тебе?— вигукнув Нікола і аж по голові сам себе ляснув. — Та навпаки ж усе було! Ти хотів мене в дурні пошити, та це тобі не вдалося!

Річ була ось у чому. В пивниці Ніно висіла на стіні картина, де був намальований святий Антоній. Така собі кольорова картинка, що її Ніно вирізав із якогось журналу й завів у рамку.

Якогось дня Нікола надумав виміняти в Ніно цю картинку,— мовляв, вона така йому гарна! Ніно, спритно торгуючись, обернув усе так, що Нікола віддав за репродукцію транзистор. Ніно нищечком сміявся, бо, звісно, Нікола добряче дав маху. Вони помінялись.

Та згодом виявилося, що між картиною і картонкою, на яку її наклеєно, були сховані гроші, про які Ніно не знав. Тепер несподівано вийшло, що він сам програв. Його це розлютило. Одне слово, він став вимагати, щоб Нікола віддав гроші, бо вони в обмін не входили. Нікола не віддавав, і відтоді Ніно перестав продавати йому вино. Отак між ними дійшло до сварки.

Перебравши знов усе спочатку, вони якусь хвилину мовчали.

Потім Ніно спитав:

— Скажи, нарешті, по щирості, Нікола: ти знав перед мінянкою про ті гроші чи не знав?

— Звісно, знав, бо нащо ж би я мінявся?

— Тоді визнай, що ти мене обдурив.

— З якої речі? Хіба ж ти сам не знав про ті гроші?

— Ні, слово честі!

— Ну ось! Виходить, ти таки збирався мене ошукати!

Бо як би ж ти за якийсь клапоть паперу та взяв у мене транзистор? Га?

— А як ти довідався про гроші?

— Я бачив, як за два дні перед тим їх туди запхнув один клієнт — як пожертву святому Антонієві.

Ніно прикусив губу.

— І багато там було?

— Не більше й не менше, ніж коштував мій транзистор,— відповів Нікола.

— То виходить,— замислено мовив Ніно,— наша сварка зчинилася тільки за святого Антонія, вирізаного з журналу?

Нікола почухав потилицю.

— Виходить, що так,— промимрив він. — Ти можеш любісінько його забрати, Ніно.

— Е, ні-ні! — з гідністю відповів той. — Помінялися, то помінялись. Чесні люди умови не ламають.

І зненацька обидва разом засміялись. Тоді зійшли кам'яними сходами вниз, опинилися посеред заростого травою кружала, обнялися й почали плескати один одного по спині. А потім підхопили на руки Момо й сказали:

— Красно дякуємо!

Коли вони пішли, Момо ще довго махала рукою їм услід. Вона була дуже рада, що обидва її приятелі знову поладнали між собою.

Іншим разом один хлопчик приніс до Момо свою канарку, що не хотіла співати. Це було для дівчинки куди важче завдання. їй довелося цілісінький тиждень дослухатись, аж поки, нарешті, пташка знов озвалася й защебетала.

Момо вміла слухати всіх: собак і котів, коників-стрибунців і жаб, навіть дощ і вітер у гіллі, і все те розмовляло з нею на свій лад.

Не раз увечері, коли вже всі її друзі розходилися додому, вона ще довго сиділа самотою у величезній кам'яній лійці старого амфітеатру, над яким здіймалося, виблискуючи зорями, склепіння неба, і просто слухала велику тишу.

Тоді їй здавалося, наче вона сидить у велетенському вусі, що дослухається до світу зір. І здавалося їй, немовби вона чує тиху, а проте могутню музику, що якось дивно западає їй у душу.

Такими ночами Момо завжди снились особливо гарні сни.

Коли ж хто все-таки гадає, що вміти слухати — зовсім не штука, нехай сам себе перевірить-чи й справді він це так добре вміє, як Момо.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

УЯВНИЙ ШТОРМ І СПРАВЖНЯ БУРЯ

Певна річ, що Момо не робила ніякої різниці між дорослими й дітьми — слухала всіх однаково. Але діти любили приходити до старого амфітеатру ще й з інших причин. Відколи там оселилася Момо, вони навчились так цікаво гратись, як досі не вміли. Тепер вони не нудились просто-таки жодної секунди, і аж ніяк не через те, що Момо підказувала

їм цікаві забавки. Ні, просто Момо була поруч і гралася вкупі з усіма. І саме тому, хтозна-як і звідки, в дітей почали з'являтись чудові ідеї. Щодня вони вигадували нові ігри, одну кращу від одної.

Якось гарячого, задушного дня з десятеро чи з одинадцятеро дітей сиділо на кам'яних сходах, чекаючи на Момо, що пішла трохи поблукати околицями, як інколи робила. У небі зависли густі чорні хмари — ось-ось ударить буря.

— Краще піду додому,— сказала одна дівчинка, що прийшла сюди з маленькою сестричкою,— я боюся грому і блискавки.

— А дома? — спитав хлопчик в окулярах. — Хіба дома ти не будеш боятися?

— Боятимусь,— призналася дівчинка.

— Тоді ти любісінько можеш зоставатися й тут,— розважив хлопчик.

Дівчинка знизала плечима і кивнула головою. За хвилину вона озвалася:

— А Момо й зовсім, може, не прийде.

— Ну то й що? — втрутився до розмови один обшарпаний хлопчик. — Ми однаково можемо гратись — і без Момо.

— Гаразд, а в що?

— Я й сам не знаю. У що-небудь.

— У що-небудь — це ні в що. Хто придумав — у що?

— Я,— сказав гладкий хлопчик з пискливим дівчачим голосом. — Нехай оці руїни — це буде наче великий корабель. І ми пливтимемо невідомими морями й зазнаватимем пригод. Я — капітан, ти — перший штурман, а ти — дослідник природи, професор, бо в нас науково-дослідна експедиція. А решта всі —матроси.

— А ми, дівчатка,— хто?

— Матроски. Це корабель майбутнього.

Це був чудовий план! Та коли вони спробували гратись, то не могли по-справжньому ні в чому дійти згоди, і гра розладналася. Невдовзі вони знов усі сиділи на кам'яних сходах і чекали.

Аж ось надійшла Момо.

Високо шумувала носова хвиля. Дослідницький корабель "Арго", стиха гойдаючись на мертвій гладіні моря, безперешкодно йшов повним ходом уперед, до одного з південних коралових морів. Скільки й пам'ятають люди, жоден корабель досі ще не наважувався завернути в ці небезпечні води, де була сила-силенна обмілин, коралових рифів і невиданих морських страховищ. Та найстрашніше було те, що тут панував "Вічний тайфун" — смерч, який ніколи не вщухав. Безнастанно гуляв він цим морем, шукаючи собі здобичі, немов якась лиха жива істота, його шляхів не можна було передбачити. І все, що цей ураган раз упіймав у свої страховинні пазурі, він ніколи з них не випускав, аж поки не розтрощував на дрібнісінькі, мов сірнички, скіпки. Щоправда, дослідницький корабель "Арго" був особливим чином оснащений проти цього "Мандрівного смерчу". Він був зроблений із рідкісної блакитної сталі, такої гнучкої й міцної, як та, що йде на шпаги. І зроблений він був незвичайно — вилитий з однієї брили, без ніяких зварних швів.

А проте навряд чи інший капітан і інша команда матросів зважилася б на таку страшенну небезпеку. А капітан Гордон зважився. Гордо

позирав він з капітанського містка на своїх матросів і матросок, а вони всі були досвідчені люди і знавці своєї справи.

Поруч капітана стояв його перший штурман Дон Мелу, бувалий морський вовк старого гарту, що перебув уже сто двадцять сім ураганів.

Трохи далі, на тентовій палубі, можна було побачити професора Айзенштайна, наукового керівника експедиції, з асистентками Маврін і Сарою. Обидві мали таку незвичайну пам'ять, що правили йому за бібліотеку. Всі троє посхилялись над своїми понадточними приладами і про щось тихенько радилися незрозумілою мовою науковців. Дещо осторонь від них сиділа, підібгавши ноги, прекрасна тубілка Момо-сан. Час від часу дослідник розпитував її про ті чи ті особливості цього моря, а вона відповідала йому милозвучною говіркою гула, яку знав лише професор.

Метою експедиції було знайти причини "Мандрівного тайфуну" і, по змозі, усунути їх, щоб це море стало доступне й для інших кораблів.

Та поки що всюди панувала тиша, ніякої бурі не було й признаки.

Зненацька крик вахтового-сигнальника урвав капітанові думки.

— Кеп! — гукнув матрос, склавши рупором долоні. — Або я збожеволів, або справді бачу попереду скляний острів!

Капітан і Дон Мелу миттю приставили до очей підзорні труби. Професор Айзенштайн із асистентками й собі зацікавлено підійшли ближче.

Тільки прекрасна тубілка не поворухнулась. Незбагненні звичаї її народу забороняли їй виказувати цікавість.

Незабаром добулися до скляного острова. Професор спустився мотузяної драбиною перекинутою через облавок корабля і ступив на прозірчасту поверхню острова. Вона була така слизька, що професор Айзенштайн на превелику силу втримувався на ногах.

Острів був округлий і мав десь метрів двадцять у діаметрі. До середини він здіймався високою банею. Коли професор вибрався па її вершечок, то виразно побачив у надрах острова миготливий промінчик світла.

Про те, що побачив, професор дав знати іншим, що напружено чекали, стоячи біля поруччя корабля.

— Отже,— озвалася асистентка Маврін,— перед нами огельмумпф бістроціналіс.

— Можливо,— промовила асистентка Сара. — Але так самісінько можливо, що це шлукула шпалероцифера.

Професор Айзенштайн випростався, поправив окуляри й вигукнув:

— На мою думку, ми маємо справу з підвидом звичайного панчохіс квечінензус. Але з певністю це можна визначити, лише дослідивши все зсередини.

Три матроски, що були до того ще й славетні на весь світ спортсменки-підводниці, тим часом уже встигли надягнути аквалангі, скочили у воду і зникли в блакитній глибині.

Якусь хвилину на поверхні моря було видно тільки повітряні бульки. Та трохи згодом виринула одна з дівчат, Сандра, і засапано гукнула:

— Це велетенська медуза! Дві мої подруги спіймалися в її щупальця й не можуть вирватись! Треба їм допомогти, поки не пізно!

Сказавши це, вона знов зникла в морі.

Зараз же у воду кинулись сто водолазів на чолі з досвідченим ватажком Франко, на прізвисько Дельфін. Страшна боротьба зчинилась під водою, аж піна скипіла на поверхні. Але навіть цим сміливцям не пощастило визволити подруг із страхітливих лещат. Занадто могутня була сила цієї велетенської потвори.

— Якась причина,— наморщивши чоло, сказав професор,— змушує все, що живе в цьому морі, нечувано швидко рости. Це надзвичайно цікаво!

Тим часом капітан Гордок і його перший штурман Дон Мелу порадилися й вирішили…

— Назад! — вигукнув Дон Мелу.— Усі до одного назад на корабель! Ми розітнемо це чудовисько навпіл, інакше нам не визволити дівчат!

Дельфін та його водолази знов видерлися на корабель. "Арго" спершу подався трохи назад, а тоді щосили рушив уперед, просто на велетенську медузу. Ніс сталевого корабля був гострий, мов бритва. Без звуку і майже без струсу розбатував він потвору навпіл. Це, щоправда, було не зовсім безпечно для двох упійманих щупальцями подруг, але перший штурман Дон Мелу несхибно визначив точку, в якій вони перебували, і розітнув медузу якраз поміж ними. Щупальця на обох половинах страховиська мляво й безсило повисли, і полонянки звільнилися з них.

Радісно зустріли їх на кораблі. Професор підійшов до дівчат і сказав:

— Це я винен. Не треба було посилати вас під воду. Простіть, що піддав вас такій небезпеці.

— Нема за що вас прощати, професоре,— відповіла одна дівчина й радісно засміялася. — На те ж ми, врешті, й поїхали з вами.

А друга додала:

— Небезпека — наш фах!

Та для дальших розмов не було часу. За рятувальними роботами капітан і команда геть-чисто забули стежити за морем. Отож лише тепер, в останню мить, помітили на обрії "Мандрівний смерч", який шалено мчав просто на "Арго".

Перша могутня хвиля вхопила сталевий корабель, підкинула його вгору, перехилила набік і жбурнула у водяну яму метрів з п'ятдесят завглибшки.

Якби на кораблі були не такі досвідчені й відважні моряки, як команда "Арго", то вже за цим першим ударом половина людей опинилась би за бортом, а друга половина попадала б непритомна. Але капітан Гордон, широко розставивши ноги, стояв на капітанському містку, мов нічого не сталось, і так само непохитно стояла на своїх місцях його команда. Лише прекрасна тубілка Момо-сан, не звична до таких шалених морських подорожей, залізла в рятувальний човен.

За кілька секунд небо стало чорне, як смола. Ревучи й завиваючи, налетіла на "Арго" шалена буря і жбурляла його то у височенну височину, то в глибоченну прірву. І здавалось, наче вона скаженіє щомить дужче, бо ніяк не може впоратись з "Арго".

Спокійно віддавав накази капітан і голосно повторював їх для команди перший штурман. Кожне лишалось на своєму місці. Навіть професор Айзенштайн і його асистентки не покинули напризволяще своїх приладів. Вони вираховували, де саме центр смерчу — бо якраз туди мав іти корабель. Капітан Гордон у глибині душі захоплювався

витримкою науковців,— вони ж бо не були гартованими моряками, так як він сам і його люди.

Перша блискавиця майнула згори і вдарила в сталевий корабель, який, звичайно, вмить зарядився електрикою.

Лишень до чогось доторкнешся — враз так і стрибають іскри. Та на "Арго" всяк був до цього підготовлений багатомісячним тренуванням. І ніколи нічого не сталося. Ото тільки деякі тонші деталі на кораблі, скажімо, сталеві троси й залізне поруччя, розжеврілися, немов дротинки в електричній лампочці, й це трохи додавало клопоту команді, хоча всі понадягали {азбестові рукавиці. Та, на щастя, це невдовзі минулося, бо з неба линула злива — такої зливи ніхто з членів екіпажу, за винятком Дона Мелу, зроду ще не зазнав. Вона була така рясна, що незабаром витіснила все повітря — стало нічим дихати. Команді довелось понадягати аквалангі.

Безнастанні блискавиці, невтишні громи! Ревучий ураган! Хвилі заввишки з будинок і білий шум!

Усі машини "Арго" працювали на повну потужність, а все ж таки він посувався вперед звільна, виборюючи кожний метр у цього предковічного могутнього тайфуну. Машиністи й кочегари в трюмі докладали до роботи нелюдських зусиль. Вони поприв'язувалися до корабля грубезними канатами, щоб не злетіти в роззявлену палахну пащеку топки.

Аж ось "Арго" добувся до центру смерчу. Ой, і що ж побачила команда! На поверхні моря, що була тут гладенька, мов дзеркало,— бо смерч своєю престрашною силою просто змів хвилі,— витанцьовував якийсь велетень. Стояв він на одній нозі, догори ж дедалі товщав і взагалі скидався на дзиґу завбільшки з велику гору. Вона вертілася з такою швидкістю, що подробиці було годі розрізнити.

— Це Шум-Шум гуміластікум!— у захваті вигукнув професор, притримуючи рукою окуляри, що їх шалена злива завзялася змити з його носа.

— Може б, ви пояснили нам це приступніше? — пробурчав Дон Мелу. — Ми — прості моряки і...

— Дайте поки що професорові спокійно поміркувати,— перебила його асистентка Сара. — Це неповторний випадок. Ця дзига, можливо, походить із щонайдавніших часів розвитку Землі і має вік понад мільярд років. На сьогодні збереглися хіба що її мікроскопічно малі підвиди які вряди-годи подибуємо в томатному соусі, а ще рідше — в зеленому чорнилі. Екземпляр таких розмірів, як це? мабуть, єдиний у своєму роді.

Але ж ми прибули сюди,— вигукнув капітан крізь завивання бурі,— щоб усунути причину "Вічного тайфуну" Тож нехай професор скаже, як цю штуку вгамувати.

— А цього,— сказав професор,— я поки що її сам не знаю. Адже наука ще не мала змоги вивчити це явище.

— Гаразд,— мовив капітан. — Ось ми його зараз обстріляємо, тоді й побачимо, що буде.

— Лишенько!— залементував професор. — Обстрілювати єдиний екземпляр Шум-Шума гуміластікум!

Але променеву гармату вже націлили на велетенську дзиґу.

— Вогонь!— скомандував капітан.

Блакитний язик полум'я завдовжки в кілометр вихопився з двожерлової гармати.

Звуку, звичайно, не почулось, бо променеві гармати стріляють, як відомо, протеїнами.

Сліпучий промінь ринув на Шум-Шума, але шалений вихор ухопив його й відкинув геть. Промінь кілька разів несамовито крутонуло, потім підкинуло вгору і там утопило в чорних хмарах.

— Марна річ! — вигукнув капітан Гордон. — Нам слід будь-що підійти до нього ближче!

— Ближче вже не підійдеш!— гукнув у відповідь Дон Мелу. — Машини працюють на повну потужність, але цього досить тільки на те, щоб нас не звіяло.

— У вас є пропозиції, професоре? — поцікавився капітан.

Але професор Айзенштайн тільки знизав плечима. Нічого не могли зарадити і його асистентки. Здавалося, що експедиція має скінчитися нічим.

Тієї миті хтось смикнув професора за рукав. То була прекрасна тубілка.

— Малумба!— сказала вона, підбадьорливо жестикулюючи. — Малумба оїсіту соно! Ервеїні самба інсалту лоло-біндра! Крамуна геі бені-бені садогау.

— Бабалу? — здивовано спитав професор. — Діді мага фенозі інтуге доінен малумба?

— Додо ум ауфу шуламат вавада, — закивала тубілка.

— Ой-ой,— відповів професор і замислено погладив підборіддя.

— Що вона хоче?— поцікавився перший штурман.

— Вона каже, що в її народу є одна прадавня пісня, яка може приспати "Мандрівний смерч", коли хтось зважиться йому її проспівати.

— Сміх та й годі! — буркнув Дон Мелу. — Колискова пісенька для урагану!

— Що ви на це скажете, професоре?— спитала асистентка Сара. — Чи таке можливо?

— Не треба міркувати упереджено,— сказав професор Айзенштайн. — У легендах тубільців не раз буває схована зернина правди. Можливо, існують певні коливання звуку, що впливають на Шум-Шума гуміластікум. Ми просто ще занадто мало знаємо про умови його існування.

— Зашкодити це не зашкодить,— вирішив капітан. — А тому треба спробувати. Скажіть їй, хай заспіває.

Професор обернувся до прекрасної тубілки і сказав:

— Малумба діді оїсафал гуна-гуна, ваваду? Момо-сан кивнула головою і зараз же заспівала вкрай незвичайну пісню, в якій раз у раз повторювались кілька звуків:

Ені, мені, аллубепі

ванна тай сусура тені!

Співаючи, вона ляскала в долоні й пританцьовувала.

Простенька мелодія й слова легко запам'ятовувалися. Поступово решта екіпажу й собі почала мугикати, і скоро вся команда ляскала в долоні й пританцьовувала в лад із піснею.

Було досить дивно бачити, як навіть старий морський вовк Дон Мелу, а там і професор заспівали й забили в долоні, наче дітлахи на ігровому майданчику.

І справді — сталося те, у що ніхто не вірив! Велетенська дзига кружляла дедалі повільніш і повільніш, аж поки й зовсім зупинилася і стала тонути. Ревучи, зійшлася над нею вода. Буря миттю вщухла, дощ перестав, небо стало ясне і блакитне, а морські хвилі вляглися. "Арго" тихо спочивав на блискучому дзеркалі води, наче тут, крім миру і спокою, ніколи нічого й не бувало.

— Люди,— сказав капітан Гордон, вдячно поглянувши на кожного. — Це зробили ми з вами!

Він був небалакучий, це всі знали. Тим більше знаменно було те, що цього разу він ще й додав:

— Я пишаюся вами!

— Здається,— сказала та дівчинка, що прийшла сюди з маленькою сестричкою,— здається, дощ ішов насправді, бо я змокла до рубчика.

Гроза таки була й тим часом перейшла. І найдужче дивувалась дівчинка з маленькою сестричкою — як це вона забулася боятись грому й блискавки, поки пливла на сталевому кораблі?

Діти ще трохи погомоніли про цю пригоду, розповідаючи одне одному, як кожне пережило той чи той її момент.

Потім вони розлучилися, бо треба було піти додому обсушитись.

Тільки один з усіх не був дуже задоволений грою — хлопець в окулярах. Прощаючись, він сказав Момо:

— Шкода, що ми просто потопили цього Шум-Шума гуміластікум. Останній у своєму роді екземпляр! Я б так хотів вивчити його трохи краще!

Та в одному всі сходились: ніде не пограєшся так добре, як у Момо.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

МОВЧАЗНИЙ ДІД І БАЛАКУЧИЙ ХЛОПЕЦЬ

Якщо в когось багато друзів, то серед них завжди є кілька таких, котрі йому найближчі й найдорожчі. Так було й з Момо. Двох друзів мала вона найдорожчих, обидва щодня приходили до неї й ділилися з нею всім. Один був молодий, другий — старий. І Момо не могла б сказати, котрого вона дужче любить.

Старого звали Беппо-Підмітальник. Насправді в нього, певно, було інше ймення, та що він підмітав вулиці й усі звали його Підмітальником, то й сам він став себе так звати.

Беппо-Підмітальник жив поблизу амфітеатру, в хатині, яку сам собі побудував з цегли, покрівельної бляхи й толю. Він був дуже низенький на зріст та ще й ходив трохи згорбившись, отож був мало що вищий за Момо. його велика голова з куценьким білим чубом, який стирчав на всі боки, завжди була трохи перєхняблена, а на носі він мав невеличкі окуляри.

Дехто вважав, що в Беппо-Підмітальника бракує однієї клепки в голові. А все тому, що у відповідь на запитання він тільки привітно усміхався і нічого не казав. Старий думав, і коли йому здавалось, що відповідь не дуже потрібна, то він мовчав собі. Та коли він вважав, що

відповісти треба, то думав, як же саме. Інколи минало дві години, а інколи й цілий день, поки він відповість. Той, хто питав, уже встигав забути про своє питання, й тоді слова Беппо здавались йому чудними.

Тільки Момо могла ждати так довго й розуміла, що він мав на думці. Вона знала: то йому треба було так багато часу, щоб не казати неправди. Бо, на його думку, усі в світі лиха йшли з брехні, найчастіше зумисної, а зрідка й випадкової, тієї, яка поставала з поспіху або з неточності.

Щодня, задовго до світання, він на своєму старенькому рипливому велосипеді вирушав у місто — до однієї великої будівлі. Там у дворі він у гурті своїх товаришів чекав, поки йому дадуть мітлу й візок і скажуть, яку вулицю сьогодні підмітати.

Беппо любив ці досвітні години, коли все місто ще спить. І роботу свою робив залюбки й старанно. Він розумів, що це дуже потрібна робота. Вулицю він підмітав поволі, але неухильно. Ступнув крок — вдихнув — махнув мітлою. Ступнув — вдихнув — махнув мітлою. Ступнув — вдихнув — махнув мітлою. Інколи він на хвилину зупинявся і замислено дивився перед себе. А тоді знов починалося: ступнув — вдихнув-махнув мітлою.

І поки він отак махав мітлою, залишаючи позаду себе чисту вулицю і міряючи поглядом брудну попереду, в голові в нього не раз з'являлися великі думки. Та то були думки без слів, думки, що їх так само важко висловити, як часом важко описати запах, про який лишилася хіба що згадка, чи фарбу, що приснилась уві сні. По роботі, сидячи біля Момо, він переказував їй свої великі думки. А через те, що вона так уміла слухати, йому говорилось вільніше й він знаходив потрібні слова.

— Бачиш, Момо,— казав він, наприклад, воно так: інколи перед тобою дуже довга вулиця, і ти собі думаєш: вона така довжелезна, що тобі ніколи не скінчити. — Він якусь мить мовчки дивився перед себе, а

тоді повів далі:— І ти починаєш квапитися. І квапишся чимраз дужче. А сам що не глянеш, то все бачиш, що тієї вулиці ніяк не меншає. І ти налягаєш дужче й дужче-з того страху, аж поки нарешті геть виб'єшся з сили і далі не можеш. А вулиця ще вся перед тобою. Так робити не слід.

Він на часинку замислився. Тоді заговорив знову:

— Не слід думати відразу про всю вулицю, розумієш? Треба думати лише про те, щоб зробити наступний крок, наступний раз вдихнути й махнути мітлою. І все тільки про наступний.

Він знов замовк, загадавшись, а потім став казати далі:

— Тоді воно тебе тішить, і це важливо: тоді ти робиш своє діло добре. І так воно й має бути.

По довгій паузі він знов озвався:

— Ти раптом помічаєш, що ступінь по ступеню пройшов цілу вулицю. Сам незчувся як — і з сили не вибився.

Він кивнув головою, дивлячись у землю, й закінчив:

— Ось що важливо.

Іншим разом він прийшов, мовчки сів біля Момо, й вона помітила, що він думає над чимось і, певно, казатиме щось незвичайне. І враз він подивився їй у вічі й мовив:

— Я впізнав нас із тобою.

Він довго мовчав, потім тихо повів далі:

— Це часом трапляється — в обід, коли все від спеки западає в сон. Тоді світ стає прозорий. Наче річка, розумієш? Видно все аж до дна.

Він знову кивнув головою, хвилину помовчав, тоді сказав ще тихіше:

— Там лежать зовсім інакші часи, внизу, на самому дні.

Він знов довго думав, шукаючи потрібних слів. Та, мабуть, не знайшов, бо несподівано заговорив найзвичайнішим тоном:

— Я сьогодні замітав біля старого міського муру. Там п'ять каменів — зовсім інакшого кольору. Отак, розумієш?

І старий намалював пальцем на пилюці велике "Т". Він довго дивився на ту літеру, перехиливши набік голову, й раптом сказав:

— Я їх упізнав, ті камені.

Після довгенької паузи старий промовив, затинаючись:

— То були зовсім інакші часи — тоді, коли будували той мур. Багато людей там працювало. Та було серед них двоє — вони ж то й примудрували оті камені. Знак лишили, розумієш? Я його впізнав.

Він провів рукою по очах. Здавалося, йому тяжко було промовити те, що він хотів, бо коли старий знов обізвався, то слова лунали ніби через силу:

— Вони були зовсім інакші з себе, ті двоє тоді, таки зовсім інакші. — І докінчив, трохи аж гнівно:— Але я впізнав їх — тебе й себе. Я впізнав нас!

Не можна докоряти людям за те, що, слухаючи таку мову Беппо-Підмітальника, вони посміхались, а декотрі в нього за спиною стукали себе пальцем по лобі. Але Момо любила Беппо й берегла усі його слова в своєму серці.

Другий найближчий приятель Момо був молодий і становив в усьому цілковиту протилежність Беппо-Підмітальникові. Був то гарний хлопець з мрійливими очима і неймовірно працьовитим язиком. Він був великий мастак на жарти й побрехеньки і вмів так безжурно реготати, що ви просто не могли й собі не засміятись разом з ним,— дарма чи вам того хотілося чи ні. Ім'я його було Джіроламо, та всі звали його просто Джіджі.

Та оскільки старого Беппо ми вже назвали Підмітальником — за його роботою, то й Джіджі назвім за його фахом — хоча ніякого справжнього фаху він не мав. Назвімо його Джіроламо Гідом. Але, як уже сказано, гідом Джіджі бував лише при нагоді й зовсім не тому, що його хтось на це уповноважив.

Єдина річ, потрібна йому для такої діяльності, була кепка з великим козирком. Він миттю надягав її на голову, коли часом двоє-троє туристів справді забивались до амфітеатру. Із преповажним виглядом підійшовши до них, Джіджі брався поводити їх усюди й усе пояснити. Якщо прибулі погоджувалися, він давав собі волю й набалакував їм сім мішків гречаної вовни. Він так сипав вигаданими подіями, прізвищами й датами, що бідолашним слухачам голова обертом ішла. Декотрі помічали, що він вигадує, і розгнівані, йшли геть, але більшість брала все за чисту монету і платила Джіджі також чистою монетою, коли той підставляв їм свою кепку.

Люди з прилеглих околиць реготалися над вигадками Джіджі, хоча дехто глибокодумно зауважував, що не годиться, мовляв, за історії, які ти простісінько вигадав, та й годі, ще й брати добрячі гроші.

— Але ж так роблять усі поети,— казав на те Джіджі. — А що, може, туристи нічого не дістають за свої гроші? То я вам скажу, що вони дістають саме те, чого бажають. А що з того, чи це написано в учених книжках, чи ні? Хтозна — а може, й в учених книжках усі історії так само вигадані, тільки цього вже ніхто не пам'ятає? Іншим разом він сказав:

— Ет, а що взагалі правда, а що неправда? Хто тепер може знати, що тут діялося тисячу чи дві тисячі років тому? Може, ви це знаєте?

— Ні,— приставали до його думки інші.

— От бачите!— вигукував Джіджі. — А як же ви можете казати, що мої історії — то вигадка? Могло ж випадково так і трапитись, як я розповідав, і тоді виходить, що я казав чистісіньку правду!

Проти цього важко було заперечити. Авжеж, на язик Джіджі був такий меткий, що з ним нелегко було змагатися.

На жаль, туристи, яким хотілось оглянути амфітеатр, траплялись дуже зрідка, і Джіджі частенько мусив братися до іншої роботи.

Бував він і за паркового доглядача, й за свідка тим, що брали шлюб, водив гуляти чужих собак, носив листи закоханим, супроводив покійників, продавав сувеніри й котячий харч, і багато чого ще робив — коли як випадало.

Та Джіджі мріяв стати колись багатим і славетним, жити в казково-гарному домі серед саду, їсти з позолочених тарілок і спати на шовкових подушках. Він бачив себе в виблисках своєї майбутньої слави, наче сонце, чиї промені гріли його тепер, ще вбогого,— так би мовити, здалеку.

— І я досягну цього!— вигукував він, коли інші сміялися над його мріями. — Усі ви ще згадаєте мої слова!

Як він збирався цього досягти, Джіджі, звісно, й сам би не сказав. Бо ж про невтомну старанність і наполегливу працю він був не дуже високої думки.

— Це не штука,— не раз казав він Момо. — Роботою хай собі хто хоче багатіє, та не я. Ти глянь тільки, на що вони схожі, ті, що за сякий-такий добробут продають своє життя і душу! Ні, з цими мені не по дорозі! Нехай у мене раз у раз не вистачає грошей, щоб купити собі чашечку кави,— та Джіджі є Джіджі!

Здавалось би, це неможливо, щоб двоє таких неоднакових людей, з такими неоднаковими поглядами на життя й на світ, як Джіджі-Гід і Беппо-Підмітальник, приятелювали між собою. А проте це було так. Дивна річ, але єдиний, хто не гудив Джіджі за його дитячу легковажність, був саме старий Беппо. І не менш дивно те, що саме язикатий Джіджі, один з усіх, не кепкував над химерним старим Беппо.

Було воно так ще й через те, що маленька Момо вміла пильно слухати обох.

Ніхто з них трьох і гадки не мав, що на їхню дружбу ось-ось має впасти чорна тінь. Та й не лише на їхню дружбу, а на весь той край — тінь, що дедалі розросталася і вже тепер, темна й холодна, нависла над цілим містом.

Це була немовбито якась нечутна й незрима навала, яка посувалася що день то далі і проти якої ніхто не боронився, бо ж ніхто її гаразд не помічав.

А завойовники-хто були вони?

Навіть старий Беппо, що багато вмів бачити,— і той не помітив Сірих панів, що шастали по великому місту дедалі рясніше й настирливіше. І вони зовсім не були невидимі. Люди їх бачили — і все ж таки не

помічали. Якимось лиховісним чином вони примудрялись не привертати уваги, тож ви просто або дивилися повз них, або вмить забували їхній вигляд. І вони могли робити своє діло непомітно, саме тому, що весь час крутились перед очима. А що вони нікому не впадали в око, то ніхто, звісно, й не питав, звідкіля їх набралося і набирається дедалі більше.

Вони їздили вулицями в елегантних сірих автомобілях, заходили в усі будинки, сиділи в усіх ресторанах. І раз у раз щось занотовували до своїх невеличких нотатників.

Панове ці були вбрані з голови до п'ят у сіре. І навіть обличчя в них були як сірий попіл. На головах вони мали цупкі круглі капелюхи і курили манісінькі попелясті сигари. Кожен з них завжди носив з собою свинцево-сірий портфель.

І Джіджі-Гід теж не помітив, що чимало цих Сірих панів уже не раз снували довкола амфітеатру і щось усе записували до своїх нотатників.

Тільки Момо якось увечері вгледіла їхні похмурі силуети в найвищому ряду прадавнього амфітеатру. Вони подавали один одному якісь знаки, а тоді схилили голови докупи, наче про щось радилися. Нічого не було чутно, але Момо раптом зробилося якось так холодно, як зроду не бувало. Вона щільніше закуталась у свою велику куртку, та це нічого не зарадило, бо то не був звичайний собі холод.

Потім Сірі панове знов десь щезли і відтоді не з'являлися.

Того вечора Момо не чула тихої, а проте могутньої музики, яку щоразу чула досі. Та вже другого дня життя попливло собі далі, як звичайно, і Момо не згадувала більше тих чудних гостей. Вона, як і всі, про них забула.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

КАЗКИ ДЛЯ ВСІХ І КАЗКА ДЛЯ ОДНІЄЇ

Помалу-малу Момо стала необхідною для Джіджі. Він, якщо тільки взагалі можна сказати це про такого примхливого, легковажного хлопця, відчув глибоку любов до цього розхристаного дівчати і ладен був скрізь водити його за собою.

Як ми вже знаємо, Джіджі найдужче в світі любив розповідати всілякі історії. Але тепер він став розповідати їх не так, як досі,— він і сам це відчував. Досі оповідки в нього не раз виходили таки вбогенькі, просто йому нічого кращого не спадало на думку. Він часто повторював сам себе, переказував або побачене в кіно, або вичитане з газети. Його історії, як то кажуть, були приземлені, та відколи він зустрів Момо, вони враз сягнули вгору, мов на крилах.

А надто коли Момо була поряд і слухала, тоді його фантазія буяла, мов весняна лука. Діти й дорослі купчились тоді довкола нього. Тепер він умів оповідати такі історії, що могли тягтися днями й тижнями, фантазія його зробилась невичерпна. А втім, він і сам слухав себе з великою цікавістю, бо ніколи не відав, куди заверне його творча думка.

Одного разу, коли знов навідались туристи, яким забаглося оглянути амфітеатр (Момо сиділа трохи обіч на кам'яних сходах), Джіджі почав розповідати так:

— Високошановні пані і панове! Як вам, звичайно, всім відомо, цариця Труднація Августина провадила незліченні війни, щоб оборонити своє царство від нападів Тремких і Полохких.

Коли цариця одного разу знову приборкала ці народи, вона так розгнівалася на цих завсідних порушників спокою, що пригрозила винищити всіх їх до ноги, якщо їхній король Ксаксотраксолус не віддасть їй свою Золоту рибку.

На той час, мої панове й пані, золоті рибки в наших краях не були відомі. Та цариця Труднація довідалась від якогось мандрівника, що в короля Ксаксотраксолуса є манісінька Золота рибка, і коли вона виросте, то з неї стане щире золото. Оцю-то дивовижу й захотіла собі будь-що мати цариця Труднація.

Король Ксаксотраксолус тільки усміхався в кулачок. Золоту рибку, що таки справді була в нього, він сховав під ліжко. А цариці замість неї звелів передати китеня в оздобленій самоцвітами супниці.

Царицю, щоправда, трохи здивувала величина рибини, бо Золота рибка уявлялась їй меншою. А проте, сказала вона собі, що більша, то краще, бо, зрештою, з такої рибини буде й більше золота. Та поки що ця Золота рибка ніскілечки не вигравала золотом, і це трохи непокоїло царицю. Одначе посол короля Ксаксотраксолуса пояснив їй, що золото з рибини стане аж тоді, коли вона виросте, і ніяк не раніше. Отож найперша умова — не заважати її розвиткові. На цьому Труднація заспокоїлася.

Рибина виростала щодень більша, споживаючи силу-силенну їжі. Труднація була не бідна, і рибина могла їсти стільки, скільки подужала, отож вона все гладшала й круглішала. Невдовзі супниця зробилася для неї замала.

— Що більша, то краще,— мовила цариця Труднація й звеліла переселити рибину до ванни.

Але по зовсім недовгім часі вона вже й у ванні не вміщалася. Вона росла й росла. Тоді її переправили до царського басейну, і це було таки морочливе діло, бо рибина вже важила стільки, як добрий бугай.

Один із тих рабів, що переселяли рибину до басейну, послизнувся, і цариця наказала негайно вкинути сердешного до левів, бо душі не чула у своїй рибині.

Щодня вона годинами сиділа на краєчку басейну й дивилася, як та росте. І думала цариця тільки про золото, бо ж відомо, що жила вона он як розкішно і золота їй завжди було мало.

— Що більше, то краще,— одно мимрила вона, дивлячись просто перед себе.

Цю фразу було оголошено загальним законом і написано бронзовими літерами.

Аж ось і царський басейн став затісний рибині. Отоді й звеліла Труднація вибудувати будівлю, руїни якої ви оце бачите перед собою, мої пані й панове. Це був велетенський округлий акваріум, по вінця налитий водою, й тут уже рибина мала собі де випростатись.

Цариця власною своєю царською особою вдень і вночі сиділа он отам і стежила за велетенською рибиною,— чи не зробилося вже з неї золото. Вона більше не довіряла нікому — ні рабам, ні власним родичам, боячись, що рибину вкрадуть. Отож вона сиділа там, дедалі дужче худнучи з турботи й страху, і, не стуляючи очей, пильнувала свою рибину, що весело хлюпосталась у воді й не думала обертатись на золото. Тож Труднація чимраз дужче занедбувала державні справи.

А Тремкі й Полохкі на те тільки й чекали. Під проводом короля Ксаксотраксолуса вони пішли проти неї останнім військовим походом і як стій завоювали все її царство. Солдата вони не побачили жоднісінького, народові ж було байдуже, хто ним правитиме.

Коли цариця Труднація дізналась про це, то вигукнула свої знаменні слова:

— Лихо мені! О, та якби ж я хоч…

Кінець фрази, на жаль, до нас не дійшов. Однак добре відомо, що цариця кинулася в акваріум і втопилась біля своєї рибини — домовини всіх своїх надій. Король Ксаксотраксолус звелів на відзначення своєї перемоги забити кита, і цілих вісім днів весь люд країни їв смажену рибу.

Звідси ви бачите, мої пані й панове, до чого призводить легковажність.

Такими словами Джіджі закінчив екскурсію, і слухачі перебували видимо під враженням від його розповіді. Вони шанобливо поглядали на руїни. Тільки один трапився недовірливий, і він спитав:

— І коли ж усе це діялося?

Але Джіджі не просто було збити з пантелику.

— Цариця Труднація була, як усім відомо, сучасницею славетного філософа Нойозіуса Старшого,— відповів він.

Недовірливому, звісно, не хотілось признаватися, що він сном-духом не знає, коли жив славетний філософ Нойозіус Старший, і тому він тільки сказав:

— А, красно дякую!

Усі слухачі були глибоко вдоволені й казали, що на цю екскурсію таки варто було піти, що ніхто ще не розповідав їм так цікаво і наочно про ті далекі часи.

Тоді Джіджі скромненько наставив кепку, і екскурсанти явили свою щедрість. Навіть недовірливий укинув кілька монет. А втім, відколи в амфітеатрі мешкала Момо, Джіджі й разу не розповідав по двічі ту саму історію. Тепер це йому було нудно. Коли серед слухачів була Момо, у

нього в душі наче відкривались шлюзи, і щораз нові вигадки плавом пливли й виливались у слові — йому зовсім не доводилось над ними думати.

Та найлюбіше для Джіджі було розповідати свої фантазії маленькій Момо, коли ніяких інших слухачів не було й близько. Здебільшого то були казки, бо казки Момо найдужче любила. У них майже завжди йшлося про Момо та Джіджі. І складались вони тільки для них двох, і бриніли зовсім інакше, аніж усі інші казки Джіджі.

Одного пречудового теплого вечора обоє дітей тихо сиділи поруч на горішньому краю кам'яних сходів. На небі вже засяяли перші зірки, і місяць, великий і сріблястий, виплив понад чорні силуети пінів.

— Розкажи мені казку,— стиха попрохала Момо.

— Добре,— сказав Джіджі. — А про кого?

— Найкраще якби про Момо і Джіроламо, — відповіла Момо.

Джіджі трохи подумав і спитав:

— А як вона має називатись?

— Може, "Казка про Чарівне Дзеркало"? Джіджі замислено покивав головою.

— Звучить непогано. Побачимо, як вона вийде. Він однією рукою обійняв Момо за плечі й почав:

— Була собі колись прекрасна принцеса на ім'я Момо. Вона вбиралася в оксамити й шовки і жила високо над усім світом на вкритому снігами гірському верхів'ї, в замку з барвистого скла.

У неї було все, чого лиш можна собі побажати, їла вона самі тільки вишукані страви й пила солодке вино. Спала принцеса на шовкових подушках і сиділа на кріслах із слонової кістки. Вона мала все-але була зовсім самотня.

Усе довкола — її служники, її камеристки, її собаки, коти, птахи й навіть квіти — все то були самі тільки дзеркальні відображення.

Річ у тім, що принцеса Момо мала Чарівне Дзеркало — велике кругле дзеркало з щирого срібла. Щодня й щоночі вона посилала його у широкий світ. І те велике Дзеркало ширяло над країнами й морями, понад містами й полями. Люди, що бачили його, нітрішечки не дивувалися, вони просто казали:— Це Місяць.

1 щоразу як Чарівне Дзеркало поверталося додому, воно висипало перед принцесою усі відображення, яких наловило за час подорожі. Серед них були гарні й бридкі, цікаві й нудні — такі, які трапилися у Дзеркала на дорозі. Принцеса вибирала собі ті, що їй подобались, а решту просто викидала в струмок. А звільнені отак відображення швиденько, куди швидше, ніж можна уявити,, через усі води Землі шугали до своїх господарів. Тому, коли нахилитись над криницею або калюжею, то зараз же побачиш у них своє відображення.

Але я забув сказати, що принцеса Момо була безсмертна. Через те вона ніколи не бачила в Чарівному Дзеркалі власного відображення. Бо хто заглядав у нього й бачив своє відображення, ставав смертним. Принцеса Момо це дуже добре знала і ніколи не дивилась у Чарівне Дзеркало. Отак вона й жила, оточена наловленими відображеннями, і була цілком задоволена.

Та якогось дня Чарівне Дзеркало принесло їй відображення, що важило для неї куди більше, аніж усі інші. То було відображення юного принца. Побачивши його, вона так за ним затужила, що схотіла

неодмінно з ним зустрітися. Але ж як було їй це зробити? Вона ж не знала, ні де він живе, ні хто він, не знала навіть його імені.

Не знайшовши інакшої ради, принцеса вирішила зазирнути в Чарівне Дзеркало. Вона подумала: "А може, Дзеркало перенесе мій образ тому принцові? Може, він ненароком саме тоді підведе очі вгору, коли Дзеркало пливтиме у небі над ним? І він побачить моє відображення? І, може, він піде слідом за Дзеркалом і знайде мене тут?"

Отож вона довго дивилася в Чарівне Дзеркало, а потім вирядила його з своїм відображенням у світ. Та через це вона, звісно, відразу стала смертною.

Ти скоро довідаєшся, як їй повелося, та спершу я розповім тобі про того принца.

Принц звався Джіроламо. Він правив величезним царством, яке сам собі створив. Де ж було те його царство? Не в учорашньому дні й не в сьогоднішньому, а завжди було воно на день попереду — в Майбутньому. Тому воно

й звалося Країна Завтрія. І всі люди, що там жили, любили й глибоко шанували принца. Якось міністри Країни Завтра сказали принцові:

— Ваша високість, ви повинні одружитися, бо так воно ведеться в світі.

Принц Джіроламо не мав що на це сказати. Отож до його палацу приведено найвродливіших юних дам Країни Завтрії, щоб він вибрав яку з них собі до серця. Вони вичепурилися як тільки могли, бо кожній хотілось вийти за принца.

Та разом із дівчатами до палацу закралася лиха фея, у жилах якої текла не червона тепла кров, а зелена й холодна. Щоправда, по ній цього було не видно, бо вона дуже майстерно підмалювалася.

І коли принц Країни Завтрії вступив у свою простору золоту тронну залу, щоб зробити вибір, фея враз прошепотіла чаклунське закляття, і відтоді бідолашний Джіроламо бачив тільки її й більш нікого. Вона здавалась йому такою чудовно гарною, що він тут же таки спитав її, чи хоче вона стати йому за дружину.

— Авжеж,— відповіла лиха фея. — Тільки з однією умовою.

— Я пристаю на неї,— необачно запевнив принц Джіроламо.

— Гаразд,— сказала лиха фея і всміхнулася так солодко, що в бідолахи принца в голові запаморочилось. — Ти цілий рік не заглядатимеш в оте летюче Срібне Дзеркало. Бо як заглянеш, то миттю забудеш геть усе про себе. Забудеш, хто ти насправді, і муситимеш переселитися в Країну Сьогоднію, де тебе ніхто не знає й де ти житимеш нікому не відомим бідолахою. Ти згоден?

— Оце й усе?— вигукнув принц Джіроламо. — Ну то це легка умова.

А що ж тим часом сталося з принцесою Момо?

Вона чекала й чекала, а принц не приходив. Тоді вона вирішила сама піти в світ його шукати. Вона відпустила на волю всі дзеркальні відображення, які в неї були. Потім сама-одна в легеньких капчиках на ніжках вийшла з свого барвистого скляного замку й спустилася з снігової верховини — у світ. Вона пройшла всі піднебесні країни, аж поки добулася до Країни Сьогоднії. На той час принцеса вже геть стоптала свої капчики і їй довелося йти босоніж. Але її образ, відбитий у Чарівному Дзеркалі, ще й досі витав над світом.

Якось уночі принц Джіроламо сидів на даху свого палацу й грав у шахи з феєю, що мала холодну зелену кров. Зненацька принцові на руку впала якась дрібнісінька краплина.

— Починається дощ,— сказала фея з зеленою кров'ю.

— Ні,— відповів принц,— ні, це не може бути дощ, бо на небі ж немає ні хмаринки.

І він підвів очі й глянув у велике сріблясте Чарівне Дзеркало, що висіло над ним. Там він побачив образ принцеси Момо і вгледів, що вона плаче; то одна з її сльозин упала йому на руку, І в ту ж мить він зрозумів, що фея його одурила, що насправді вона зовсім не вродлива і тільки й має незвичайного, що холодну зелену кров у жилах. Принцеса Момо — ось кого він справді любить.

— Ти зламав свою обіцянку,— сказала зелена фея, і обличчя її перекривилось так, що вона стала схожа на гадюку. — Тепер ти мені заплатиш.

Своїми довгими зеленими пальцями вона добулась принцові Джіроламо в груди — той не міг навіть поворухнутися, мов скам'янів,— і зав'язала в нього в серці вузлик. Тієї ж миті він забув, що він принц Країни Завтрії. Мов злодій, серед ночі вибрався він із свого палацу й з своєї країни. Довго мандрував він по широкім світі, аж поки прибився в Країну Сьогоднію і став там жити невідомим нікому сіромою і зватись просто Джіджі. Єдине, що він узяв із собою, був образ із Чарівного Дзеркала. Відтоді в Дзеркалі більше не стало відображень.

Тим часом і принцеса Момо геть зносила своє вбрання з шовку й оксамиту. Тепер вона ходила у старій, завеликій на неї чоловічій куртці і в латаній-перелатаній спідничині. І жила в старих руїнах.

Тут вони й зустрілись одного чудового дня. Та принцеса Момо не впізнала принца з Країни Завтрії — адже він був тепер убогим сіромахою. І Джіджі не впізнав принцеси, бо й вона вже не скидалась на принцесу. Але спільне лихо поєднало їх, зробило втіхою одне для одного.

Якось увечері, коли Чарівне Срібне Дзеркало, яке тепер було порожнє, пропливало над ними, Джіджі дістав відображення принцеси Момо — єдине, що він у світі мав,— і показав Момо. Воно було пожмакане й поблякле, та принцеса враз пізнала власне відображення, яке колись послала в світ. І тепер під маскою вбогого бідолахи Джіджі вона впізнала також принца Джіроламо, якого так довго скрізь шукала й заради якого стала смертною. І тоді вона йому все розповіла.

Та Джіджі сумно похитав головою і сказав:

— Я не можу зрозуміти нічого з того, що ти говориш, бо в моєму серці зав'язано вузлик і тому мені несила ні про що згадати.

Тоді принцеса Момо сягнула рукою в його серце і легенько розв'язала той вузлик. І принц Джіроламо раптом згадав, хто він і де його справжнє місце. Він узяв принцесу за руку й пішов з нею далеко-далеко — туди, де лежить Країна Завтрія.

Коли Джіджі скінчив, обоє якусь хвилину мовчали, а тоді Момо спитала:

— А потім вони побрались?

— Гадаю, що так… згодом.

— А вони вже померли?

— Ні,— сказав Джіджі твердо. — Це я знаю напевне. Чарівне Дзеркало робить людину смертною тільки тоді, коли вона загляне у нього сама-одна. Якщо ж заглядають у Дзеркало вдвох, то тоді знов стають безсмертними. Отож вони так і зробили..

Великий срібний місяць висів над чорними пініями, заливаючи стародавні руїни таємничим сяйвом. Момо з Джіджі тихенько сиділи поруч і довго дивилися на нього, виразно відчуваючи, що протягом тієї миті вони обоє були безсмертні.

ЧАСТИНА ДРУГА

СІРІ ПАНИ

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

РАХУНОК ШАХРАЙСЬКИЙ, А ВСЕ СХОДИТЬСЯ

Є на світі велика й водночас буденна таємниця. Всі люди до неї причетні, кожен її знає, тільки мало хто над нею думає. Більшість людей просто приймає її як факт, анітрохи не дивуючись. Ця таємниця — час.

На світі є календарі й годинники для того, щоб вимірювати час, та все це мало важить, бо всяк знає, що іноді година може здатися нам вічністю, а іншим разом вона промайне як одна мить. Це вже — що за цю годину трапляється пережити.

Бо час — це життя. А життя мешкає в серці.

І саме цього ніхто не знав краще, як Сірі пани. Ніхто не знав ціни однієї години, однієї хвилини, ба навіть однієї-однісінької секунди життя так, як вони. Щоправда, розуміли вони його на свій лад, так, як, наприклад, п'явка розуміє ціну крові, і на свій лад порядкували ним.

У них були свої плани щодо людського часу. То були далекосяжні й ретельно розроблені плани. Для Сірих панів найважливіше було те, щоб ніхто не дізнався про їхню діяльність. Непомітно утвердились вони в житті великого міста і його жителів. І потихеньку, не привертаючи нічиєї уваги, посувалися щодень далі, захоплюючи людські володіння.

Вони знали кожного, хто міг так чи інак придатися для їхніх планів, геть-геть заздалегідь, ще коли той і гадки ні про що не мав. Вони тільки чекали слушної нагоди, щоб його скрутити. І робили все для того, щоб цю нагоду наблизити.

Ось, наприклад, був собі пан Фузі, перукар. Хоч і не хтозна-який видатний майстер, а все ж на своїй вулиці шанований. Він був ні вбогий, ні багатий. Його перукарня в центрі міста, була невелика, і він наймав одного-єдиного учня.

Якось пан Фузі стояв на дверях своєї майстереньки, чекаючи відвідувачів. Учень мав вихідний, і пан Фузі був сам. Він дивився, як дощ ляпотить по вулиці,— надворі стояв похмурий день, і на душі в пана Фузі було невесело. "Отак минає моє життя, — думав він,— серед чикання ножиць, мила і базікання клієнтів. Що мені з такого життя? І, як я помру, все буде так, неначе мене й не було ніколи".,

Ні, пан Фузі був аж ніяк не від того, щоб трішечки побазікати. Він навіть дуже полюбляв докладно з'ясовувати клієнтам свої погляди і вислуховувати їхню думку. Та й проти чикання ножиць і мила він насправді нічого не мав. Його робота давала йому видиму втіху, і він знав, що робить її добре. А вже голити підборіддя він умів як ніхто інший. Та в житті іноді трапляються хвилини, коли здається, що все це нічогісінько не варте. Це з кожним буває.

"Усе моє життя змарноване,— думав собі пан Фузі. — Хто я такий? Нещасний голяр. Ось що з мене вийшло. Якби я вмів жити по-справжньому, то був би тепер зовсім іншою людиною!"

Та як воно жити по-справжньому — це пан Фузі уявляв тьмяно. Йому тільки марилося щось значне, розкішне, щось таке, як ото на малюнках в ілюстрованих журналах.

"Але ж,— думав він понуро,— на все це я за своєю роботою не маю часу. Щоб по-справжньому жити, то треба мати час. Треба бути вільним. А я — довічний бранець чикання ножиць, базікання й мила..."

Саме тієї миті де не взявся чудовий попелясто-сірий автомобіль — він зупинився під самісінькою перукарень-кою пана Фузі. З машини виліз Сірий пан і ввійшов до майстерні. Він поставив свого свинцево-сірого портфеля на столику перед дзеркалом, почепив круглого цупкого капелюха на гачок, сів у крісло, вийняв з кишені нотатника й почав гортати його, пахкаючи манісінькою сірою сигарою.

Пан Фузі зачинив двері майстереньки, бо йому здалось, що в його невеличкому будиночку раптом зробилося незвичайно холодно.

— Чим можу прислужитися? — запитав він спантеличено. — Вас поголити чи підстригти? — І в ту ж мить подумки вилаяв себе за нетактовність, бо в Сірого пана була блискуча, як коліно, лисина.

— Ні те, ні друге,— сказав Сірий пан, не усміхнувшись, якимось невиразним, так би мовити, попелясто-сірим голосом.— Я з Ощадкаси Часу, агент номер Ікс Ігрек Кю дріб триста вісімдесят чотири дріб Бе. Ми довідалися, що ви бажаєте відкрити в нас поточний рахунок.

— Це новина для мене,— заявив пан Фузі, ще дужче спантеличений. — Сказати правду, я досі навіть не знав, що така установа взагалі існує.

— Ну то тепер уже знаєте,— сухо відказав агент і, погортавши свій нотатник, повів далі: — Адже це ви — пан Фузі, перукар?

— Авжеж, це я,— мовив пан Фузі.

— Ну то я втрапив,— буркнув Сірий пан і згорнув нотатника. — Ви — наш кандидат.

— Себто як?— ще дужче здивувавшись, запитав пан Фузі.

— Бачите, любий пане Фузі,— сказав агент,— ви марнуєте своє життя на клацання ножицями, базікання й мильну піну. Коли ви помрете, все буде так, неначе вас ніколи й не було на світі. Якби ви мали час жити по-справжньому, то з вас була б цілком інша людина. Отож усе, чого ви потребуєте,— це час. Чи правду я кажу?

— Я й сам щойно про це думав,— промовив пан Фузі й мерзлякувато здригнувся, бо, хоч двері були причинені, ставало дедалі холодніше.

— От бачите! — підхопив Сірий пан і вдоволено затягся сигарою. — Але звідки люди беруть час? Його заощаджують! А ви, пане Фузі, розтринькуєте свій час найнеобачнішим чином. Я вам це доведу, зробивши невеличкий підрахунок. Хвилина має шістдесят секунд. Година — шістдесят хвилин. Ви стежите за моєю думкою?

— Атож,— мовив пан Фузі.

Агент номер Ікс Ігрек Кю дріб триста вісімдесят чотири дріб Бе заходився писати цифри сірим олівцем на дзеркалі.

— Шістдесят на шістдесят буде три тисячі шістсот. Отже, година має три тисячі шістсот секунд. День має двадцять чотири години. Три тисячі шістсот помножити на двадцять чотири дорівнює вісімдесяти шести тисячам чотирьомстам секундам. Рік, як відомо, має триста шістдесят п'ять днів. Це становить тридцять один мільйон п'ятсот тридцять шість тисяч секунд. За десять років уже матимемо триста п'ятнадцять мільйонів триста шістдесят тисяч секунд. У скільки років, пане Фузі, ви оцінюєте тривалість вашого життя?

— Ну…— затнувся від збентеження пан Фузі. — Я сподіваюся прожити років сімдесят-вісімдесят, коли бог дасть.

— Гаразд,— вів далі Сірий пан. — Візьмімо задля обачності усього сімдесят.

Отже, триста п'ятнадцять мільйонів триста шістдесят тисяч на сім буде два мільярди двісті сім мільйонів п'ятсот двадцять тисяч секунд.

І він великими цифрами написав це число на дзеркалі:

2 207 520 000 секунд.

Потім кілька разів підкреслив його і оголосив:

— Отож це, пане Фузі, те багатство, яким ви можете порядкувати.

Пан Фузі ковтнув слину й провів долонею по чолу. Від такої суми йому запаморочилось у голові. Він ніколи не думав, що такий багатий.

— Авжеж,— кивнув головою агент і знов затягся своєю манісінькою сірою сигарою. — Нічогеньке число, правда ж? Поглянемо далі. Скільки вам років, пане Фузі?

— Сорок два,— пробелькотів той, відчуваючи себе винним у злочинному приховані добра.

— Скільки ви в середньому просипаєте за ніч? — допитував далі Сірий пан.

— Десь годин вісім,— зізнався пан Фузі.

Агент блискавично рахував — олівець у його руці аж вищав, бігаючи по дзеркалі,— у пана Фузі сироти на шкірі повиступали.

— Сорок два роки — по вісім годин щодня — це буде чотириста сорок один мільйон п'ятсот чотири тисячі. Цю суму ми з цілковитим правом можемо вважати втратою. А скільки часу ви щодня віддаєте роботі, пане Фузі?

— Також годин вісім,— ледве чутно вимовив пан Фузі.

— Отже доведеться ще раз відняти цю суму від вашої готівки,— невблаганно провадив агент. — Далі, у вас певна кількість часу йде на те, щоб попоїсти. Скільки ви щодня витрачаєте на снідання, обід і вечерю?

— Напевно не знаю,— з острахом сказав пан Фузі. — Може, годин зо дві?

— Мені здається, ви применшуєте,— промовив агент,— та нехай так. Тоді за сорок два роки це становитиме сто десять мільйонів триста сімдесят шість тисяч. Тепер далі. Нам відомо, що ви живете з старою матір'ю. Щодня ви присвячуєте цій старій пані цілу годину, себто ви сидите біля неї і розмовляєте з нею, хоч вона глуха й ледве вас чує. Отож це змарнований час — п'ятдесят п'ять мільйонів сто вісімдесят вісім тисяч секунд! Крім того, ви ще маєте зеленого папугу; догляд за ним коштує вам чверть години, що в перерахунку означає тринадцять мільйонів сімсот дев'яносто сім тисяч.

— Але...— благально вимовив пан Фузі.

— Не перебивайте мене!— нагримав на нього агент. Він рахував дедалі швидше й швидше. — Оскільки ваша мати фізично неповноцінна, вам, пане Фузі, доводиться самому робити частину хатньої роботи. Ви

мусите ходити скуповуватись, чистити черевики й виконувати всяку іншу марудну роботу. Скільки часу це у вас забирає щодня?

— Може, з годину, але…

— Ось вам ще п'ятдесят п'ять мільйонів сто вісімдесят тисяч втрати, пане Фузі. Далі: нам відомо, що ви раз на тиждень ходите в кіно, раз на тиждень співаєте в хорі, двічі на тиждень буваєте в ресторані, а решту днів ви вечорами зустрічаєтеся з друзями, іноді ж навіть читаєте книжку. Одне слово, ви гайнуєте свій час на те, що не дає ніякісінької користі,— щодня зо три години часу, або сто шістдесят мільйонів п'ятсот чотири тисячі… Вам недобре, пане Фузі?

— Нічого, нічого,— відповів пан Фузі,— даруйте…

— Ми зараз кінчаємо,— сказав Сірий пан. — Але нам треба поговорити ще про один розділ вашого життя. Про вашу невеличку таємницю. Ви знаєте.

У пана Фузі почали цокотіти зуби — так йому зробилось холодно.

— То ви й це знаєте?— пробелькотів він безсило. — Я гадав, що крім мене й панни Дарії…

— У нашому сучасному світі,— урвав його мову агент номер Ікс Ігрек Кю дріб триста вісімдесят чотири дріб Бе, — таємниць більше не існує. Погляньмо на цю справу по-діловому, реалістично, пане Фузі. Дайте мені відповідь на одне запитання: чи збираєтесь ви одружитися з панною Дарією?

— Ні,— сказав пан Фузі,— адже це неможливо…

— Цілком так,— вів далі Сірий пан,— бо ж панна Дарія навіки прикута до свого крісла на колесах, вона не владає ногами. А проте ви

щодня на півгодини приходите до неї, щоб подарувати їй квітку. Навіщо?

— Вона щоразу так радіє,— відповів пан Фузі, замалим не плачучи.

— Але, міркуючи тверезо,— казав далі агент,— для вас це змарнований час, пане Фузі. І в сумі його двадцять сім мільйонів п'ятсот дев'яносто чотири тисячі секунд. А коли ще додати до цього, що ви маєте звичку щовечора перед сном сидіти біля вікна й передумувати минулий день, то ми матимемо ще одну мінусову суму — тринадцять мільйонів сімсот дев'яносто сім тисяч. Тепер, пане Фузі, погляньмо, що ж у вас, власне, лишається.

На дзеркалі вже стояв такий рахунок:

Сон — 441 504 000 секунд

Робота — 441 504 000 секунд

Харчування — 110 376 000 секунд

Мати — 55 188 000 секунд

Папуга — 13 797 000 секунд

Скуповування тощо — 55 188 000 секунд

Друзі, хор і т. д. — 165 564 000 секунд

Таємниця — 27 594 000 секунд

Вікно 13 797 000 секунд

РАЗОМ — 1 324 512 000 СЕКУНД

— Ця сума,— сказав Сірий пан і так міцно постукав олівцем по дзеркалі, неначе стріляв з револьвера,— ця сума, отже, становить той час, який ви вже втратили на сьогодні. Що ви на це скажете, пане Фузі?

Пан Фузі не сказав нічогісінько. Він сів на стілець у кутку і втер хусточкою чоло, бо, хоч у перукареньці стояв крижаний холод, його вкинуло в піт.

Сірий пан поважно кивнув головою.

— Так, ви маєте цілковиту слушність,— сказав він,— це вже понад половину вашого первісного багатства, пане Фузі. Та подивімось, що вам, власне, залишилося з ваших сорока двох років. Рік — це, як ви знаєте, тридцять один мільйон п'ятсот тридцять шість тисяч секунд. Помножмо це на сорок два й матимемо один мільярд триста двадцять чотири мільйони п'ятсот дванадцять тисяч секунд.

Він написав це число під сумою втраченого часу:

1 324 512 000 секунд

1 324 512 000 секунд

0 000 000 000 секунд

Тоді сховав олівця й довго мовчав, щоб дати нулям справити враження на пана Фузі.

І він свого домігся.

"То оце такий підсумок усього мого минулого життя?"— подумав пан Фузі, геть знищений.

Підрахунок, у якому зважена була кожна секунда, так його приголомшив, що він прийняв усе без ніяких заперечень.

І все в рахунку сходилося. Це був один із трюків, з допомогою яких Сірі пани ошукували людей у тисячах випадків.

— Чи не здається вам, пане Фузі,— лагідно почав агент номер Ікс Ігрек Кю дріб триста вісімдесят чотири дріб Бе,— що так марнотратити більше не можна? Чи не краще б вам почати заощаджувати час?

У пана Фузі губи посиніли з холоду, він тільки безмовно кивнув головою.

— Якби ви, наприклад,— лунав біля його вуха голос Сірого агента,— років двадцять тому почали щодня ощаджати по однісінькій години, ви б оце мали актив у двадцять шість мільйонів двісті вісімдесят тисяч секунд. Дві години заощадженого щодня часу дали б, природно, вдвічі більше, тобто двісті п'ятдесят мільйонів п'ятсот шістдесят тисяч. А я вас питаю, пане Фузі, що там якісь нещасні дві години проти такої суми?

— Анічого!— вигукнув пан Фузі. — Сміховинний дріб'язок!

— Мене тішить, що ви це розумієте,— незворушно мовив агент. — І якби підрахувати, скільки б ви за тих-таки умов заощадили протягом наступних двадцяти років, то ми б мали разючу суму — сто п'ять мільйонів сто двадцять тисяч секунд. І весь цей капітал був би цілком до ваших послуг на вісімдесят другому році вашого життя.

— Чудово!— вигукнув пан Фузі, широко розплющуючи очі.

— Стривайте лишень,— вів Сірий пан далі,— я скажу вам щось ще краще. Ми, себто Ощадкаса Часу, не лише зберігаємо ощаджений вами час, а й сплачуємо проценти. Тож насправді ви заощадили б ще більше.

— А на скільки більше? — спитав пан Фузі, затаївши дух.

— Це цілком залежить від вас, — скільки ви збираєтесь заощадити. 1 скільки заощаджене лежатиме в нас.

— Лежатиме у вас? — перепитав пан Фузі. — Тобто як?

— Та дуже просто,— пояснив агент. — Якщо ви через п'ять років не вимагатимете від нас свого заощадженого часу, тоді ми вам сплатимо ще стільки ж. Ваш капітал подвоюється що П'ять років, розумієте? Через десять років це вже буде сума, вчетверо більша від первісної, через п'ятдесят вона зросте восьмикратно, і так далі. Якби ви двадцять років тому почали заощаджувати всього лише по дві години щодня, то на шістдесят другому році вашого життя порядкували б сумою в двісті п'ятдесят шість разів більшою, аніж первісна. Двадцять шість мільярдів дев'ятсот десять мільйонів сімсот двадцять тисяч.

Він знов дістав свого сірого олівця і написав на дзеркалі ще й це число:

26 910 720 000

— Ви самі бачите, пане Фузі,— сказав він і вперше блідо всміхнувся, — що це було б у десять разів більше від первісної тривалості всього вашого життя. І це за умови, що ви заощаджуватимете усього-на-всього дві години щодня. Поміркуйте: чи ж не вигідна це пропозиція?

— Вигідна! — знеможено сказав пан Фузі.-Вигідна, безперечно! Нещастя моє, що я вже давно не почав заощаджувати. Аж тепер я все збагнув, і, мушу признатись, я в розпачі!

— Для цього,— лагідно мовив Сірий пан,— немає ніякісіньких підстав. Ніколи не запізно. Як хочете, можете почати ще сьогодні. Побачите, це оплатиться.

— Ще б пак! — вигукнув пан Фузі. — Що я повинен робити?

— Але ж, любий мій,— відповів агент, звівши брови догори,— ви ж, певно, знаєте, як заощаджують час! Ви повинні просто швидше працювати й відмовитись від усього зайвого. Клієнтам присвячуйте замість півгодини тільки чверть. Уникайте марнотратного базікання. Годину, яка йде на матір, скоротіть до півгодини. А найкраще — взагалі віддайте її до якогось пристойного дешевого старечого притулку, де її доглядатимуть, і ви вже виграєте Цілу годину за день. Позбудьтесь непотрібного папуги. Відвідуйте панну Дарію лише раз на два тижні. Якщо Це взагалі потрібно. Відкиньте щоденні розмірковування біля вікна і, передовсім, не переводьте ви свого дорогоцінного часу на співи, читання чи навіть на так званих друзів. Між іншим, принагідно раджу вам: повісьте в своїй перукарні великого, надійного годинника, щоб ви могли контролювати роботу вашого учня.

— Гаразд,— мовив пан Фузі,— це я все можу зробити, але з вивільненим часом — що я маю з ним чинити? Чи мені його кудись здавати? И куди саме? Чи зберігати? Як це все робиться?

— Про це,— сказав Сірий пан і знов блідо всміхнувся,— ви нітрохи не турбуйтеся. Спокійнісінько здайтеся на нас. Можете бути певні, що з заощадженого вами часу в нас не пропаде ані секунди. Ви помітите, що нічого зайвого у вас не лишиться.

— То добре,— ошелешено сказав пан Фузі. — Я на це й покладатимусь.

— Спокійнісінько, любий мій,— мовив агент і підвівся. — Отже я можу привітати вас як нового члена великої Громади Заощадників Часу.

Тепер і ви, пане Фузі, справді сучасна й прогресивна людина. Я вас вітаю!

Він узяв капелюха й портфеля.

— Хвилиночку! — вигукнув пан Фузі. — А нам хіба не треба укласти якусь угоду? І я нічого не повинен підписати? Чи я одержу якийсь папір?

Агент номер Ікс Ігрек Кю дріб триста вісімдесят чотири дріб Бе обернувся в дверях і глянув на пана Фузі з легенькою досадою.

— Навіщо? — спитав він. — Заощадження часу не рівня ніякому іншому видові заощадження. Це справа цілковитої — обопільної — довіри! Нам досить вашої згоди. Вона нескасовна. І ми подбаємо про ваше заощадження. Але скільки ви заощадите — це цілком залежить від вас. Ми вас ні до чого не силуємо. Прощавайте, пане Фузі!

Сказавши це, агент сів у свій елегантний автомобіль і погнався геть.

Пан Фузі подивився йому вслід і потер чоло, йому поволі ставало тепліше, але він почував себе хворим і мізерним. Блакитний дим з манісінької агентової сигари ще довго густими нитками висів у перукареньці і не хотів розходитись.

Аж як дим розтанув, панові Фузі полегшало. Але що помітніше танув дим, то дужче блідли й цифри на дзеркалі. І коли вони нарешті зовсім зникли, щез і спомин пана Фузі про несподіваного гостя,— але не про рішення! Його він вважав тепер за своє власне. Намір віднині заощаджувати час, щоб колись у майбутньому почати нове життя, сидів у нього в душі, як вістря рибальського гачка.

І тоді увійшов перший того дня клієнт. Пан Фузі обслужив його похмуро, без будь-якої зайвини, без балачок, і справді скінчив не за півгодини, а всього за двадцять хвилин.

І так самісінько поводився він відтепер з кожним клієнтом, його робота більше не давала йому втіхи, але ж тепер це нічого й не важило. Він узяв собі ще двох підмайстрів і невсипущо пильнував, щоб вони не згаяли жоднісінької секунди. Кожний порух руки був суворо розрахований. У перукареньці пана Фузі тепер висіло гасло:

ЗАОЩАДЖЕНИЙ ЧАС — ПОДВОЄНИЙ ЧАС!

Панні Дарії він написав короткого ділового листа — мовляв, за браком часу він, на жаль, не може більше до неї приходити. Свого папугу він продав зоологічній крамниці. Матір віддав у добрий, але дешевий старечий притулок і перевідував її раз на місяць. Взагалі, він тепер виконував усі поради Сірого агента, які вважав за свої власні рішення.

Він робився дедалі вразливіший і неспокійніший, бо — дивовижна річ! — із того часу, що він заощаджував, йому на ділі нічогісінько не залишалось. Заощаджений час якимось незбагненним чином просто ніби танув. Дні пана Фузі — спершу непомітно, та дедалі все виразніше,— ставали коротші й коротші. Не встигав він озирнутись, як уже був новий тиждень, місяць, рік, і знову новий рік, і знов...

А що пан Фузі більше не згадував про відвідини Сірого пана, він, здавалося, мав би себе поважно запитати, куди кане увесь його час. Але такого запитання він собі не ставив, як і решта членів Ощадкаси Часу. Його опало неначе якесь сліпе шаленство. І коли іноді він з жахом помічав, як усе швидше й швидше летять його дні, то тільки ще затятіше ощаджав...

І таке саме, як з паном Фузі, сталося вже з багатьма й багатьма жителями великого міста. А їх щоднини більшало — таких, що й собі розпочинали те, що вони називали "заощадженням часу". І що більше їх ставало, то більше з'являлося в них послідовників,— так що кінець

кінцем навіть тому, хто цього не хотів, не залишалося нічого іншого, як і собі тягтися за всіма.

Щодня по радіо, по телебаченню й по всіх газетах пояснювали й вихваляли переваги нової організації збереження часу, що нібито тільки й могла дати людям свободу задля "справжнього" життя. На стінах будинків і тумбах для афіш наліплювали плакати, де подано було найрозмаїтіші картини прийдешнього щастя. Унизу світився напис:

ЗАОЩАДЖЕННЯ ЧАСУ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ДЕДАЛІ КРАЩЕ!

Або:

МАЙБУТНЄ НАЛЕЖИТЬ ТИМ, ХТО ВМІЄ ЗАОЩАДЖУВАТИ ЧАС!

Або ще:

ПРОДОВЖУЙ СВОЄ ЖИТТЯ — ОЩАДЖАЙ ЧАС!

Проте дійсність мала зовсім інакший вигляд. Щоправда, члени Ощадкаси Часу були вбрані краще, ніж ті люди, що мешкали недалеко від амфітеатру. Вони заробляли більше грошей і тому могли більше витрачати. Але обличчя в них були сердиті, втомлені чи лихі, а очі неприязні. Слова "Піди до Момо!" були їм, звісно, невідомі. Вони не мали нікого, хто б їх так вислухав, як вона, щоб після цього вони стали розумніші, спокійніші чи хоч веселіші. Та навіть якби й мали, то дуже сумнівно, чи пішли б вони до нього, бо, напевне, захотіли б заладнати справу за п'ять хвилин. А ні — то для них це був би змарнований час, та й годі. Навіть свої вільні години вони повинні були, як самі казали, використовувати якомога повніше й динамічніше: щонайбільше втіх, щонайбільше розваг…

Отож вони вже не вміли по-справжньому відзначати свято, чи веселе, чи поважне. Мріяти вважалося у них мало не злочином. А

найменше вони могли миритися з тишею. Серед тиші їх нападав страх, бо до них раптом починало доходити, що діється насправді з їхнім життям. Через те вони завжди зчиняли галас, аби тільки де запахло тишею. Але то, звісно, був не веселий галас дитячого майданчика, а шалений і похмурий, і він щодень дужче наповнював місто.

Чи хто робив своє діло охоче й з любов'ю — це нічого не важило: навпаки, тільки затримувало всіх. Важило одне: щоб ти за найкоротший час найбільше зробив.

Над усіма верстатами на фабриках і над столами в установах висіли таблички з написами:

ЧАС ДОРОГИЙ — НЕ ГАЙНУЙ ЙОГО!

Або:

ЧАС — ЦЕ ГРОШІ: ЗАОЩАДЖУЙ ЙОГО!

Такі самі таблички висіли над письмовими столами начальників, над кріслами директорів, у кабінетах лікарів, по крамницях, ресторанах і універмагах, навіть у школах і дитячих садках.

Кінець кінцем і саме велике місто дедалі помітніше змінювало своє обличчя. Старі квартали знесли й побудували нові будинки, в яких уже не було нічого зайвого. Ощаджаючи працю, їх тепер не ставили на різний смак: адже дешевше, ощадливіше було будувати всі будинки однакові.

На півночі великого міста вже простяглись довженні нові квартали: у височінь здіймалися нескінченні ряди багатоповерхових житлових казарм, схожих одна на одну, як дві сірникові коробки. А що всі будівлі були однакові, то, звичайно, однакові здавалися й вулиці. І ці одноманітні вулиці росли й росли і, рівні мов шнур, бігли до самого

обрію. Справдешня впорядкована пустеля! І так само минало тепер і життя тих людей, які там мешкали: рівно, мов за шнуром, аж до самого обрію! Бо тепер усе й скрізь було точно розраховано й сплановано, кожний сантиметр і кожна мить!

Ніхто, здавалося, не помічав, що, заощаджуючи час, він насправді заощаджував щось зовсім інше. Ніхто не хотів признатись, що життя його стає чимраз бідніше і одноманітніше, чимраз холодніше.

Виразно це відчували тільки діти, бо ж і на них ні в кого тепер не було часу.

Але час — це життя. А життя мешкає в серці.

І що більше люди заощаджували, то більше втрачали.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

МОМО ШУКАЄ ДРУЗІВ, А ДО НЕЇ ПРИХОДИТЬ ВОРОГ

— Не знаю,— сказала якось Момо,— але мені здається, ніби наші давні друзі тепер ходять до мене все рідше. Багатьох я вже давно не бачила.

Джіджі-Гід і Беппо-Підмітальник сиділи поруч на поросших травою кам'яних сходах руйновища й дивилися на захід сонця.

— Еге ж,— замислено мовив Джіджі,— і мені так здається. Все менше стає тих, що слухають мої історії. Все не так, як було. Щось сталося.

— Але що? — запитала Момо.

Джіджі знизав плечима і задумано стер кілька літер, які надряпав на старій аспідній дошці, що її кілька тижнів тому знайшов і приніс Момо старий Беппо. Дошка була, звичайно, не така, наче щойно з крамниці,— тріснута посередині, але взагалі ще добряча. Відтоді Джіджі щодня показував Момо, як написати ту чи іншу літеру. А що дівчинка мала дуже гарну пам'ять, то вона вже навчилася добре читати. Тільки з писанням у неї ще не дуже виходило.

Старий Беппо, що тим часом міркував над запитанням Момо, повільно кивнув головою і сказав:

— Так, це правда, воно все ближчає. У місті воно вже скрізь. Я давно помітив.

— Що? — спитала Момо.

Беппо трохи подумав, тоді відповів:

— Нічого доброго. І за хвилину додав:

— Стає холодно.

— Ет! —сказав Джіджі й поклав Момо на плече руку, втішаючи її. — Зате сюди ходить чимраз більше дітей.

— Атож. Через це,— вимовив Беппо. — Через це.

— Що ти хочеш сказати? — спитала Момо. Беппо довго думав і нарешті відповів:

— Вони приходять не заради нас. Вони просто шукають притулку.

Всі троє поглянули вниз, на кам'яне кружало посередині амфітеатру, де цілий гурт дітей грав у нову гру з м'ячем, яку вони лише сьогодні по обіді вигадали.

Серед них було кілька давніх друзів Момо: хлопець в окулярах, якого звали Паоло, дівчинка Марія з маленькою сестричкою Деде, гладкий хлопець з тоненьким голосом, па ім'я Массімо, і ще один хлопець, завжди якийсь обшарпаний, що звався Франко. Але, крім них, там були ще й інші діти, які прийшли сюди вперше всього кілька днів тому, і один меншенький хлопчик, що з'явився тут тільки сьогодні по обіді. Скидалось на те, що Джіджі сказав правду: дітей приходило що день то більше.

Момо тільки б тішилася з того. Але більшість цих дітей просто не вміла гратися. Вони сиділи насуплені й знуджені і сумно дивились на Момо та її друзів. Інколи ж зумисне заважали гратись іншим і псували всю розвагу. Не раз через це зчинялися сутички й сварки. Щоправда, ненадовго, бо присутність Момо впливала й на новачків, незабаром їм і самим спадали на думку гарні забавки і вони весело грались разом з усіма. А проте новачки з'являлись мало не щодня, і все щоразу починалося спочатку, бо ж відомо — іноді досить буває одного бурмоска, щоб зіпсувати гру всім.

Але, крім цього, було й ще щось, чого Момо гаразд не розуміла. Почалося воно зовсім недавно. Діти дедалі частіше приносили з собою такі іграшки, якими не можна було по-справжньому гратись, наприклад, керований на відстані танк, який можна було пустити їздити,— та більше він був ні до чого. Або космічна ракета, що кружляла довкола кілка,— але більше з нею нічого було робити. Чи маленький робот, що поводив розжареними очима й крутив головою,— ні на що інше він не годився.

То були, звісно, дуже дорогі іграшки, друзі Момо ніколи таких не мали, а сама вона й поготів. Передовсім, це були речі такі довершені до найдрібнішої деталі, що вже нічого не доводилося уявляти. Діти не раз

годинами сиділи й дивилися, зачаровані й водночас знуджені, як їхня іграшка дирчить, дибає по землі або кружляє на шнурі довкола палиці,— та їм самим при тому нічогісінько не спадало на думку. Тому вони кінець кінцем знов починали свої давні ігри, для яких досить було двох-трьох сірникових коробочок, драної скатертини, першої-ліпшої кротовини чи жменьки камінців. Зате вже уявити собі можна було все, що заманеться.

Щось і сьогоднішнього вечора ніби зумисне заважало дітям гратися. Одне по одному вони відходили набік, аж поки, врешті, всі повмощувалися круг Джіджі, Беппо та Момо. Вони сподівалися, що, може, Джіджі почне щось розповідати, але й з цим не пощастило. Річ у тім, що меншенький хлопчик, який прийшов сьогодні вперше, мав із собою транзистор. Хлопчина сів трохи осторонь і ввімкнув апарат на повну силу. Саме йшла рекламна передача.

— Може б, ти трохи вкрутив свою дурну коробку? — погрозливо спитав обшарпаний хлопчик, що звався Франко.

— Не зрозумів, що ти кажеш,— відповів малий і посміхнувся. — Мій приймач так грає!

— Прикрути зараз же! — вигукнув Франко й підвівся. Новачок трохи зблід, але вперто відмовив:

— Ти мені не вказуй! Моє радіо — як хочу, так і вкручую!

— Його правда,— сказав старий Беппо. — Ми йому не заборонимо. Ми можемо хіба що попросити його,

Франко знову сів.

— То нехай іде собі десь-інде,— сказав він гірко. — Цілого півдня все нам псує!

— Мабуть, на це є якась причина,— сказав Беппо, пильно й приязно поглянувши на новачка крізь свої невеличкі окуляри. — Напевне ж, причина є.

Новачок мовчав. Трохи згодом він приглушив транзистора й став дивитися в інший бік.

Момо підійшла до нього й тихо сіла поруч. Він вимкнув приймача.

Якусь хвилину було тихо.

— Розкажи нам щось, Джіджі,-попрохав хтось із нових.

— Розкажи, розкажи!— загукали й інші. — Якусь веселу казку!

— Ні, страшну!

— Ні, просто казку!

— Пригоду!

Але Джіджі не схотів. Таке з ним трапилося вперше.

— Краще ви мені щось розкажіть, а я послухаю: про себе, про свою домівку, що ви вдома робите й чого вам захотілося сюди?

Діти мовчали. Обличчя в них раптом стали сумні й замкнуті.

— У нас тепер така гарна машина,— нарешті обізвався хтось. — В суботу, коли в тата й мами є час, вони її миють. І якщо я слухався, то можу їм допомагати. Колись і в мене така буде.

— А я,— сказала невеличка дівчинка,— я тепер щодня ходжу в кіно, як тільки схочу. Щоб розвиватися. Бо в тата й мами зовсім нема часу.

Помовчавши, вона сказала:

— А я не хочу розвиватися. Я нишком ходжу сюди, щоб не тратити грошей. Наскладаю грошей, то тоді куплю собі квиток і поїду до сімох гномів.

— Дурна ти! — крикнув хтось. — Гномів на світі не буває!

— А от і бувають,— уперто сказала дівчинка. — Я їх і в туристському путівнику бачила.

— У мене вже одинадцять платівок з казками,— заявив один маленький хлопчик. — І я можу їх слухати, коли собі схочу. Раніше мій тато завжди щось сам мені розповідав, як приходив увечері з роботи. Гарно було. А тепер його ніколи нема вдома. Або він утомлений і нічого не хоче розказати.

— А мама? — спитала дівчинка на ім'я Марія.

— її тепер теж цілий день не буває дома.

— Умгу, — сказала Марія,— і в нас так само. Добре, що в нас є Деде. — Вона поцілувала сестричку й вела далі: — Я, як прийду з школи, то нагрію обід. Тоді пороблю уроки. А тоді…— вона пересмикнула плечима. — Ну, а тоді ми скрізь ганяємо до вечора. А найчастіше ходимо сюди.

Всі діти закивали головами, бо в усіх було майже те саме.

— А мені добре,— сказав Франко, хоч по ньому видно було, що зовсім йому не добре,— добре, що в моїх старих немає на мене часу. Бо вони дома щоразу заводяться, і тоді мені перепадає.

Аж тепер до розмови пристав хлопчик з транзистором:

— А мені зараз перепадає куди більше грошей, як раніше!

— Авжеж,— сказав Франко. — Вони все це роблять, аби відчепитися від нас! Ми їм стали осоружні. Та вони й самі собі вже стали осоружні. їм тепер усе осоружне. Так мені здається.

— Неправда це! — сердито вигукнув хлопчик з транзистором. — Мене мої тато й мама ще й як люблять! Хіба вони винні, що їм ніколи? Так воно вже є. Зате вони мені ось навіть транзистора купили! А він який дорогий! То що, люблять мене чи ні?

Усі мовчали.

І зненацька хлопчик, що цілого півдня заважав усім гратися, заплакав. Він силкувався вгамувати сльози, втирав замурзаними кулачками очі, але сльози все бігли прозорими цівками по його брудних щоках.

Хто дивився на нього з жалем, а хто опустив очі додолу. Тепер вони його зрозуміли. Сказати правду, в кожного на душі було так само. Немовби їх покинули напризволяще.

— Еге ж,— за хвилину обізвався старий Беппо,— стає холодно.

— Мене, мабуть, сюди більше не пустять,— промовив Паоло, хлопчик в окулярах.

— Чого це? — здивувалася Момо.

— Мої казали,— пояснив Паоло, — що ви тут просто ледацюги і злодійчуки. Ви крадете в господа час, кажуть вони. Тому вам така й шана. А через те, що таких, як ви, дуже багато, іншим людям бракує часу, кажуть вони. І мені не можна сюди приходити, бо й я стану такий, як ви.

І знову декотрі діти кивнули головами, бо й їм те саме казали. Джіджі обвів усіх очима.

— То й ви про нас так само думаєте? Чого ж ви тоді сюди ходите?

Після короткої паузи озвався Франко: — Мені байдуже. Мій старий каже, що я однаково стану кишеньковим злодієм. Я з вами.

— Он як? — промовив Джіджі, звівши брови догори. — По-вашому, ми злодії?

Діти зніяковіло втупилися в землю.

Нарешті Паоло пильно подивився в обличчя старому Беппо.

— Мої тато й мама ніколи не брешуть,— тихо сказав він. А потім ще тихіше запитав: — Хіба ви не злодії?

І тоді старий Беппо-Підмітальник звівся на весь свій не дуже високий зріст, підніс три пальці догори й сказав:

— Я ніколи… ніколи на своєму віку не вкрав у господа чи в свого ближнього ані цятиночки часу. Присягаюся небом!

— І я! — промовила Момо.

— І я також,— поважно сказав Джіджі.

Діти мовчали, глибоко перейняті почутим. Жодне не сумнівалося, що троє друзів кажуть правду.

— І взагалі, тепер я вам ось що скажу,— озвався знову Джіджі. — Раніше люди залюбки ходили до Момо, щоб вона вислухала їх. Вони тоді віднаходили тут самих себе, якщо ви розумієте, що я хочу сказати. Але тепер вони про це не дуже дбають. Колись люди приходили сюди ще й через те, що хотіли послухати мене. Тоді вони самих себе забували. Тепер їм цього не треба. На це в них тепер нема часу, кажуть вони. І на вас у них тепер нема часу. Розумієте? Аж дивно, на що саме їм часу бракує. Він примружився і кивнув головою. Тоді повів далі:

— Днями я зустрів у місті одного колишнього знайомого, перукаря Фузі. Я його давно не бачив і тепер просто не впізнав, так він змінився: став дратівливий, сердитий, непривітний. Колись був з нього славний хлопець, умів гарно співати і про все мав свою власну думку. На все це в нього раптом не стало часу. Тепер це не людина, а тільки її тінь, це вже не Фузі, розумієте? Якби він був такий один, то я б просто подумав, що він трохи відбився глузду. А то де не глянеш, усюди самі тільки такі. І щодня їх більшає… Тепер і наші давні друзі поробилися такі! І я себе питаю: чи не божевілля це якесь перехідне?

Старий Беппо кивнув головою.

— І правда,— мовив він,— це не інакше якась пошесть.

— Але тоді,— приголомшено сказала Момо,— ми повинні допомогти нашим друзям.

Того вечора вони ще довго гуртом радилися, що тут можна зробити. Але про Сірих панів і про їхню невсипущу діяльність ніхто з них не мав і гадки.

В наступні дні Момо розшукувала своїх давніх друзів, щоб довідатись, що сталося й чому вони до неї більше не приходять.

Щонайперше, вона пішла до Нікола, муляра. Дівчинка добре знала той будинок, де він мешкав нагорі, під самим дахом, у маленькій кімнатчині. Але його не було дома. Інші мешканці будинку знали тільки, що він тепер працює десь на околиці міста, на новобудові й заробляє силу грошей. Додому приходить уряди-годи, та й то здебільшого дуже пізно. А ще він тепер частенько буває напідпитку, і взагалі, з ним не дуже побалакаєш.

Момо вирішила дочекатися його. Вона сіла на сходах під його кімнаткою. Помалу стемніло, і вона заснула.

Мабуть, була вже пізня ніч, коли її збудило важке гупання і хрипкий спів. То був Нікола: муляр, заточуючись, брався сходами нагору. Побачивши дівча, він спантеличено зупинився.

— Момо! — пробелькотів він. Видно було — йому ніяково, що вона його такого бачить. — Ще живенька? Чого ти тут шукаєш?

— Вас,— нерішуче відповіла Момо.

— Ну ти ж у мене козирка! — сказав Нікола і, всміхаючись, похитав головою. — Прийшла глупої ночі, щоб побачити свого давнього приятеля. Атож, я б тебе вже був перевідав, тільки геть не маю часу на такі приватні справи.

Він шпарко махнув рукою й важко сів біля Момо на сходи.

— Ти, мабуть, собі думаєш, дитино: що це з ним сталося? Але тепер усе не так, як було. Часи перемінилися. Там, де я тепер працюю, інші темпи. Кайлую, як проклятий! Ми щодня безперестану виганяємо по

цілому поверху. Еге ж, це тобі зовсім не те, що було. Усе чисто організовано, кожний твій порух, розумієш, аж до найдрібнішого…

Він говорив і говорив, а Момо пильно слухала. І що далі вона слухала, то менш захоплено лунала його мова. Несподівано він урвав балачку і провів мозолистими руками по обличчі.

— Все дурниця, що я тут набалакав, — раптом сказав він невесело. — Бачиш, Момо, я знов забагато випив. Признаюсь по правді, я тепер частенько забагато випиваю. Бо я б і не витримав того, що ми там робимо. Чесний муляр такого не може стерпіти. Забагато піску в розчині, ти розумієш? Постоїть воно років чотири-п'ять, а там бубухне додолу, аби тільки хто кашлянув. Усе халтура, проклята халтура! Та й це ще не найгірше. Найгірше — це ті будинки, що ми будуємо! Це взагалі не будинки, це… це… бункери для душ! Тебе від них аж верне! Але що мені до цього всього? Я одержую свої гроші, й квит! Авжеж, часи не ті стають. Колись усе в мене було по-інакшому, я колись пишався своєю роботою. Як ми щось будували, то було на що глянути. А тепер… Ось підроблю трохи грошей, то начхаю на своє мулярство й візьмуся за щось інше.

Він похилив голову й понуро втупився очима не знати куди. Момо не озивалася, вона слухала його.

— Момо,— тихо повів він далі,— може, мені справді треба знов прийти до тебе і все розповісти? Еге ж, таки треба. Скажімо, завтра, щоб не відкладати, га? Або краще післязавтра. Ну, побачу, як я це облагоджу. Але я прийду неодмінно. Згода?

— Згода,— сказала Момо.

І вони розійшлися, бо обоє були дуже втомлені. Та Нікола не прийшов ні завтра, ні післязавтра. Він узагалі не прийшов. Може, справді зовсім не мав часу…

Далі Момо перевідала Ніно і його опасисту дружину. Невеличкий старенький будиночок з плямами від дощу на стінах і диким виноградом над дверима стояв на околиці міста. Момо, як завжди, завернула до кухонних дверей. Вони були відчинені, й Момо ще віддалік почула, що Ніно затято сперечається зі своєю дружиною Ліліаною. Лі-ліана совала по плиті каструлями й сковорідками. її гладке обличчя блищало від поту. Ніно, розмахуючи руками, кричав на дружину. В кутку сиділа в кошику їхня дитинка й голосила.

Момо тихенько сіла біля дитинчати. Узяла його на руки і лагідно колисала, аж поки воно вщухло. Дорослі урвали суперечку й озирнулися.

— А, Момо, це ти?— сказав Ніно і всміхнувся. — Радий, що бачу тебе знову.

— Хочеш попоїсти? — трохи неласкаво запитала Ліліана.

Момо похитала головою.

— То чого ж ти хочеш?— нервово спитав Ніно. — Ми зараз зовсім-таки не маємо часу.

— Я тільки хотіла запитати,— тихо відповіла Момо,— чого ви так довго не приходили до мене?

— А хіба я знаю? — роздратовано сказав Ніно. — У нас тепер інші турботи.

— Атож! — вигукнула Ліліана й гримнула каструлями. — У нього інші турботи! Наприклад, як розполохати добрих давніх клієнтів, ось які в нього тепер турботи! Ти пам'ятаєш, Момо, отих дідусів, що колись завжди сиділи за столиком у кутку? Він їх повигонив! Повикидав геть!

— Я не викидав!— боронився Ніно. — Я їх чемно попросив знайти собі якийсь інший шинок. На це я як господар маю право.

— Право, право! — вибухнула Ліліана. — Так люди не роблять! Це не по-людському й просто підло. Ти добре знаєш, що іншого шинку вони собі не знайдуть. У нас вони не заважали ні однісінькій душі!

— Овва, не заважали ні однісінькій душі! — вигукнув Ніно. — Бо пристойна, заможна публіка до нас не ходила, коли тут ошивались оті неголені старі бевзі. Ти думаєш, що таке подобається людям? І з однієї склянки дешевого вина, яку вони могли собі дозволити за цілий вечір, ми з тобою не забагатіємо. Нічого ми так не наживемо!

— Нам досі велося непогано,— відказала Ліліана.

— Досі, так! — визвірився Ніно. — Але ж тобі не треба розтлумачувати, що далі так не поїдеш. Власник будинку підвищив орендну плату. Тепер мені доводиться платити на третину більше, ніж колись. Усе дорожчає. Звідкіля мені набрати грошей, якщо я зроблю зі своєї пивниці притулок для старих обшарпаних базік? Чого я маю жаліти когось? Мене ніхто не жаліє!

Гладка Ліліана так гримнула об плиту сковорідкою, що аж луна пішла.

— А тепер я тобі щось скажу,— вигукнула вона й уперлася руками в свої пишні боки. — Поміж цих, як ти висловився, старих базік, приміром, є мій дядько Етторе! І я не дозволю, щоб ти ганьбив мою рідню! Він добра й порядна людина, хоч у нього й нема стільки грошей, як у твоєї заможної публіки!

— Етторе нехай приходить, — розщедрився Ніно. — Я йому казав, щоб він, як хоче, то залишився. А він не схотів.

— Авжеж, не схотів! Без своїх давніх друзів! Що ти собі гадаєш? Що він має стовбичити в кутку сам-один?

— Ну то тут я нічого не вдію!— вигукнув Ніно. — Але так чи інак, а я не маю охоти через твого дядька Етторе звікувати вік господарем якоїсь корчми! Я теж хочу чогось домогтися в житті! Чи це, може, злочин? Я хочу зрушити цю будку з мертвої точки. Хочу зробити щось путнє з своєї пивниці! І я це роблю не тільки для самого себе. Я це роблю й для тебе, й для нашої дитини. Невже ти цього не розумієш, Ліліано?

— Ні,— затято промовила Ліліана,— якщо так бездушно багатіти — то без мене. Тоді я якогось дня знімуся та й піду собі. А ти роби як знаєш!

І, взявши з рук у Момо дитину, яка тим часом знов розплакалася, вона вибігла геть з кухні.

Ніно довго не озивався. Він запалив сигарету і вертів

її в пучці. Момо дивилася на нього.

— Воно правда,— сказав він нарешті,— це були славні хлопці. Вони мені й самому припали до серця. Знаєш, Момо, я й сам не радий, що… Але що вдієш? Часи стають не ті. Може, й Ліліанина правда,— провадив він, трохи помовчавши. — Відколи ті дідки звідси забралися, моя пивниця стала мені як чужа. Я й сам не знаю, що чинити. Але тепер усі так роблять. Чого ж мені робити інакше? Чи ти гадаєш, що треба?

Момо ледь помітно кивнула головою. Ніно поглянув на неї і собі зробив те саме. Обоє усміхнулися.

— Добре, що ти прийшла. Я вже й забув, що досі ми в такій скруті завжди казали: "Піди до Момо!" Але тепер я знов прийду, вдвох з Ліліаною. Післязавтра у нас вихідний, от ми й прийдемо, згода?

— Згода! — відповіла Момо.

Потім Ніно дав їй цілий пакунок яблук і помаранчів, і вона пішла додому.

Ніно з дружиною справді прийшли.

Вони взяли з собою й дитину, ще й цілісінький кошик усяких наїдків.

— Подумай, Момо,— сяючи казала Ліліана. — Ніно пішов до дядька Етторе й до всіх старих, до кожного зокрема, перепросив їх і кликав приходити до нас, як завжди.

— Атож,— додав Піно і почухав за вухом. — Вони вернулися. Мабуть, не зрушу я з місця своєї пивнички. Але вона мені знов до серця.

Він засміявся, а його дружина мовила:

— Якось уже проживемо, Ніно.

Вони весело розмовляли аж до вечора, і коли подружжя нарешті стало прощатися, обоє обіцяли незабаром прийти знов.

Отак Момо одного по одному знайшла своїх давніх приятелів. Вона побувала в столяра, що колись із ящиків змайстрував їй столика й стільці. Була н у тих жінок, що принесли їй ліжко. Одне слово, знайшла всіх, кого вона колись вислухувала і хто від того ставав розважливіший, сміливіший і веселіший. Усі вони обіцяли приходити. Декотрі не дотримували обіцянки чи не могли дотримати, не знайшовши на це часу. Але багато давніх друзів повернулося, і все стало майже так само, як колись.

Сама того не відаючи, Момо перейшла дорогу Сірим панам. А цього вони стерпіти не могли.

Трохи згодом — це сталось однієї аж надто гарячої днини — Момо знайшла на сходах амфітеатру ляльку.

Таке вже не раз траплялося, що діти забували або просто кидали на сходах дорогі цяцьки, якими не граєшся по-справжньому. Але Момо не могла пригадати, щоб їй коли доводилося бачити цю ляльку в кого з дітей. А вона впадала в око — це була неабияка лялька! Заввишки майже така сама, як Момо, і так майстерно зроблена, що хтось би подумав — це дитина. Проте вона скидалася не на дитину, а на вичепурену юну даму або на манекен з вітрини. Вона була в куценькій червоній сукенці і в босоніжках на високому підборі.

Момо зачаровано дивилася на ляльку. Коли ж нарешті доторкнулася до неї рукою, та заморгала очима, заворушила губами й вимовила трохи квакотливим, ніби телефонним голосом:

— Добрий день. Я — Бібігел, досконала лялька.

Момо злякано відсахнулася, та за мить незчулась, як відповіла:

— Добрий день. Мене звати Момо. Лялька знову поворушила губами і сказала:

— Я твоя. Всі тобі заздритимуть.

— Я не вірю, що ти моя,— промовила Момо. — Я б скоріш подумала, що тебе тут хтось забув.

Вона взяла ляльку й підняла вгору. Ляльчині губи знов заворушились, і вона сказала:

— Хочу мати багато-багато всього.

— Он як? — відповіла Момо і додала, подумавши:-Я не знаю, чи є в мене щось таке, що тобі до вподоби, та стривай, я покажу тобі, що в мене є, і ти сама собі вибереш, що хочеш.

Вона взяла ляльку і полізла з нею крізь дірку в стіні до своєї кімнатчинки. Там вона дістала з-під ліжка скриньку з усіма своїми скарбами й поставила перед Бібігел.

— Ось,— сказала вона,— це все, що в мене є. Коли тобі щось подобається, то тільки скажи.

І вона показала ляльці чудову барвисту пір'їну, камінчик з гарними прожилками, золотенький ґудзик, кольорове скельце. Лялька мовчала, і Момо поторсала її.

— Добрий день!— квакнула лялька. — Я Бібігел, досконала лялька.

— Так,— сказала Момо,— я вже це знаю. Але ж ти хотіла щось собі вибрати, Бібігел. Ось дивись, яка гарна рожева мушля. Тобі вона подобається?

— Я твоя,— відповіла лялька. — Усі тобі заздритимуть.

— Еге ж, ти вже це казала, але якщо ти нічого не хочеш вибрати, то може, хочеш гратись, га?

— Хочу мати багато-багато всього, — удруге сказала лялька.

— Більше в мене нічого немає,— відповіла Момо. Вона взяла ляльку і знов вилізла з нею надвір. Там вона посадила досконалу Бібігел додолу, а сама сіла навпроти.

— Нумо гратись, наче ти прийшла до мене в гості,— сказала Момо.

— Добрий день,— мовила лялька. — Я Бібігел, досконала лялька.

— Як добре, що ви перевідали мене!— відповіла Момо. — Звідкіля ви прибули, шановна пані?

— Я твоя,— вела своєї Бібігел. — Усі тобі заздритимуть.

— Слухай-но,— сказала Момо,— так не можна гратись. Ти весь час повторюєш те саме.

— Хочу мати багато-багато всього,— відповіла лялька й закліпала віями.

Момо спробувала гратися в щось інше, а коли й те не вийшло, ще в щось, і ще, й ще. Та не виходило нічого.

Якби лялька не вміла розмовляти, то Момо сама говорила б за неї і вийшла б чудова гра. А так Бібігел псувала всяку розмову саме тим, що вміла говорити.

Невдовзі Момо опанувало почуття, якого вона досі ще ніколи не зазнала. А що було воно для неї нове, то минув якийсь час, поки дівчина збагнула, що це нудьга.

Момо не знала, що робити. Вона б залюбки просто покинула досконалу ляльку і гралась би в щось своє, та чогось не могла від неї відірватись.

Отож кінець кінцем вона просто сіла і втупилася в ляльку поглядом, а та собі вп'ялася в Момо блакитними скляними очима,— так наче вони гіпнотизували одна одну.

Та врешті Момо відвела від ляльки очі-й злякалася. Зовсім близько від них стояв елегантний попелясто-сірий автомобіль — вона й не помітила, як він під'їхав. За кермом сидів якийсь добродій у костюмі кольору павутини й сірому цупкому капелюсі і курив манісіньку сіру сигару. Обличчя в нього також було попелясто-сіре. Мабуть, він уже давненько стежив за дівчинкою, бо, всміхнувшися, кивнув їй головою. І, хоч полудень стояв такий жаркий, аж повітря тремтіло, Момо раптом стало холодно.

Той відчинив дверцята машини, виліз і рушив до дівчинки. В руці він ніс свинцево-сірого портфеля.

— Яка в тебе чудова лялька,— сказав він якимось чудним безбарвним голосом. — Усі твої друзі можуть тобі позаздрити.

Момо тільки знизала плечима й не озвалася.

— Вона, мабуть, дуже дорога,— вів далі Сірий пан.

— Я не знаю,— ніяково пробелькотіла Момо,— я її знайшла.

— Невже? — мовив на те Сірий пан. — Ну, то ти, мабуть, щаслива народилася.

Момо знов промовчала, тільки щільніше закуталася в свою велику чоловічу куртку. Холод дужчав.

— А все ж таки я не бачу,— сказав Сірий пан, блідо всміхнувшись,— я не бачу, щоб ти дуже зраділа, дівчинко.

Момо стиха похитала головою. їй на мить здалося, що всі чисто радощі навіки пропали з світу — ні, що в світі взагалі ніколи не було ніяких радощів. А все, що вона мала за радощі, була тільки мана, та й годі. Та водночас вона відчула, наче її щось остерігає.

— Я давненько вже спостерігаю за тобою,— казав Сірий пан,— і мені здається, що ти взагалі не знаєш, як треба гратись такою чудовою лялькою. Показати тобі?

Момо спантеличено поглянула на нього й кивнула головою.

— Хочу мати багато-багато всього,— квакнула раптом лялька.

— Ось бач, мала,— промовив Сірий пан,— вона ж сама тобі все каже. Такою чудовою лялькою не можна гратися так, як звичайно, це ж ясна річ. Та й не на те вона тут. їй безперестану треба щось пропонувати, як не хочеш, щоб тобі з нею було нудно. Ось дивись, мала!

Він підійшов до машини й відчинив багажник.

— Насамперед,— сказав він,— їй потрібно багато уборів. Ось, наприклад, чудова вечірня сукня. — Він витяг її й кинув Момо. — А ось шуба зі справжньої норки. А ось шовковий халат. Ось тенісний костюм. І лижний. І купальний. І костюм для їзди верхи… Нічна сорочка. Ось іще одна сукня. І ще одна. І ще… І ще…

Він кидав усе те в проміжок поміж Момо й лялькою, де поволі виростала чимраз більша купа.

— Отак,— сказав він і знов блідо всміхнувся.-Цим ти згаєш час, пограєшся, правда, мала? Але за кілька днів і це надокучить, так ти гадаєш? Ну гаразд, тоді треба нових речей для твоєї ляльки.

Він знов нахилився над багажником і став кидати до Момо нові речі.

— Ось, приміром, справжня маленька сумочка із змііної шкіри, із справжньою трубочкою губної помади й пудреничкою. Ось невеличкий фотоапарат. Ось тенісна ракетка. Ось ляльковий бінокль, також справжній. Ось обручка, намисто, сережки, ляльковий револьвер,

шовкові панчішки, капелюшок з пір'їною, солом'яний капелюшок, капелюшок на весну, ключка для гольфу, манісінька чекова книжка, пляшечка парфумів, сіль для ванни, дезодорант…

Він зробив паузу й допитливо поглянув па Момо, що непорушно сиділа на землі поміж усього того добра.

— Бачиш,— провадив Сірий пан,— це дуже просто. Треба мати більше й більше речей, тоді ніколи не буде нудно. Та, може, ти гадаєш, що досконала Бібігел якогось дня матиме все і тоді знову стане нудно? Ні, мала, не турбуйся. На такий випадок у нас для Бібігел є підхожий супутник.

І він витяг з багажника ще одну ляльку. Вона була така сама завбільшки, як і Бібігел, і така сама досконала, тільки це був кавалер. Сірий пан посадив його поруч з дівчинкою й Бібігел і заявив:

— Це Бубібой. Для нього теж є безліч усяких речей. А коли це все, геть усе набридне, у нас для Бібігел є приятелька — для неї маємо теж цілий гардероб, що пасує тільки їй. А для Бубібоя маємо приятеля йому до пари, а той приятель має своїх приятелів і приятельок. Як бачиш, нудьгувати ніколи не доведеться, бо так можна провадити без кінця і завжди залишиться ще щось таке, чого ти можеш собі побажати.

Кажучи це, він виймав ляльку за лялькою з багажника своєї машини, що наче був бездонний, і ставив їх довкола Момо, а вона все сиділа непорушно і злякано дивилася на Сірого пана.

— Ну,— сказав він нарешті й запахкав сигарою, пустивши густу хмару диму,— тепер ти зрозуміла, як слід гратися з такою лялькою?

— Зрозуміла,— відповіла Момо. Вона вже почала тремтіти з холоду.

Сірий пан вдоволено кивнув головою і затягся своєю сигарою.

— Ти, звісно, хотіла б залишити всі оці гарні речі собі, правда? Ну гаразд, мала, я тобі їх дарую. Ти все це матимеш — не зразу, а одне по одному, розумієш? І ще багато-багато чого. І ти за це не будеш нікому нічого винна. Ти тільки гратимешся всім цим так, як я тобі пояснив. То що ти на це скажеш?

Сірий пан очікувально усміхнувся, та дівчинка нічого не казала, а тільки поважно дивилася йому в очі, і він квапливо додав:

— Тепер тобі друзі більше не потрібні, розумієш? У тебе ж тепер досить розваг,— адже всі ці чудові речі належать тобі, і ти ж матимеш їх чимраз більше, так-бо? Тобі ж цього хочеться? Хочеться ж тобі такої чудової ляльки? Тобі її неодмінно хочеться, еге ж? [6у]

Момо невиразно відчула, що на неї чекає боротьба, навіть більше — що її вже втягнуто в цю боротьбу. Але дівчинка не знала, за що саме ця боротьба точиться і проти кого. Бо що довше слухала вона цього прибульця, то дужче їй у його товаристві ставало так, як у товаристві ляльки: вона чула голос, чула слова, але не чула того, хто говорить.

Вона похитала головою.

— Що, що? — спитав Сірий пан і високо звів брови.— Ти ще незадоволена? Ну вже й правда, що ви, нинішні діти, занадто вимогливі! Може, ти мені хоч скажеш, чого, по-твоєму, бракує цій чудовій ляльці?

Момо замислено дивилася в землю й думала.

— Мені здається,— тихо сказала вона,— здається,, що її не можна полюбити.

Сірий пан із хвилину не міг вимовити й слова. Він дивився в просторінь перед собою скляним, наче в ляльки, поглядом. Та нарешті опанував себе.

— Про це взагалі не може бути мови,— сказав він крижаним тоном.

Момо подивилась йому в очі. їй було страшно цього чоловіка — насамперед через той холод, яким віяло від нього. Та водночас — дивовижна річ! — але вона почувала й жаль до нього, хоч і не могла б сказати, через що.

— Але мої друзі…— мовила вона. — їх я люблю.

Сірий пан скривився, наче в нього раптом заболіли зуби. Та він умить опанував себе і всміхнувся — усмішка вийшла тоненька, як проріз ножем.

— Я гадаю,— вкрадливо сказав він,— що нам треба серйозно поговорити, мала, аби ти зрозуміла, що до чого.

Він дістав з кишені сірого нотатника й, погортавши його, знайшов те, що шукав.

— Тебе звати Момо, так?

Момо кивнула головою. Сірий пан згорнув нотатника, знову сховав його до кишені й, стиха крекчучи, сів поруч з Момо. Якийсь час він не казав нічого, тільки замислено пахкав маленькою сірою сигарою.

— А тепер, Момо, слухай сюди пильненько, — почав він нарешті.

Та Момо й так увесь час силкувалася слухати. Тільки слухати Сірого пана було куди важче, ніж усіх тих, кого вона вислухувала досі. Там вона щоразу немовби сама ставала тим, хто говорив,— так добре розуміла, що він хоче їй сказати й що насправді почуває. Але з оцим прибулим такого просто не виходило. Хоч скільки вона вслухалась, їй усе здавалося, ніби вона провалюється в порожнечу й темряву, так наче

ніякого співрозмовника насправді не було. Такого з нею ще ніколи не траплялося.

— Єдине,— провадив Сірий пан,— єдине, що важливо в житті,— це чогось досягти, чимось стати, щось собі здобути, мати щось. Той, хто чогось досяг,. хто став чимось значнішим і хто більше має, тому все інше приходить само собою: дружба, любов, пошана й так далі. Ти гадаєш, що любиш своїх друзів? Спробуймо поглянути на це чисто по-діловому.

Сірий пан пустив кілька кружалець диму. Момо сховала босі ноги під спідничку і якомога щільніш закуталася в свою велику чоловічу куртку.

— Тут щонайперше постає питання,— знову почав Сірий пан,— що ж, власне, мають твої друзі з того, що в них є ти? Є їм із цього якась користь? Ні. Чи допомагає це їм висунутись, більше заробляти, чогось досягнути в житті? Звісно, що ні. Чи підтримуєш ти їх у їхньому прагненні заощаджувати час? Навпаки. Ти їх від усього цього втримуєш, ти — камінь у них на ногах, ти руйнуєш їхній добробут! Може, ти досі цього не розуміла, Момо,— але, так чи інак, ти заважаєш своїм друзям уже тим, що ти тут є. Атож, насправді ти, сама того не бажаючи, їм ворог! І це в тебе називається любити?

Момо не знала, що відповісти. Вона ніколи не дивилася на це з такого погляду. їй на якусь мить навіть здалося, що Сірий пан має слушність.

— А тому,— повів той далі,— ми хочемо захистити твоїх друзів від тебе. І коли ти справді любиш їх, то допоможеш нам. Ми хочемо, щоб вони чогось домоглися в житті. Ми — їхні справжні друзі. Ми не можемо, згорнувши руки, дивитися, як ти втримуєш їх від усього, що в житті важливе. Ми подбаємо про те, щоб ти дала їм спокій. Отож ми й даруємо тобі усі оці чудові речі.

— Хто — "ми"? — запитала Момо тремтячими губами.

— Ми — з Ощадкаси Часу,— відповів Сірий пан. — Я — агент номер Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це. Особисто я нічого проти тебе не маю, але Ощадкаса Часу жартувати не буде.

Цієї миті Момо раптом згадала про те, що їй Беппо й Джіджі казали про час і про пошесть. У неї майнув моторошний здогад, що оцей Сірий пан якось до того причетний. їй так захотілось, щоб обоє друзів тепер були з нею. Вона ніколи ще не почувала себе такою самотньою. Та все ж вона вирішила, що нізащо не дасть себе залякати. Вона зібрала всю свою снагу і всю мужність і відчайдушно кинулася в порожнечу й темряву, за якою ховався Сірий пан. Той стежив за Момо краєчком ока. Те, як змінився вираз її обличчя, не пройшло повз його увагу. Він іронічно усміхнувся, припалюючи від недокурка нову сіру сигару.

— Не клопочися марно,— сказав він...З нами тобі не змагатись.

Момо не поступалася.

— Невже тебе ніхто не любить"?— спитала вона пошепки.

Сірий пан зненацька скорчився й ніби аж сплюснувся. Тоді відповів попелясто-сірим голосом:

— Мушу сказати, що нікого такого, як ти, я ще не зустрічав ніколи. А я багато людей знаю. Якби таких, як ти, було більше, нам довелось би закрити свою касу, а самим розпливтися в ніщо,— бо з чого б же ми тоді жили?

Агент урвав мову. Він уп'явся очима в Момо і неначе боровся проти чогось у собі, чого не міг збагнути й не міг подужати. Обличчя його стало ще сіріше.

Коли він обізвався знову, то здавалось, наче він говорить проти власної своєї волі, немовби слова самі вихоплюються в нього і він

неспроможний їх спинити. Обличчя ж його дедалі дужче спотворював жах від того, що з ним сталось. І тепер нарешті Момо почула його справжній голос.

— Нам треба залишатися невпізнаними,— немовби звідкись здалеку долинало до неї,— ніхто не повинен знати, що ми є на світі й що ми робимо… Ми дбаємо про те, щоб жодній людині не запасти в пам'ять. Тільки поки нас ніхто не знає, ми можемо робити свою справу — годинами, хвилинами й секундами виточувати з людей час їхнього життя. Бо ж час, що вони заощадили, для них пропащий. Ми загарбуємо його собі… ми його нагромаджуємо… ми прагнемо його… О, ви не знаєте, що то таке — ваш час! А ми, ми знаємо й висмоктуємо вас до кісточок. І нам треба його чимраз більше… дедалі більше…

Останні слова Сірий пан майже прохрипів, але після них він затулив собі рота обома руками. Очі йому повилазили з очниць, і він безтямно втупився в Момо. Та за якусь хвилину він начебто опам'ятався.

— Що… що це було? — пробелькотів він. — Ти все з мене витягла! Я хворий! Це ти мене призвела до цього, ти! — І раптом додав майже благально:— Я набалакав дурниць, дитинко. Забудь це! Ти повинна забути мене, так, як усі нас забувають! Повинна! Повинна!

І він схопив Момо й почав трусити. Вона тільки ворушила губами, неспроможна нічого сказати.

Тоді Сірий пан зірвався на рівні ноги, зацьковано озирнувся на всі боки, схопив свого свинцево-сірого портфеля і кинувся до машини. А далі сталося щось дивовижне: неначе під час вибуху, відтвореного способом оберненої кінозйомки, всі ляльки й усі покидані довкола речі з усіх боків полетіли назад у багажник, і він лунко захряснувся. А тоді машина зірвалася з місця так раптово, що з-під коліс стрельнули дрібні камінці.

Момо ще довго сиділа на тому самому місці, намагаючись збагнути те, що вона оце почула. Страшний холод поволі виходив з неї, і водночас усе ставало ясніше для неї і ясніше. Вона не забула нічого. Не забулася, що чула справжній голос одного з Сірих панів.

Перед нею в сухій траві здіймалися тоненькі цівки диму. То курився розтоптаний недопалок сірої сигари, звільна обертаючись на попіл.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

БАГАТО СНІВ І ТРОХИ РОЗДУМІВ

Аж ген надвечір прийшли Джіджі й Беппо. Вони знайшли Момо в холодку під муром, ще й досі трохи бліду й стурбовану. Обидва посідали біля неї й почали занепокоєно питати, що з нею сталося. Момо, затинаючись, узялася переказувати те, що з нею трапилося. Слово в слово переповіла вона свою розмову з Сірим паном.

Поки Момо розказувала, старий Беппо дивився на неї дуже поважно й допитливо. Зморшки в нього на чолі поглибшали. Момо вже й скінчила, а він усе мовчав.

Джіджі, навпаки, слухав дедалі неспокійніше. Очі його заблищали, як часто бувало, коли він вигадував свої історії.

— Ось коли, Момо,— сказав він, поклавши їй на плече руку,— ось коли настала наша велика година! Ти вивідала те, чого ніхто не знав! І тепер ми врятуємо не тільки наших давніх приятелів, ні, тепер ми врятуємо все місто! Ми втрьох — я, Беппо й ти, Момо!

Він схопився на рівні ноги і простяг руки вперед. Він ніби вже бачив перед собою величезний людський натовп, що в захваті вітає його, свого визволителя.

— Еге ж,— промовила Момо трохи збентежено,— але як ми це зробимо?

— Що ти хочеш сказати? — збуджено спитав Джіджі.

— Я хочу сказати,— пояснила Момо,— як нам зробити так, щоб перемогти Сірих панів?

— Ну, бачиш,— сказав Джіджі,— цього я, звичайно, ще й сам добре не знаю. Це нам треба гарненько обміркувати. Але одне ясно: тепер, коли ми вже знаємо, що вони є і що роблять, ми повинні стати до боротьби з ними,— чи, може, ти боїшся?

Момо зніяковіло кивнула головою.

— Мені здається, що це зовсім не звичайні собі люди. Той, що приходив до мене, був якийсь чудний. І холод такий від нього! А коли їх багато, вони, мабуть, дуже страшні. Я справді боюся.

— Ат! — палко вигукнув Джіджі. — Справа дуже проста! Ці Сірі пани лише тоді можуть робити своє чорне діло, коли їх не розпізнано. Твій гість сам себе виказав. Отже, нам треба тільки подбати, щоб їх розпізнали. Бо хто їх розпізнав, той уже не забуде. А хто пам'ятає, той пізнає всюди! Отож нам узагалі нема чого журитися — нам їх не страшно!

— Правда? — спитала Момо з сумнівом.

— Атож! — сяючи очима, запевнив Джіджі. — Бо ж твій гість був би не втік так стрімголов. Вони бояться нас!

— Але тоді,— сказала Момо,— ми, може, їх зовсім не знайдемо? Може, вони кудись поховаються?

— Це цілком можливо,— погодився Джіджі. — Тоді нам доведеться виманити їх зі схованки.

— А як? — спитала Момо. — По-моєму, вони дуже хитрі.

— Нема нічого легшого! — вигукнув Джіджі сміючись. — Вони спіймаються через свою жадібність. Миші ловляться на сало, а часокради спіймаються на час. У нас-бо часу досить! Ось ти, наприклад, будеш собі сидіти тут замість наживки і заманювати їх! А як вони прийдуть, отоді ми з Беппо вискочимо із засідки й накинемось на них.

— Але ж мене вони вже знають,— нагадала Момо. — Не віриться, що вони спіймаються на таку наживку.

— Ну гаразд,— мовив Джіджі, на якого плавом пливли нові ідеї,— тоді ми зробимо інакше. Той Сірий пан казав же щось про Ощадкасу Часу. А це, певно, якийсь будинок. І стоїть він десь у місті. Треба тільки його знайти. А ми неодмінно знайдемо, бо я певен, що це зовсім особливий будинок: сірий, зловісний, без вікон, здоровезний бетонний сейф! Він у мене просто ніби перед очима! А як знайдемо, то ввійдемо всередину. У кожного в обох руках добрячі пістолети. "Зараз же вертайте накрадений час!" — кажу їм я...

— Та в нас же немає пістолетів,— заклопотано перебила Момо.

— Ну то без пістолетів,— велично відповів Джіджі. — Так вони ще дужче злякаються. Ми аби тільки з'явилися, як вони в паніці накивають п'ятами.

— Було б добре,— сказала Момо,— якби нас зібралося трохи більше, не тільки ми втрьох. Ми б тоді ту Ощадкасу Часу швидше знайшли, якби з нами шукали ще й інші.

— Це дуже добра думка,— сказав Джіджі. — Треба залучити до цього всіх наших давніх друзів. І всіх тих дітей, що до нас ходять. Гайда зараз же до них, і кожне хай повідомить усіх, кого знайде. А ті перекажуть іншим. Завтра по обіді ми втрьох сходимося сюди на генеральну раду!

І вони відразу розійшлися: Момо — в один бік, Беппо й Джіджі — в інший.

Коли старий із хлопцем уже чималенько пройшли, Беппо, що досі весь час мовчав, раптом зупинився.

— Слухай-но, Джіджі,— сказав він,-я дуже стурбований.

Джіджі обернувся до нього.

— Чим?

Беппо якусь хвилину дивився на приятеля, тоді сказав:

— Я вірю Момо.

— Ну й що? — зачудувався Джіджі.

— Я гадаю,— вів далі Беппо,— я вірю, що це правда,— те, що Момо розповіла.

— Гаразд, а що далі?— спитав Джіджі, не розуміючи, чого той хоче.

— Бачиш,— пояснив Беппо,— коли правда те, що розказала Момо, то нам треба пильно поміркувати, що діять. Якщо тут справді йдеться про зграю злочинців, то з нею не можна так собі, раз-два, ти розумієш? Якщо ми їм отак просто кинемо виклик, то це може наробити Момо великої

біди. Про нас я вже не кажу, та коли ми втягнемо в це ще й дітей, то можемо підвести їх під небезпеку. Треба добре подумати, що нам робити.

— Ат, що там! — вигукнув Джіджі й засміявся. — Ти собі з усього зробиш клопіт! Що більше нас буде, то краще.

— Мені здається,— поважно мовив Беппо,— ти не віриш, ніби те, що розповіла Момо, правда.

— Що таке правда? — відповів Джіджі. — Ти, Беппо,— людина без фантазії. Цілий світ — це ніби довжелезна оповідка, і ми в ній — дійові особи. Ні, Беппо, ні, я вірю всьому, що розповіла Момо, так самісінько, як і ти.

Беппо не знав, що на це сказати, але його тривога аж ніяк не розвіялася від такої відповіді Джіджі.

Потім вони розійшлися, щоб повідомити друзів і знайомих дітей про завтрашню зустріч,— Джіджі з легким, Беппо з важким серцем.

Тієї ночі Джіджі бачив себе уві сні як Славетного Визволителя. Сам він був у фраку, Беппо в чорному сурдуті, а Момо в сукні з білого шовку. А тоді їм усім трьом почепили на шиї золоті ланцюжки й понадягали на голови лаврові вінки. Залунала урочиста музика, і місто влаштувало на честь своїх рятівників процесію зі смолоскипами, таку довгу й величну, якої ще ніколи не бачили людські очі.

А тим часом старий Беппо лежав на своїй постелі і ніяк не міг заснути. Що довше він думав, то виразніш бачив, яке небезпечне все це діло. Звісно, він не покине Джіджі й Момо напризволяще, він піде з ними будь-що-будь. Але він повинен бодай спробувати зупинити їх.

Другого дня, о третій по обіді, руїни стародавнього амфітеатру сповнилися схвильованим гамором багатьох голосів. Хоча дорослі друзі Момо, крім, звісно, Джіджі й Бєппо,— на жаль, не поприходили, зате прийшло зблизька й здалека десь із п'ятдесят чи шістдесят дітей, чемних і бешкетливих, малих і великих. Дехто, як, наприклад, дівчинка Марія,— з меншенькими братиками й сестричками; тепер ці дитинчата, повстромлявши пальці в роти і широко розплющивши очі, дивились на незвичайні сходини. Франко, Паоло й Массімо, звісно, теж прийшли, але здебільшого поприходили ті діти, що стали вчащати до амфітеатру віднедавна. Вони й найдужче зацікавились тією справою, задля якої зібралися тут.

З'явився, між іншим, і хлопчик з транзистором-тільки чогось без транзистора. Він сів біля Момо і передусім повідомив її, що його звати Клавдіо і що він радий бути з ними.

Коли, нарешті, стало зрозуміло, що ніхто з їхніх прихильників більше не прийде, підвівся Джіджі-Гід і врочистим порухом руки закликав до тиші. Розмови й гомін ущухли, і довгождана тиша залягла на кам'яних лавах круглого амфітеатру.

— Любі друзі,— почав Джіджі на повний голос,— ви вже всі приблизно знаєте, в чім річ. Про це вас повідомили, запрошуючи на нашу таємну нараду. Донині було так, що все більше людей мають чимраз менше часу, хоча якомога заощаджують його. Та, бачите, якраз цей заощаджений час у людей забрано. А чому? Оце саме й вивідала Момо. Заощаджений час у людей просто вкрала зграя часокрадів! І щоб покласти край ділам цієї зграї крижано-холодних злочинців, нам потрібна ваша допомога. Якщо ви всі готові нам допомагати, то всю цю нечисту силу, яка найшла на людей, ми знищимо.

Він зробив паузу, і діти заляскали в долоні.

— Згодом,— вів далі Джіджі,— ми порадимося, яких заходів треба вжити. Але зараз нехай Момо розповість, як вона спіткалася з одним таким лиходієм і як він сам себе викрив.

— Стривайте лиш,— мовив старий Беппо й підвівся,— послухайте, діти! Я проти того, щоб Момо говорила. Так не можна. Якщо вона говоритиме, то й сама, і всі ви опинитеся у великій небезпеці...

— Ні! — гукнуло кілька голосів. — Нехай Момо розповідає!

Решта підхопила, й ось уже всі діти загукали хором:

— Момо! Момо! Момо!

Старий Беппо сів, зняв свої маленькі окуляри і втомлено провів рукою по очах.

Момо розгублено підвелася. Вона не знала гаразд, кого слухати: чи Беппо, чи дітей. Нарешті почала розповідати. Діти напружено слухали. Коли вона скінчила, залягла тиша.

Від її розповіді всім їм зробилося моторошно. Вони й не уявляли собі, що ці часокради такі страшні. Якесь дитинча голосно заплакало, та його швиденько вгамували.

— Ну,— запитав Джіджі у великій тиші,— хто з вас наважиться разом із нами стати до боротьби проти Сірих панів?

— А чого Беппо не хотів, щоб Момо все нам розповіла?— спитав Франко.

— Він гадає,— сказав Джіджі, підбадьорливо всміхаючись,— що Сірі пани бачать для себе загрозу в кожному, хто знає їхню таємницю, й

тому будуть його переслідувати. Та я певен, що навпаки,— кожний, хто знає їхню таємницю, застрахований від них, і вони йому нічого не зроблять. Це ж ясна річ! Хіба не правда, Беппо?

Але старий лише звільна похитав головою. Діти мовчали.

— Принаймні одне певно,— знову обізвався Джіджі,— нам треба будь-що триматися гурту! Треба діяти обачно, та не піддаватися страхові. І тому я ще раз питаю вас: хто з нами?

— Я! — вигукнув Клавдіо й підвівся. Він трохи зблід. За ним, спочатку нерішуче, та дедалі все впевненіш, підводилися інші, аж поки всі, які були там, діти пристали на думку Джіджі-Гіда.

— Ну, Беппо,— мовив Джіджі,— що ти на це скажеш?

— Що ж,— відповів Беппо й сумовито кивнув головою,— я, звісно, теж з вами.

— Отже,— звернувся Джіджі до дітей,— порадьмося тепер, що нам робити. У кого є якісь пропозиції?

Всі задумалися. Аж ось підвівся Паоло, хлопчик в окулярах:

— Але ж як вони це роблять? Тобто, як узагалі можна красти час? Яким чином?

— Справді! — вигукнув Клавдіо. — Що ж тоді таке час? Цього ніхто не знав.

З того боку кам'яного кружала підвелася дівчинка Марія з маленькою сестричкою Деде на руках і мовила:

— Може, це щось таке, як атоми? Вони ж уміють записати на машинці навіть те, що людина тільки подумала. Я сама бачила по телевізору. Тепер-бо з усього є спеціалісти.

— Ось що я надумав! — вигукнув гладкий Массімо своїм дівчачим голосом,— Фільми знімають на кіноплівку, так? А звук записують на магнітну плівку. Може, й часокради мають якийсь апарат, щоб на нього накручувати час? Якби ми знали, де цей апарат, то просто розкрутили б його, і час знов би повернувся до людей.

— В кожному разі,— промовив Паоло, поправивши окуляри,— треба знайти якогось ученого, щоб він нам допоміг. Самі ми нічогісінько не зробимо!

— Завжди ти зі своїми вченими! — вигукнув Франко. — Та їм просто вірити не можна! Ось, скажімо, знайшли ми когось, хто в цьому тямить, — як ти знатимеш, що він не в спілці з часокрадами? Ото б ми спіймали рибку!

Це була слушна думка.

Тоді підвелася якась добре вихована дівчинка й сказала:

— По-моєму, найкраще було б нам заявити в поліцію.

— Цього ще бракувало! — вигукнув Франко. — Поліція — а що вона тут може зробити? Це ж вам не звичайні грабіжники. Поліція або давно вже все знає, і тоді виходить, що вона тут безсила. Або вона просто не помітила ще всього цього свинства, й тоді однаково це ні до чого! Така моя думка.

Всі безпорадно мовчали.

— Але щось же та треба робити,— сказав нарешті Паоло,— та ще й якомога скоріше, поки часокради не довідались про нашу зустріч.

Аж ось знову підвівся Джіджі-Гід.

— Любі друзі,— почав він,— я добре обміркував усю цю справу. Я перебрав сотні планів, поки нарешті знайшов такий, який, я певен, приведе до перемоги. Якщо тільки ви всі його підтримаєте. Та спершу я хотів би послухати — може, хто з вас має кращий план. Ніхто не має? Ну, тоді я скажу, що нам слід робити.

Він замовк і повільно обвів усіх очима. Понад п'ятдесят дитячих облич були звернені до нього. Стільки слухачів він давно вже не мав.

— Сила цих Сірих панів у тому,— знову повів він,— що, як вам уже відомо, вони роблять своє діло тайкома. Отже, найпростіший і найкращий спосіб їх знешкодити — це розкрити на них очі людям. А як ми це зробимо? Ми влаштуємо велику демонстрацію дітей! Намалюємо транспаранти й плакати і підемо з ними по всіх вулицях нашого міста. Ми привернемо до себе увагу громадськості. Й запросимо все місто сюди до нас, у старий амфітеатр, щоб усе людям розповісти. І люди страшенно схвилюються! Тисячі й тисячі рушать сюди, до нас. І коли тут збереться ціле море людей, ми розкриємо їм цю страшну таємницю! І тоді-тоді світ відразу зміниться! Ні в кого більше не крастимуть часу. Кожен матиме його стільки, скільки побажає, бо часу ж тоді буде доволі. І це, любі друзі, можемо зробити ми, ми всі гуртом, якщо тільки захочемо. Чи хочемо ми цього?

Багатоголосий вигук захвату був йому відповіддю.

— Отже, я констатую,— закінчив Джіджі свою промову,— що ми одностайно ухвалили наступної неділі скликати все місто до старого амфітеатру. Але доти наш план повинен бути найсуворішою таємницею, зрозуміло? А тепер, друзі, до роботи!

Того дня й кілька наступних серед старих руїн ішла таємна, а проте гарячкова робота. Сюди нанесли паперу й баночок із фарбою, пензликів і клею, фанери, картону, тичок і всього, що тільки могло знадобитись (як і звідки — краще не питати). І поки одні виготовляли плакати, й транспаранти, й нагрудні щити, інші,— ті, що вміли добре писати,— придумували й малювали на них яскраві тексти. То були заклики, що повідомляли, приміром, таке:

Ощаджати час? Але для кого? Навіщо?

Час берегти? Але для кого?

Приходьте в неділю до амфітеатру

Ваші діти заявляють: ЧАС ВАШ просто РОЗКРАДАЮТЬ

У вас часу немає? А чому? Ми, діти, враз поможемо тому!

Приходьте будь-ласка всі на великі збори наступної неділі о 6 вечора в старому амфітеатрі

!Увага!

ДУЖИ ВАЖЛИВО!

Ідеться про ваш ЧАС

Куди щизає він у вас ЦЕ ВЕЛИКА ТАЄМНИЦЯ!

але МИ ВАМ УСЕ РОСКАЖИМО!

На всіх плакатах стояло місце, день і час зборів. Коли нарешті все було готове, діти з плакатами й транспарантами в руках, з Джіджі,

Бешю й Момо на чолі, довгою вервечкою рушили до міста. Дорогою вони торохкотіли клаптями бляхи, свистіли в свистки, хором вигукували гасла й співали пісню, яку Джіджі склав для такої нагоди:

Люди, люди, схаменіться!

Стрепеніться! Озирніться!

Ваші діти кличуть вас:

Доки ж крастимуть ваш час?

Люди, люди, не дрімайте!

Ви до нас усі рушайте!

У неділю ми ждемо —

Волю вільну вам дамо!

Пісня, звичайно, мала ще багато куплетів — усього двадцять вісім,— та, мабуть, нам не конче треба наводити їх тут усі.

Разів кілька дітей розганяла поліція,— якщо вони ставали на заваді вуличному рухові. Та їх це анітрішки не злякало. Вони любісінько збиралися десь-інде і починали йти звідти. Більше з ними нічого не трапилося, та ніде, хоч як старанно пильнували, не помітили вони Сірих панів.

Зате багато тих дітей, що бачили процесію, але нічого до ладу не знали, приставали до них і собі йшли вулицями, поки їх набрались цілі сотні, а під кінець навіть тисячі. Тепер у великому місті по всіх вулицях

ходили довжезні процесії дітей і запрошували дорослих на важливі збори, які мали переінакшити світ.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ДОБРІ ЗБОРИ, ЩО НЕ ВІДБУЛИСЯ, І ПОГАНІ, ЯКІ ВІДБУЛИСЬ

Велика година минула.

Минула, й жоден із запрошених не показався. І саме ті дорослі, яких це найближче стосувалося, ледве чи й зауважили на вулицях процесії дітей.

Виходить, усе було марно.

Сонце схилилося вже низько до обрію і тепер пливло, велике й червоне, в морі пурпурових хмар. Його проміння торкалося тепер тільки найвищих східців амфітеатру, в якому вже кілька годин сиділи, дожидаючи, сотні дітей. Ані безладних вигуків, ні лагідного гомону тепер не було чутно. Всі сиділи мовчазні й сумні.

Тіні хутко довшали, ось-ось мало геть споночіти.

Похолоднішало, й діти почали мерзнути. Десь далеко на церковній дзвініці дзиґарі вибили вісім разів. Тепер уже ніхто не сумнівався, що все безповоротно провалилося.

Ось кілька дітей підвелися й мовчки пішли геть. За ними інші. Ніхто не промовив ані слова. Занадто великий був жаль.

Нарешті до Момо підійшов Паоло й сказав:

— Немає сенсу більше чекати, Момо. Ніхто вже не прийде. На добраніч, Момо.

І він пішов.

Потім підійшов Франко й сказав:

— Нічого не вдієш. На дорослих не варто розраховувати, тепер ми це бачимо. Я ніколи їм не довіряв, а тепер узагалі не хочу мати з ними нічого спільного.

Сказавши це, пішов і він, а за ним інші. А коли геть стемніло, втратила надію й решта дітей і також пішла з амфітеатру. Момо залишилась утрьох із Беппо й Джіджі.

Згодом підвівся й старий підмітальник.

— І ти йдеш? — спитала Момо.

— Мушу,— відказав Беппо. — Маю понаднормову роботу.

— Вночі?

— Так. Нас тимчасово ставлять розвантажувати сміття. Мені час іти.

— Та сьогодні ж неділя! І взагалі, досі ж тобі цього не доводилось робити!

— Ні, але сьогодні нас призначили туди. Сказали — як виняток. Бо вони, мовляв, не впораються. Людей бракує, і так далі.

— Шкода, — сказала Момо. —Я б раділа, якби ти сьогодні побув тут.

Авжеж, мені й самому не до вподоби, що я мушу йти,— промовив Беппо. — Але треба ж. До завтра. Він скочив на рипливий велосипед і розтанув у пітьмі,

Джіджі насвистував собі під ніс якусь журливу пісеньку. Він умів свистіти дуже гарно, й Момо слухала. Та раптом він урвав свист.

— І мені ж треба йти! — сказав він. — Сьогодні ж неділя, і я вночі сторожую! Хіба я тобі не казав, що в мене тепер така робота? Трохи не забув…

Момо великими очима дивилась на нього і нічого не казала.

— Не журись! — вів далі Джіджі. — Не журися, що наш план не здійснився так, як ми сподівалися. Я й сам думав, що все буде не так. А все ж таки було цікаво! Чудово було!

Момо затято мовчала, і він, щоб утішити, погладив її по голові й додав:

— Не переймайся ти цим так, Момо! Завтра воно вже буде сприйматися зовсім по-іншому. Ми вигадаємо щось нове, якусь нову історію, еге ж?

— Це була ніяка не історія,— тихо сказала Момо. Джіджі підвівся.

— Я розумію. Та поговорімо про це завтра, згода? Зараз мені треба бігти, я вже й так спізнився. А ти, мабуть, лягай спати.

І він пішов собі, насвистуючи ту свою журливу пісеньку.

Тепер Момо сиділа сама-самісінька у величезному кам'яному кружалі. Ніч була незоряна. Небо затягли хмари. Схопився якийсь

чудний вітер. Не великий, але невгамовний, він віяв якимось незвичним холодом. Це був, так би мовити, попелясто-сірий вітер.

Аж ген за великим містом здіймалися кучугури сміття. Цілі гори з попелу, всілякого череп'я, порожніх бляшанок, шматків пластику, картонних коробок і всякої всячини, яку щодня викидають на смітник у великому місті і яка тут чекала, поки її переправлять до велетенської печі, де спалюють сміття.

До пізньої ночі старий Беппо разом із товаришами по роботі скидав сміття з ваговозів, що з увімкнутими фарами стояли довгою вервечкою, ждучи своєї черги. Та що більше машин розвантажували, то більше ставало в чергу повних.

— Поспішіть, хлопці! — одно підганяли розвантажувачів. — Швидше! Швидше! Бо ми ніколи не впораємось!

Беппо скидав і скидав, аж поки сорочка прилипла до тіла. Десь над північ вони нарешті скінчили.

Беппо, як чоловік уже немолодий і взагалі не дуже міцний, знесилено сів на перекинуту догори дном діряву пластикову ванну, силкуючись відсапнутись.

— Агов, Беппо! — гукнув котрийсь із його товаришів. — Ми вже додому, ти поїдеш з нами?

— Одну хвилинку,— мовив Беппо, притуливши руку до хворого серця.

— Тобі недобре, старий? — спитав ще хтось.

— Уже все гаразд,— відповів Беппо. — Ви рушайте. Я ще трохи спочину.

— Ну то бувай! — гукнули й інші. — На добраніч!

І вони поїхали. Зробилось тихо. Хіба щури часом, повискуючи, шаруділи в смітті. Беппо заснув, схиливши голову на руки.

Скільки він так проспав, старий не знав. Збудив його раптовий повів холодного вітру. Беппо розплющив очі, і сон з нього як рукою зняло.

По всьому розлогому гірському кряжу сміття стояли Сірі пани в чудових костюмах, круглих цупких капелюхах на головах, із свинцево-сірими портфелями в руках і з манісінькими сірими сигарами в зубах. Усі вони мовчали, втупившись очима в найвищу кучугуру сміття,— там споруджено було щось на взірець суддівського столу, за яким сиділо троє Сірих панів, що на вигляд нічим не різнилися від інших.

У першу мить Беппо пройняв страх. Він боявся, що його помітять. Тут йому не можна бути, ясно, як білий день. Проте згодом він спостеріг, що вони прикипіли очима до суддівського столу. Може, вони взагалі не бачили старого, а може, думали, що то якась викинута річ, а не людина. Так чи інак, а старий вирішив сидіти тихесенько, мов та миша.

— Нехай агент номер Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це стане перед очі суду! — розітнув тишу голос Сірого пана, що сидів за столом посередині.

Той погук, підхоплений унизу, луною розійшовся на всі боки. Юрма Сірих панів розступилася, і в ту вуличку поміж ними ступнув один із них і став поволі виходити нагору до столу. Єдине, чим він чітко вирізнявся з-поміж інших, було його обличчя, тепер скоріш біле, а не сіре.

Аж ось він опинився біля суддівського столу.

— Ви — агент номер Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це? — спитав той, що сидів посередині.

— Так.

— Відколи ви працюєте в Ощадкасі Часу?

— Від дня мого виникнення.

— Це само собою зрозуміло. Відповідайте без зайвих слів! Коли ви виникли?

— Одинадцять років три місяці шість днів вісім годин тридцять дві хвилини і — саме на цю мить — вісімнадцять секунд тому.

Хоча ця розмова велась тихо, та ще й досить далеко від Беппо, старий якимось дивовижним чином розумів кожне слово.

— Чи відомо вам,— допитував далі середній Сірий пан,— що в цьому місті є чимала кількість дітей, які сьогодні всюди носилися з щитами й плакатами і які навіть мали страховинний план запросити до себе ціле місто, щоб розкрити йому очі на нас?

— Це мені відомо,— відповів агент.

— Як ви поясните,— невблаганно питав суддя,— те, що ці діти взагалі знають про нас і про нашу діяльність?

— Я сам собі не можу цього пояснити,— відповів агент. — Але якщо мені дозволено буде висловити одне зауваження, то я просив би високий суд не розцінювати всю цю історію серйозніше, ніж вона є насправді. Дитячі витівки, та й годі. Окрім того, я прошу суд зважити, що нам пощастило без ніяких зусиль зірвати намічені збори, просто не давши на них людям часу. Та навіть якби нам із цим не поталанило, я певен, що діти зуміли б їм розповісти всього-на-всього дитячу казочку про злодіїв. На мою думку, нехай би ці збори навіть відбулися, щоб таким чином…

— Підсудний! — гостро урвав його мову середній Сірий пан. — Чи ви усвідомлюєте, перед ким стоїте?

Агент наче трохи скорчився.

— Авжеж,— зітхнув він.

— Ви стоїте,— вів далі суддя,— не перед людським судом, а перед судом подібних до себе. Ви знаєте достоту, що вам не одурити нас. Чому ж ви все-таки силкуєтесь дурити?

— Це… це… фахова навичка,— пробурмотів агент.

— Як розглядати вказаний захід дітей — поважно а чи ні,— це ви лишіть на волю суду. Але ж ви й самі, підсудний, дуже добре знаєте: ніхто й ніщо не є небезпечнішим для нашої роботи, ніж дітвора.

— Я це знаю,— жалібно сказав агент.

— Діти,— пояснив суддя,— це наші природні вороги! Якби не вони, то все людство давно було б цілком у нашій владі. Дітей куди важче змусити ощаджати час, аніж дорослих. Тому один з наших найсуворіших законів каже:

за дітей узятися насамкінець. Відомий вам цей закон, підсудний?

— Авжеж, високий суде, — ледве видушив із себе звинувачений.

— І все ж таки ми маємо незаперечні докази того,— сказав суддя,— що один з нас, повторюю, один із нас, розмовляв з дитиною та ще й виказав їй правду про нас. Підсудний, ви часом не знаєте, хто був цей один з нас?

— Це був я,— відмовив агент Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це, остаточно знищений.

— І чому ви порушили наш щонайсуворіший закон? — питав суддя.

— Бо ця дитина,— боронився звинувачений, — через свій вплив на людей стала неабиякою перешкодою в нашій роботі. Я вчинив це з найкращими намірами щодо Ощадкаси Часу.

— Ваші наміри нас не цікавлять,— крижаним тоном відповів йому суддя. — Нас цікавить єдине — наслідок. А наслідок у вашому випадку, підсудний, не тільки не був для нас виграшем часу, а ви ще й зрадили перед тією дитиною деякі наші щонайважливіші таємниці. Чи ви це визнаєте, підсудний?

— Визнаю,— прошепотів агент, схиливши голову.

— Отже, ви визнаєте себе винним?

— Так, але прошу високий суд взяти до уваги одну обставину, що пом'якшує мою провину, а саме те, що мене було найсправжнісіньким чином зачаровано. Ця дитина так якось мене слухала, що витягла з мене все чистісінько. Я й сам не міг би сказати, як воно так вийшло, але присягаюсь, що це було саме так.

— Ваші присягання не цікавлять нас. Ніяких таких обставин ми не. визнаємо. Наш закон незламний і не знає винятків. А проте за цю дивну дитину ми ще візьмемося. Як її ім'я?

— Момо.

— Хлопець чи дівчина?

— Мале дівча.

— Адреса?

— Руїни амфітеатру.

— Гаразд,— сказав суддя, що записував усе те до нотатника. — Можете бути певні, підсудний, що ця дитина більш не стане нам на перешкоді. Про це ми подбаємо якнайстаранніше. Нехай це вам буде втіхою, коли ми перейдемо до виконання вироку.

Підсудний затремтів.

— А який буде вирок? — прошепотів він. Троє панів за суддівським столом схилилися один до одного, пошепотілися й кивнули головами. Потім середній знов обернувся до підсудного й оголосив:

— Вирок агентові Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це винесено одноголосно: підсудного визнано винним у державній зраді. Він сам визнав себе винним. Наш закон велить негайно позбавити підсудного будь-якого часу.

— Змилуйтеся! Змилуйтеся! — залементував підсудний. Та двоє Сірих панів, що стояли обабіч нього, вже вирвали в нього з рук портфеля, а з рота сигару.

І тоді сталося щось дивовижне. З тієї миті, як у засудженого висмикнули з рота сигару, він став усе дужче прозорішати. І крик його чимраз тихшав і завмирав. Отак, стоячи перед суддівським столом, затуливши руками обличчя, він буквально обернувся в ніщо. Наостанку Беппо здалося, ніби вітер покружляв на тому місці цяточками попелу, а потім і це пропало.

Мовчки подалися геть Сірі пани — і ті, що були за глядачів, і судді. Темрява поглинула їх, і тільки попелясто-сірий вітер ще віяв над пустельним звалищем.

Беппо-Підмітальник і досі непорушно сидів там-таки, втупившись очима в те місце, де щойно розплився в повітрі підсудний. Старий, здавалося, був змерз на кригу, а тепер поволі знову відтавав. Аж ось коли він на власні очі пересвідчився, що Сірі пани справді існують.

Десь о тій-таки порі — годинник удалині вибив північ — мала Момо ще сиділа на кам'яних сходах руйновища і чекала. Вона й сама не знала, чого. Та їй чомусь здавалося, що треба ще почекати. Через те вона й не лягала досі спати. Раптом дівчинці здалось, ніби щось доторкнулося до її босої ноги. Вона нахилилася, бо було дуже темно, і вгледіла долі велику черепаху, що підвела голову і якось чудно — неначе всміхаючись — дивилася на неї. Чорні розумні черепашині очі поблискували так приязно, наче вона ось-ось мала щось сказати дівчинці. Момо присіла над черепахою і почухала їй під шиєю.

— О, а хто ж ти така? — тихенько спитала вона. — Як гарно, що хоч ти прийшла до мене в гості, черепашко! А чого тобі від мене треба?

Момо не могла б сказати, чи то вона спочатку не додивилася, чи, може, це з'явилося в останню мить, але на панцері в черепахи раптом де не взялися ледве помітні світні літери — наче візерунок на його рогових пластинках.

"ХОДІМО!"— поволі прочитала Момо.

Вона здивовано підвелася.

— Це ти до мене?

Та черепаха вже рушила. За кілька кроків вона спинилася й озирнулась на дівчинку.

— Таки справді це до мене,— сказала Момо сама

собі. Тоді випросталась і пішла слідом за черепахою.

— Іди вперед,— сказала дівчинка. — Я йтиму за тобою.

Отак, ступінчик по ступінчику, посувалась вона за черепахою, яка поволі-поволеньки вивела Момо з кам'яного руйновища й рушила до великого міста.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ШАЛЕНА ГОНИТВА Й НЕКВАПЛИВА ВТЕЧА

Старий Беппо мчав на своєму рипливому велосипеді крізь ніч. Він поспішав якомога. У вухах йому раз у раз озивалися слова Сірого судді: "…за цю дивну дитину ми ще візьмемося… Можете бути певні, підсудний, що ця дитина більш не стане нам на перешкоді. Про це ми подбаємо якнайстаранніше".

Без сумніву, Момо була у великій небезпеці. Треба якнайшвидше дістатись до неї, застерегти її перед Сірими, захистити її від них,— хоч Беппо й не знав, як саме. Та це він ще надумає. Беппо налягав на педалі, його біла чуприна лопотіла на вітрі. Дорога до амфітеатру лежала ще далека.

Усе руйновище було яскраво освітлене фарами великого числа елегантних сірих автомобілів, що облягли амфітеатр з усіх боків. Сірі пани десятками сновигали внизу й угорі по заростях травою кам'яних сходах, обнишпорюючи кожнісінький куточок. Аж ось вони побачили дірку в стіні, що вела до кімнатчинки Момо. Кілька з них повлазили

туди, зазирали під ліжко й навіть у кам'яну грубку. Потім повилазили звідтіль, обтрушуючи свої чудові сірі костюми й знизуючи плечима.

— Пташка вилетіла,— сказав один.

— Це обурливо,— мовив другий,— що діти вночі десь тиняються, замість лежати в своїх постелях.

— Мені це анітрішки не подобається,— заявив третій. — Так наче хтось її встиг попередити.

— Немислимо,— промовив перший. — В такому разі хтось мав би знати про нашу постанову раніше від нас самих!

Сірі пани стривожено перезирнулися.

— Якщо її справді попередив хтось,— озвався третій,— то її напевно вже близько немає. Шукаючи тут далі, ми б тільки марно згаяли час.

— У вас є краща ідея?

— Я гадаю, слід негайно зв'язатися з Центром, щоб звідти дали наказ про повсюдний розшук.

— Центр насамперед спитає нас, чи ми як слід обшукали тутешню місцевість, і матиме слушність.

— Ну гаразд,— сказав перший,— обшукаймо спочатку як слід тутешню місцевість. Але якщо дівча тим часом дістане від когось допомогу, то вийде, що ми зробили величезну помилку.

— Це смішно! — сердито перебив його інший. — В такому разі Центр теж може дати вказівку про повсюдний розшук. Тоді всі наявні агенти

візьмуть участь у гонитві. В дівчати немає ніякісінького шансу втекти від нас. А зараз до роботи, панове! Ви знаєте, що поставлено на карту.

Тієї ночі багато людей у районі амфітеатру дивувались, чому ніяк не вщухає шум і ревисько машин на довколщніх вулицях. Навіть найменші завулочки були до самого світанку наповнені ревінням машин, яке звичайно стоїть на автострадах. Не можна було стулити очей…

А тим часом мала Момо, йдучи за черепахою, неквапом посувалася через велике місто, що тепер не спало навіть у цю пізню нічну пору.

Люди юрмами снували сюди й туди без перепочинку, поспішали, мчали, нетерпляче штовхалися, сварилися або мовчки плентались одне за одним нескінченною низкою. На шосе тислися автомобілі, гримкотіли величезні, завжди переповнені автобуси. На фасадах будинків спалахували вогні реклами, заливаючи людські натовпи своїм барвистим відблиском, і знову гасли.

Момо ніколи ще всього цього не бачила. Широко розкривши очі, йшла вона за черепахою, неначе уві сні. Вони переходили просторі майдани і яскраво освітлені вулиці, перед ними й позад них мчали машини, товпилися перехожі, та ніхто не звертав уваги на дівчатко з черепахою.

Їм жодного разу не довелося нікому звертати з дороги, їх ніхто не штовхнув, ані однісінька машина не загальмувала через них.

Так ніби черепаха несхибно знала наперед, де саме тієї чи тієї миті їм не стане на заваді ні автомобіль, ні перехожий. Тож їм жодного разу не довелося поспішати чи спинятись, щоб перечекати. І Момо почала дивуватись, як можна, так поволі йдучи, так швидко посуватися вперед.

Коли Беппо-Підмітальник нарешті дістався до старого амфітеатру, то, ще не злізши з велосипеда, побачив при кволому світлі

велосипедного ліхтарика рясні сліди автомобільних шин довкола руйновища. Поклавши на траву велосипед, він кинувся до дірки в стіні.

— Момо! — гукнув він, а тоді знов, ще дужче: — Момо! Відповіді не було.

Беппо спробував ковтнути слину, в горлянці в нього пересохло. Він проліз діркою в чорну темряву кімнатки, спіткнувся й звихнув ногу. Тремтячими пальцями він запалив сірника й озирнувся довкола.

Столик і обидва стільці з ящиків були перекинуті, матрац і ковдри здерті з ліжка, і Момо не було.

Беппо закусив губу, поборовши хрипке ридання, що роздирало груди.

— Господи! — пробелькотів він. — О господи! Вони її вже кудись затягли! Вони вже кудись затягли моє мале дівчаточко! Я спізнився! Що ж мені тепер робити?

Сірник, догорівши, припік Беппо пальці, старий кинув його і поринув у темряву.

Як тільки міг швидко, він виліз у діру й пошкандибав із своєю звихнутою ногою до велосипеда. Сівши на нього, старий наліг на педалі.

— Треба до Джіджі! — одно казав він сам собі. — Треба знайти Джіджі. Може, я знайду гараж, де він спить.

Беппо знав, що Джіджі віднедавна підробляв собі по кілька дрібняків, ночуючи в неділю десь на невеличкому складі старих автодеталей, — стеріг, щоб вони не пропадали, як частенько траплялося.

Коли старий нарешті знайшов-таки той склад і загатив кулаками в двері, Джіджі спершу завмер, як миша: чи це бува не злодії навідались? Та потім він упізнав голос Беппо й відчинив.

— Що скоїлося? — злякано залементував він. — Терпіти не можу, коли мені отак зопалу перебивають сон!

— Момо!...— тільки й вимовив Беппо, ледве зводячи дух. — З Момо сталося щось страшне!

— Що ти кажеш? — спитав Джіджі й приголомшено сів на постіль.

— Я ще й сам нічого не знаю,— аж задихався Беппо,— щось лихе.

І він розповів усе, свідком чого став: про суд на звалищі, про сліди автомобільних шин довкола амфітеатру й про те, що Момо зникла.

Минув чималий час, поки старий скінчив, бо хоч як він тривожився за Момо, а швидше говорити просто не міг.

— Яз самого початку цього сподівався,— сказав він наприкінці. — Я знав, що з цим добра не буде. І ось вони помстилися. Украли Момо! О господи, Джіджі! Треба їй допомогти! Але ж як? Але ж як?

Поки Беппо говорив, рум'янець поволі сходив з обличчя в Джіджі. Йому здавалось, що земля пливе в нього з-під ніг. Аж до цієї хвилини все було для нього просто великою грою. Він і ставився до всього, як до будь-якої гри й до будь-якої своєї вигадки — не думаючи про наслідки. Уперше на його віку одна з вигаданих історій жила далі без нього, зробилася від нього незалежною, і вся фантазія світу не могла тут нічого змінити. Він був цілком безсилий,

— Знаєш, Беппо,— почав він за хвилину, адже могло бути, що Момо просто пішла десь погуляти. Вона ж часом так робила. Якось вона була

проблукала аж три дні й три ночі. Я гадаю, може, нам поки що нема чого так хвилюватись.

— А сліди шин? — питав Беппо. — А здертий матрац?

— Ну гаразд,— ухилився від прямої відповіді Джіджі,— нехай там і справді хтось був. Та хто тобі сказав, що він її там знайшов? А може, вона ще перед тим вийшла? Бо нащо б їм було все перешукувати й перекидати?

— А як вони її все ж таки знайшли? — спитав Беппо. — Що тоді? — Він ухопив свого юного приятеля за барки й став трясти. — Джіджі, не корч із себе дурня! Сірі пани існують насправді! Треба щось робити, зараз-таки!

— Та вгамуйся, Беппо! — злякано забелькотів Джіджі. — Авжеж, ми щось зробимо! Тільки треба добре все зважити. Ми ж навіть не знаємо, де нам її шукати.

Беппо пустив Джіджі.

— Я йду в поліцію! — вигукнув він.

— Та отямся ж бо! — геть перелякавшись, крикнув Джіджі. — Цього ніяк не можна робити! Уяви, що поліція кинеться шукати й справді знайде Момо. А знаєш, що вони тоді зроблять? Ти знаєш це, Беппо? Знаєш, де дівають бездомних сиріт? Вони її запроторять до притулку з заґратованими вікнами! Оце такого ти хочеш добра для Момо?

— Ні,— промовив Беппо й безпорадно втупився очима в безвість,— такого я не хочу. Але що, коли її спіткало лихо?

— А ти уяви, що ні,— вів своєї Джіджі,— що, може, вона справді вийшла трохи погуляти, а ти нацькуєш на неї поліцію. Не хотів би я опинитись на твоєму місці, коли вона погляне на тебе востаннє.

Беппо опустився на стілець край столу й схилив голову на руки.

— Я просто не знаю, що робити,— простогнав він,— просто сам не знаю!

— По-моєму,— сказав Джіджі,— треба почекати до завтра чи до післязавтра, перше ніж щось починати. Якщо вона й тоді не вернеться, ми можемо заявити в поліцію. Та, певно, до того часу все давно владнається і ми всі втрьох тільки сміятимемось над усією цією дурницею.

— Ти так гадаєш? — пробурмотів Беппо, якого раптом охопила величезна втома. Як на старого чоловіка, він сьогодні таки забагато пережив.

— А то ж як? — спитав Джіджі. Він скинув черевика з вивихнутої ноги Беппо, допоміг старому дійти до постелі й закутав йому ногу мокрою ганчіркою.

— Все владнається,— сказав він лагідно. — Усе буде гаразд.

Побачивши, що Беппо заснув, Джіджі зітхнув, а тоді й собі ліг на підлозі, поклавши, замість подушки, під голову куртку. Але спати не міг. Цілу ніч йому лізли в голову Сірі пани. І вперше в його безжурному житті його взяв страх.

З Центру Ощадкаси Часу надійшов наказ про Повсюдний Розшук. Усі як є агенти великого міста дістали вказівку припинити будь-яку діяльність і стати до пошуків дівчати на ім'я Момо.

Всі вулиці аж кишіли Сірими панами, вони сиділи на дахах і по каналізаційних шахтах, установили непомітний нагляд на вокзалах і аеродромах, в автобусах і трамваях — одне слово, вони були скрізь.

Але дівчати на ім'я Момо вони не знайшли.

— Слухай, черепахо,— спитала Момо,— куди ти мене ведеш?

Вони саме переходили якийсь темний задвірок.

"НЕ БІЙСЯ!" — засвітилося на спині в черепахи.

— А я й не боюся,— сказала Момо, прочитавши той напис.

Та сказала вона це скоріш самій собі, щоб підбадьоритися, бо їй було таки трохи боязко. Шлях, яким вела її черепаха, ставав дедалі химерніший, дедалі заплутаніший. Вони переходили садки, мости, тунелі, підворіття й коридори будинків, ба навіть кілька льохів.

Якби Момо знала, що її шукає, за нею полює ціле військо Сірих панів, вона б, мабуть, боялась ще й не так. Але дівчинка про те й гадки не мала і терпляче, ступінь по ступеню, йшла собі за черепахою тим неймовірно заплутаним шляхом.

І це було добре. Як перед тим черепаха непомильно знаходила шлях, вільний від транспорту, так і тепер вона ніби напевне знала, коли й де мають проходити переслідувачі. Часом Сірі пани натрапляли-таки на стежку втікачок — та тільки на мить пізніше. Зустріти вони не зустріли їх жодного разу.

— Щастя, що я вже вмію так добре читати,— сказала Момо, не чувши ніякого лиха,— Правда ж?

На панцері в черепахи блиснуло, мов сигнал остороги: "ТИХО!"

Момо не зрозуміла, чому слід мовчати, проте скорилася. Зовсім недалечко від них шаснули три темно-сірі постаті.

Будинки в цій частині міста ставали чимраз понуріші й бідніші. Високі житлові казарми з полупаним тиньком тяглися вздовж вулиць, на яких було повно баюр. Тут було зовсім темно й безлюдно.

До Центру Ощадкаси Часу надійшло повідомлення, що дівчинку Момо помічено.

— Добре,— відповіли з Центру,— ви її спіймали?

— Ні, вона раптом наче в землю запалася. Ми знов згубили її слід.

— Як це могло статись?

— Ми й самі себе про це питаємо. Щось тут не те.

— Де саме вона була, як ви її побачили?

— У тім-то й річ. Ідеться про зовсім невідому нам частину міста.

— Такої частини міста немає! — заявив Центр.

— Мабуть, що є. Таке враження… як би це сказати? немовби ця частина міста лежить на краю часу. І дівча йшло саме до цього краю.

— Що?! — закричали з Центру. — Відновити гонитву! Ви повинні будь-що спіймати її! Зрозуміли?

— Зрозуміли! — пролунала попелясто-сіра відповідь.

Спершу Момо подумала, що вже сіріє; але це дивне світло взялося десь раптово, саме коли вони повернули на цю вуличку. Тут стояла вже не ніч, але ще й не день. І ці сутінки не скидалися ні на досвітні, ні на вечорові. То було світло, що незвично чітко і виразно освітлювало обриси всіх предметів, і водночас воно неначе йшло нізвідки — чи скоріше, звідусіль одразу. Усе тут — навіть найдрібніші камінчики — кидало на землю довгі чорні тіні, які падали навсібіч — так немовби оце дерево освітлювали зліва, оцей будинок справа, а отой пам'ятник — спереду.

Та й пам'ятник то був дуже химерний. На великому кубічному цоколі з чорного каменю здіймалося здоровенне яйце. Ото й усе.

Будинки тут були чудні. Момо таких ще ніколи не бачила. Сліпучо-білі зверху, а всередині засновані чорною тінню так, що не можна було бачити, чи там хтось живе. Одначе десь у глибині душі Момо відчувала, що ці будинки поставлено зовсім не для того, щоб у них хтось жив, а задля якоїсь Іншої таємничої мети.

Вулиці стояли пусткою: не було ні людей, ні собак, ні пташок, ні машин. Усе здавалося застиглим і неначе втопленим у скло. Не війнув навіть вітерець.

Момо дивувалась, як швидко вона тут посувається вперед, хоча, здавалося, черепаха йшла тепер ще помаліш, як досі.

А поза цим дивовижним куточком міста, там, де ще стояла ніч, вулицею через баюри мчали три елегантні автомобілі з увімкненими фарами. У кожному сиділо по кілька Сірих панів. Один з тих, що сиділи в першому автомобілі, саме й помітив Момо, коли вона звернула у вуличку з білими будинками, на якій розливалось таємниче світло.

Проте коли сюди над'їхали переслідувачі, скоїлося щось незбагненне. Машини просто не могли зрушити з місця. Шофери газували, колеса шалено крутились, але машини не їхали, й край,—

неначе з шаленою швидкістю гналися по рухомій стрічці конвейєра, яка з такою ж таки швидкістю сунулася назад. Тим-то що дужче вони розганялися, то далі були від мети. Помітивши це, Сірі пани, проклинаючи все на світі, повискакували з машин і пішки кинулися навздогінці за Момо, яку ще можна було розгледіти ген у далині. Вони бігли, аж мінилися, та коли, нарешті, геть знеможені, спинились, то побачили, що просунулися вперед рівно на десять метрів. А Момо вже зникла в далині між сніжно-білими будинками.

— Все! — сказав один із Сірих панів. — Кінець! Тепер нам її не схопити!

— Не збагну,— промовив другий,— чого ми не могли зрушити з місця?

— Я й сам цього не збагну,— відповів перший,— та хто-зна, чи пом'якшить це нам кару.

— Гадаєте, що нас судитимуть?

— Цілком певно тільки те, що не хвалитимуть.

Усі як один Сірі пани, понуривши голови, поприліплювались на своїх машинах хто на радіаторі, хто на багажнику, хто де. Тепер їм поспішати було нікуди.

А десь уже далеко-далеко звідтіля, в плетиві пустельних сніжно-білих вулиць і майданів, ішла за черепахою Момо. І саме тому, що вони йшли так повільно, вулиця ніби пливла вперед з ними разом, а будинки немовби пливли назад. Ось черепаха ще раз звернула за ріг, за нею звернула й

Момо — і спинилася, вражена. Перед нею постала вулиця, зовсім інакша, ніж усі ті, які вони пройшли досі.

Це власне, була й не вулиця, а вузенька вуличка. Будинки, що тяглись обабіч неї, були мов справжнісінькі казкові скляні палаци, з численними баштoчками, мистецькими карнизами й терасами, які неначе з прадавніх часів простояли на дні морському, а тепер несподівано виринули, обвішані водоростями, оброслі мушлями й коралами. І все те перламутрово полискувало всіма барвами.

Вуличка впиралася в будинок, що стояв упоперек. Посередині цього будинку була велика зелена брама, прикрашена мистецькими барельєфами. На стіні просто перед собою Момо вгледіла білу мармурову табличку, на якій був напис золотими літерами:

ВУЛИЧКА НІКОЛИЦЯ

Момо читала напис якихось кілька секунд, а все ж черепаха опинилася тим часом уже далеко попереду, майже в кінці вулички, перед тим останнім будинком.

— Зачекай на мене, черепашко!— гукнула Момо, але, на диво, не почула свого поклику.

Зате черепаха начебто її почула, бо спинилась і озирнулася. Момо хотіла була рушити за нею, та тільки-но ступила у Вуличку Ніколицю, як їй здалося, ніби вона йде проти води чи проти потужного, а все ж невідчутного вітру, який просто несе її назад. Вона нахилялася вперед, опираючись тій таємничій силі, хапалася за стіни будинків, часом просто лізла навкарачки.

— Я не можу! — гукнула вона нарешті черепасі, що дрібненькою цятинкою сиділа в кінці вулички. — Допоможи мені!

Черепаха повільно вернулась назад. Коли вона нарешті опинилася біля Момо, на панцері в неї світилась порада: "ІДИ НАВСПАК!"

І Момо спробувала: повернулася і пішла вперед спиною. Іти відразу стало дуже легко. Та диво дивне! — тільки-но вона пішла навспак, як стала навспак і думати, і дихати й сприймати — одне слово, стала жити навспак.

Аж ось вона вдарилась об щось тверде. Обернувшись, дівчинка побачила, що стоїть під останнім будинком у кінці вулички. Вона трохи злякалася, бо зелені металеві двері, вкриті барельєфами, здались їй зблизька просто-таки велетенськими.

"Хіба я відчиню їх?" — з острахом подумала Момо.

Але тієї ж миті обидві половини дверей раптом розчинились навстіж.

Момо загаялась перед дверима ще на мить: вона побачила на них табличку, яку тримав у зубах білий однорожець і на якій був напис:

БУДИНОК НІДЕНЕЦЬ

Через те, що Момо читала ще не дуже швидко, поки вона скінчила, половинки дверей стали вже поволі сходитися. Дівчинка мерщій шаснула між них, і тоді ця велетенська брама, глухо загримівши, зачинилася.

Момо опинилась у високому, дуже довгому коридорі. Праворуч і ліворуч стояли тут кам'яні постаті чоловіків і жінок, що ніби підтримували стелю. Таємничого зустрічного потоку тут не було й сліду.

Момо йшла тим довгим коридором слідкома за черепахою, яка все лізла попереду. В кінці коридора черепаха спинилася під дверцятами, такими невеличкими, що дівчинка змогла в них пройти, тільки нагнувшись.

"МИ ПРИЙШЛИ!"— засвітилось на панцері в черепахи.

Момо присіла й побачила на маленьких дверечках, просто в себе перед носом табличку з написом:

МАЙСТЕР СЕКУНДУС МІНУТІУС ГОРА*

Момо глибоко зітхнула, а тоді рішуче натиснула на кнопку маленького дзвоника. Коли дверечка відчинилися, зсередини почулось багатоголосе ніжнотонне цокання й дзижчання, дзвоніння й гудіння. Дівчатко рушило туди слідом за черепахою, і маленькі двері замкнулися за ними на замок.

* Гора (бога) — в перекладі з латинської означає година.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

ЛИХІ ЧАСОМ З ПОГАНОГО РОБЛЯТЬ ДОБРЕ

У попелясто-сірому світлі безкраїх ходів і переходів снували агенти Ощадкаси Часу і збуджено переказували один одному пошепки найсвіжішу новину: президія в повному складі зібралася на надзвичайне засідання.

Це означає, що з'явилася страшна загроза, робили висновок одні. Це означає, що з'явилися нові, непередбачені можливості збереження часу, наполягали інші.

У величезній залі радилися Сірі пани. Вони сиділи тісно один біля одного за довжелезним столом. Кожен мав при собі свинцево-сірий портфель і кожен курив манісіньку сіру сигару. Тільки круглі цупкі капелюхи вони поскидали, й тепер було видно, що всі вони — з дзеркальними лисинами.

Настрій,— коли тільки щодо цих добродіїв узагалі можна вживати таке слово,— був пригнічений.

Голова зборів, що сидів на чільному місці за столом, підвівся. Бурмотіння стихло, два довженні ряди сірих облич обернулися до нього.

— Панове,— почав він,— наше становище серйозне. Я змушений негайно познайомити вас із прикрими, але незаперечними фактами. До гонитви за дівчам Момо було залучено майже всіх наявних агентів. Ця гонитва тривала в цілому шість годин тринадцять хвилин і вісім секунд. Усім агентам, що брали в ній участь, довелося знехтувати головну мету свого власного існування, тобто нагромадження часу. До цих збитків слід додати ще й той час, що його затрачено на розшуки самих агентів. По цих двох каналах утрата часу, за цілком точними підрахунками, становить три мільярди сімсот тридцять вісім мільйонів двісті п'ятдесят дев'ять тисяч сто чотирнадцять секунд. Панове, це більше, ніж ціле людське життя! Немає потреби вам пояснювати, що це для нас означає.

Він урвав і промовистим порухом показав на величезні сталеві двері в чільній стіні зали, на яких була сила-силенна найрізноманітніших замків під номерами й шифрами.

— Наші сховища часу, мої панове,— підвищив він голос,— не невичерпні! Якби хоч гонитва за тим дівчам оплатилася! Але ж ідеться про начисто змарнований час! Дівчинка Момо від нас утекла. Панове! Вдруге такого просто не повинно статися. Я щонайрішучіше заперечуватиму надалі проти організації таких дорогих заходів! Нам треба заощаджувати, а не тринькати, панове! Отож прошу вас підпорядковувати цьому усі свої плани. У мене все. Дякую за увагу.

Він сів і пустив густу хмару диму. По рядах пішло збуджене шепотіння.

Аж ось підвівся другий промовець, на тім кінці столу, і всі обличчя повернулися до нього.

— Панове,— сказав він,— усім нам однаково дорогий добробут нашої Ощадкаси Часу. Проте мені здається цілком зайвим так побиватися через усю цю справу чи навіть розглядати це як якусь катастрофу. Бо це сута дрібниця. Всі ми знаємо: в наших сховищах нагромаджено такі величезні запаси часу, що навіть якби втрата була в кілька разів більша, то й тоді б це не становило для нас великої небезпеки. Що для нас одне людське життя? Чистісінька дрібниця! І все ж таки я згоден з нашим глибоко шановним головою, що таке не повинне повторюватись. Але ж випадок з дівчам Момо поодинокий. Чогось такого в нас досі ніколи не траплялося і дуже малоймовірно, що трапиться ще раз. Зрештою, пан голова нам цілком слушно докоряв, що дівча Момо втекло. Проте ми ж хотіли знешкодити його, так? Ну, то ми цього й досягли! Дівча пропало, зникло з Царства Часу. Ми його спекались. Гадаю, що нам можна тішитись такими наслідками.

Промовець сів, самовдоволено всміхаючись. З різних боків почулися мляві оплески. Потім підвівся третій — з-за середини столу.

— Я говоритиму стисло,— сказав він з гримасою на обличчі. — Я вважаю заспокійливу промову, яку ми щойно почули, безвідповідальною. Ця дівчинка — не звичайна собі дитина. Усім нам відомо, що вона наділена такими здібностями, які можуть обернутися дуже великою загрозою для нас і для нашої справи. Те, що випадок з цим дівчам поодинокий, аж ніяк не доказ, що він не повториться. Будьте пильні! Ми не можемо задовольнитись, аж поки дитина не буде цілком у нашій владі. Тільки тоді ми матимемо певність, що дівча нам більше не зашкодить. Бо якщо вона могла покинути Царство Часу, то може в будь-яку хвилину й повернутись! І вона повернеться!

Він сів. Решта повтягали голови в плечі й понадувались, як сичі.

— Панове,— взяв слово четвертий промовець, той, що сидів навпроти третього,— пробачте, але я повинен з цілковитою відвертістю сказати: ми все тільки тупцюємося довкола. Треба нам навчитись дивитися правді в очі і сказати собі, що в цю справу втрутилась

стороння сила. Я точно вирахував усі можливі варіанти. Ймовірність того, що людське дитинча спроможне ще живим, без допомоги збоку, покинути Царство Часу, становить одну сорокадвохмільйонну. Інакше сказавши, це практично неможливо.

По рядах знов перебігло збуджене шепотіння.

— Усе промовляє за те,— повів промовець далі, коли гомін ущух,— що дівчаті Момо допомогли вислизнути з наших рук. Усі ви знаєте, про кого мова. Йдеться про так званого Майстра Гору.

На згадку про це ім'я більшість Сірих панів зіщулилась, неначе від удару, а решта зірвалась на рівні ноги й заходилась перекрикувати один одного, несамовито розмахуючи руками.

— Будь ласка, панове,— гукнув четвертий промовець, широко розвівши руки,— я вас дуже прошу: не втрачайте влади над собою. Як і ви, я добре розумію, що згадувати це ім'я — ну,— не дуже тактовно, чи що б то. Мені й самому це нелегко, але тут потрібна ясність. Якщо цей… Так Званий допоміг дівчаті Момо, то в нього на те були свої причини, і ці причини — це ж видно як на долоні!— спрямовані проти нас. Одне слово, ми повинні взяти до уваги, панове, що цей… Так Званий не тільки вирядить дівча назад, а ще й добре озброїть його проти нас. І тоді воно стане для нас смертельно небезпечне. Отож ми повинні бути готові не лише вдруге пожертвувати часом одного людського життя чи й у багато разів більшим,— ні, мої панове, ми повинні при потребі все, я повторюю — все поставити на карту! Бо в цьому випадку будь-яка ощадність може обійтися нам аж он як дорого. Гадаю, ви розумієте, що я маю на думці.

Сірі пани захвилювалися ще дужче, заговорили всі разом. Тоді на стілець вискочив п'ятий промовець і знавісніло замахав руками.

— Тихо! Тихо! — гукнув він. — Пан попередній промовець, на жаль, обмежився тим, що вказував на всілякі можливі катастрофи. Та він,

видимо, й сам не знає, що ж нам тоді робити. Він каже, що ми маємо бути готові на будь-яку жертву,— добре! Що ми повинні зважитись на крайні заходи,— гаразд! Що нам не треба ощаджати наших запасів часу,— чудово! Але ж усе це просто порожні слова! Нехай він нам скаже, що робити! Ніхто з нас не знає, як саме отой Так Званий озброїть проти нас дівча Момо! Ми протистоятимемо цілком для нас невідомій небезпеці! Ось проблема, яку треба розв'язати.

В залі знявся несусвітній лемент. Всі галасували навперебивки. Декотрі били об стіл кулаками, інші позатуляли руками обличчя. Всіх охопила паніка.

Шостий промовець насилу дочекався сякої-такої уваги.

— Але ж, любі мої панове,— промовляв він заспокійливо,— я змушений вас просити, любі панове, будьте розважливі. Це найголовніше. Прикиньмо, що дівча Момо повернеться — хай там уже як проти нас озброєне — від того Так Званого; одначе нам нема ніякої потреби ставати до боротьби з нею особисто. Ми з вами не дуже пристосовані до таких зустрічей із нею,— що нам дуже наочно показує невесела доля нашого нещодавно розчиненого агента Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це. Та це й ні до чого. Адже в нас є досить помічників серед людей. Якщо ми непомітно й спритно пустимо в роботу їх, панове, то зможемо врятувати світ від дівчати Момо, не показуючись нікому на очі. Отак було б ощадливо, цілком безпечно для нас, і, безперечно, це було б по-діловому.

Зітхання полегкості вихопилося з грудей в усіх учасників наради. Така пропозиція всім припала до смаку. Мабуть, її відразу б і прийняли, якби з чільного місця при столі не встав сьомий промовець.

— Любі панове,— почав він,— ми тільки про те й думаємо, як нам спекатися дівчати Момо. Зізнаймося, що до таких думок нас спонукає страх. А страх-кепський порадник, любі мої панове. Мені здається, що

ми нехтуємо неабиякою, а може, навіть єдиною нагодою. Прислів'я каже: як не подужаєш перемогти, зроби супротивника своїм другом. Чом би нам не спробувати перетягти дівчисько Момо на свій бік?

— Слухайте, слухайте!— гукнуло кілька голосів. — Поясніть це докладніш!

— Цілком певно,— вів далі промовець,— що дівчисько таки знайшло стежку до цього Так Званого — стежку, якої ми марно шукали з самого початку! Дівча ж відтепер цю стежку знає і може показати її нам! І тоді ми вестимемо з цим Так Званим переговори по-своєму. Я певен, що ми з ним дуже швидко впораємось. А як тільки ми станемо там господарями, нам більше не треба буде мордуватись, по дрібочці збираючи години, хвилини й секунди,— ні, ми одним махом здобудемо собі час усього людства! А хто володіє часом усього людства, той має необмежену владу! Подумайте лишень, панове, ми досягнемо мети! І в цьому нам допоможе те дівча Момо, що його всі ви хочете усунути! Мертва тиша впала в залі.

— Але ж ми знаємо,— вигукнув один,— що це дівча Момо не можна обдурити! Згадайте агента Бе Ел Ве дріб п'ятсот тридцять три дріб Це! Кожного з нас спіткає така сама доля!

— А хто ж каже про обдурювання?— відгукнувся промовець. — Звісно, ми відверто розкажемо їй про наші плани.

— "Але ж тоді,— замахав руками інший,— вона нізащо до нас не пристане! Це неможлива річ!

— Я б не казав цього з такою певністю,— втрутився в дебати дев'ятий промовець. — Нам, звичайно, доведеться запропонувати їй що-небудь, на що вона сквапиться. Я, наприклад, подумав про те, щоб їй запропонувати стільки часу, скільки вона забажає...

— Обіцянка,— перехопив інший,— якої ми, звичайно, не виконаємо.

— Та ні ж бо, виконаємо!— відповів дев'ятий промовець, усміхнувшись крижаною усмішкою. — Бо коли ми поведемося з нею нечесно, вона це виявить.

— Ні, ні!— вигукнув голова, вдаривши кулаком по столу. — Цього я не попущу! Якщо ми справді дамо їй стільки часу, скільки вона схоче,— це нам обійдеться в цілий маєток!

— Навряд,— заспокоїв усіх промовець. — Скільки може витримати одне дитинча? А прикиньте лиш, що за те матимемо ми! Час усього людства! Ту мізерію, що витратить із нього Момо, ми запишемо в графу накладних витрат. Подумайте про величезну вигоду, любі мої панове!

Промовець сів, і всі подумки стали зважувати зиск.

— І все ж таки,— сказав шостий промовець,— з цього нічого не вийде.

— Чому?

— З тієї простої причини, що це дівча, на жаль, і так має стільки часу, скільки хоче. Безглузда штука — намагатися купити її тим, чого в неї хоч греблю гати.

— Тоді треба спершу відібрати в неї час,— сказав на це дев'ятий промовець.

— Ох, мій любий,— стомлено промовив голова,— ми крутимося в заклятому колі. Адже ж ми не знаємо, з якого боку до цієї дитини підійти. Ось у чім річ.

Рядами перебігло зітхання жалю.

— У мене пропозиція,— озвався десятий промовець, — З вашого дозволу?

— Надаю вам слово. — сказав голова. Той злегка вклонився йому й сказав таке:

— Це дівча дуже прихилилося до своїх друзів. Вона любить дарувати свій час іншим. Та поміркуймо лишень, що з нею станеться, коли їй просто не буде з ким той час ділити. Якщо дівчинка не захоче добровільно підтримати наші плани, нам доведеться зіпертись на її друзів.

Він дістав з портфеля папку реєстрації й розгорнув її.

— Ідеться насамперед про такого собі Беппо-Підмітальника і про Джіджі-Гіда. А далі тут є ще цілий список дітей, які її регулярно відвідують. Як бачите, мої панове, не велике діло! Ми просто відвернемо усіх цих осіб від неї так, що вона їх ніколи не побачить. Тоді бідолашна мала Момо буде сама-самісінька. А нащо їй тоді весь її час? Він буде для неї тягарем, так, так, навіть прокляттям! Рано чи пізно вона цього просто не витримає. Отоді, мої панове, з'явимося ми й поставимо свої умови. Закладаюсь на тисячі років проти однієї десятої частини секунди, що вона, аби повернути собі друзів, поведе нас потрібною нам стежкою.

Сірі пани, які щойно були так підупали духом, тепер попідводили голови. Переможна усмішка лягла на їхні тонкі, наче вістря ножа, губи. Вони заплескали в долоні, аж виляски пішли безкраїми ходами й переходами, так наче з гори зсунулася кам'яна лавина.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

МОМО ОПИНИЛАСЯ ТАМ, ЗВІДКИ ПРИХОДИТЬ ЧАС

Момо стояла у великій-превеликій залі. Такої вона ще ніколи не бачила. Та зала була більша, ніж найбільша церква або найбільший вокзал. Велетенські колони підпирали стелю, що в півтемряві ледве мріла десь високо-високо вгорі. Вікон не було. Золотаве світло, що пересновувало величезне приміщення, йшло від безлічі свічок, які горіли всюди таким непорушним полум'ям, неначе їх було намальовано променистими фарбами, а не зроблено з воску,

Тисячоголосе дзижчання, й дзвоніння, й цокання, яке Момо почула, увійшовши, здіймали незліченні годинники всіх розмірів і форм. Вони стояли й лежали на довгих столах, у скляних вітринах і на безкраїх рядах полиць.

Там були манісінькі, оздоблені самоцвітами кишенькові годинники, звичайні бляшані будильники, піскові годинники, музичні годинники з рухливими ляльками зверху, сонячні годинники, годинники з дерева й з каменю, скляні годинники й годинники, що їх рухали грайливі цівочки води. А на стінах висіли усі види годинників із зозульками. та всілякі інші, з гирями й колихкими маятниками, що гойдалися — одні звільна й поважно, а інші, манісінькі, прудко стрибали туди-сюди. На висоті першого поверху вздовж усієї зали тяглася галерея, на яку вели гвинтові сходи. Ще вище вгорі була друга галерея, над нею ще одна, і ще… І скрізь висіли, лежали й стояли годинники. Були там ще годинники часових поясів земної кулі, які водночас показували час в усіх пунктах Землі, та великі й малі планетарії з Сонцем, Місяцем і зорями. Посеред зали здіймався цілий ліс великих стоячих годинників — від звичайних кімнатних до справжніх дзиґарів із веж.

Безнастанно лунало звідусіль тихе бамкання або годинникова музика, бо кожен годинник показував інший час. Але то був не прикрий гомін, а плавний, притишений — наче шум літнього лісу,

Момо ходила скрізь і, широко розплющивши очі, розглядала всі ті дивовижі. Вона спинилася біля пишно оздобленого музичного

годинника, на якому дві манісінькі фігурки — чоловіча й жіноча — подавали одна одній руки до танцю.

Вона саме хотіла злегенька стукнути їх пальцем, щоб побачити, чи зрушать вони від того з місця, як раптом почула чийсь привітний голос:

— А, то ти вже й тут, Кассіопеє? А Момо ти мені привела?

Дівчинка обернулась і побачила в проході між великими стоячими годинниками тендітного старого чоловіка із сріблясто-сивим волоссям, який саме схилився над черепахою, що сиділа перед ним долі. На ньому був довгий, золотом гаптований камзол, короткі сині шовкові штани, білі панчохи й черевики з великими золотими застібками. На зап'ястках і на шиї з-під камзола виглядало мереживо, а сріблясто-сиве волосся було заплетене ззаду на потилиці в тоненьку кіску.

Момо ніколи ще не бачила такого вбрання, але хтось буваліший одразу визначив би, що на такий одяг була мода років двісті тому.

— Що ти кажеш? — мовив старий, знов-таки до черепахи. — Вона вже тут? То де ж?

Він дістав невеличкі окуляри, схожі на ті, що були в старого Беппо, тільки золоті,— і поглянув довкола.

— Я осьде! — гукнула Момо.

Старий рушив до неї, радісно всміхаючись і простягнувши назустріч їй руки. Момо здавалось, ніби він щокрок ставав усе молодший і молодший. Коли ж він опинився біля неї, вхопив обидві її руки і від щирого серця потрусив їх, то ледве чи був старший на вигляд, ніж вона сама.

— Ласкаво прошу! — задоволено вигукнув він. — Радий тебе вітати в Будинку Ніденці! Дозволь відрекомендуватися тобі, маленька Момо: я — Майстер Гора, Секундус Мінутіус Гора.

— Ти справді чекав на мене?

— Аякже! Я ж зумисне послав свою черепаху Кассіопею, щоб привела тебе сюди.

Він вийняв з кишені жилета плаский, усипаний діамантами годинник і, клацнувши, відчинив його.

— Ти ще й дуже вчасно прийшла,— всміхнувся він і простяг їй годинника.

Момо побачила, що па циферблаті не було ні цифр, ні стрілок, тільки дві тонюсінькі спіралі, перетинаючись, бігли в протилежні боки і повільно оберталися. На перетині час від часу засвічувалися дрібнісінькі цятинки.

— Цей годинник,— сказав Майстер Гора,— показує зоряний час, а тепер саме настала нова зоряна година.

— А що це таке — зоряна година? — спитала Момо.

— Розумієш,— пояснив Майстер Гора,— у перебігу світового часу трапляються особливі відтинки, коли всі предмети і живі створіння навдивовижу тісно взаємодіють між собою, і тоді може ставатись те, що ні до, ні після цього неможливе. На жаль, люди часто не вміють цим скористатись, і зоряні години не раз минають марно. Та якщо знаходиться хтось такий, що їх помітить, то на світі можливі великі події.

— Може, для цього треба мати такого годинника? — спитала Момо.

Майстер Гора, всміхаючись, похитав головою.

— З самого лише годинника мало користі. Треба ще вміти прочитати, що він показує.

Майстер Гора заклацнув свого годинника й сховав у кишеню жилета.

Помітивши, якими здивованими очима дівчинка розглядає його вбрання, він замислено оглянув себе, наморщив чоло й мовив:

— О, та я, мабуть, трохи відстав — я маю на увазі, з модою. Отака неуважність! Зараз я це виправлю!

Він клацнув пальцями — й за мить уже стояв перед Момо вбраний у чорний сурдут із високим коміром.

— Так краще? — спитав він невпевнено.

Та вгледівши на обличчі в дівчинки ще більше здивування, зараз-таки сказав:

— Звісно, що ні! І про що я тільки думаю?

Він знову клацнув пальцями — і на ньому з'явився такий одяг, якого ні Момо, ні будь-хто інший ні на кому не бачили: на такий буде мода тільки через сто років.

— Знов не те? — спитав він у Момо. — Ну, присягаюсь Оріоном, щось таки ж повинно вийти! Постривай, спробую ще раз!

Він утретє клацнув пальцями, й тепер нарешті постав перед дівчинкою у звичайному сучасному костюмі.

— Отак добре, еге ж? — сказав він, підморгнувши. — Сподіваюсь, я тебе не злякав? Це був невеличкий жарт. А тепер дозволь запросити тебе до столу, люба моя дитино! Снідання готове. У тебе позаду довгий шлях, і я гадаю, воно тобі смакуватиме.

Він узяв її за руку й повів просто в отой ліс із годинників. Черепаха лізла за ними трохи ззаду. Шлях їхній крутився туди й сюди, наче в лабіринті, і нарешті привів до невеличкого приміщення, утвореного задніми стінками великих годинників, які стояли на підлозі. В куточку був столик на вигнутих ніжках і вишукана канапка, а поруч — так само вишукані м'які стільці. І тут усе було освітлене золотим світлом свічок з непорушним полум'ям.

На столику стояв бокастий золотий глек, дві невеличкі чашечки, тарілки, лежали ложечки й ножі. В кошичку золотіли хрумкі булочки, в одній мисочці ясніло масло, в другій — мед, що дуже скидався на рідке золото. Майстер Гора налив у обидві чашечки шоколаду з бокастого глека і гостинно припросив:

— Будь ласка, моя маленька госте, призволяйся! Дівчинку не довелося довго умовляти. Вона досі й не

знала, що на світі буває шоколад, який можна пити. Та й булочки з маслом і медом були для неї великим дивом. Так смачно, як оце тут, вона зроду ще не їла. Отож вона спочатку так допалася до сніданку, наминаючи, аж за вухами лящало, що й не думала ні про що інше. Дивно, але від цього сніданку з неї неначе спала вся втома, дівчинка відчула себе свіжою й бадьорою, хоча за цілу ніч ані на хвилечку не задрімнула. І що далі вона їла, то дужче їй смакувало. Здається, що й цілий день би отак могла снідати.

Майстер Гора ласкаво дивився на неї і тактовно не заважав їй розмовами. Він розумів, що його гостя вгамовувала багаторічний голод. І, може, через це, він, дивлячись на неї, робився дедалі старіший, аж

поки знову став біловолосим дідусем. Помітивши, що Момо не дуже вміє дати собі раду з ножем, він заходився мастити булочки й клав їх перед нею на тарілку. Сам він їв дуже мало, як то кажуть, тільки задля товариства.

Аж ось Момо таки наїлася. Допиваючи шоколад, вона допитливо поглядала понад вінцями золотої чашечки на свого гостинного господаря, розмірковуючи, хто ж він за один. Те, що він людина незвичайна, вона, звісно, помітила, але взагалі вона про нього нічогісінько не знала, окрім імені.

— Чому,— спитала вона, поставивши чашку,— чому ви посилали по мене черепаху?

— Щоб захистити тебе від Сірих панів,— поважно відповів Майстер Гора.— Вони тебе скрізь шукають, а тут у мене тобі їх не страшно.

— Вони хочуть щось мені зробити?— злякано запитала Момо.

— Так, дитино,— зітхнув Майстер Гора. — Мабуть, що так.

— А чому? — спитала Момо.

— Вони бояться тебе,— пояснив Майстер Гора. — Бо ти завдала їм найбільшої шкоди.

— Я їм нічого не зробила,— промовила дівчинка.

— Зробила. Ти змусила одного з них виказати себе. І розповіла про це своїм друзям. І ви ж хотіли розказати про Сірих панів усім людям. Хіба цього не досить, щоб вони мали тебе за смертельного ворога?

— Але ж ми перейшли все місто — черепаха і я,— сказала Момо. — Якщо вони мене скрізь шукають, то могли б простісінько піймати. Ми ж бо так помалу йшли!

Майстер Гора взяв черепаху на руки — вона знов сиділа біля його ніг — і почухав їй під шиєю.

— А що про це гадаєш ти, Кассіопеє? — запитав він, усміхнувшись. — Спіймали б вони вас?

На панцері в черепахи засвітилося: "НІКОЛИ!"

Літери мерехтіли так весело, чисто ніби хтось тихенько хихотів, та й годі!

— Кассіопея,— пояснив Майстер Гора,— уміє зазирати в майбутнє. Не на багато, але приблизно на півгодини вперед вона бачить.

"РІВНО!" — проступило на панцері в черепахи.

— Перепрошую,— виправився Майстер Гора. — Рівно на півгодини. Вона знає напевно, що станеться в наступні, півгодини. Отож вона знає й те, стрінуться їй Сірі пани чи ні.

— Ох,— здивовано сказала Момо,— це ж так зручно! Вона знає, що там чи там може їх зустріти — і просто собі звертає кудись-інде?

— Ні,— відповів Майстер Гора,— на жаль, усе не так просто. Того, що Кассіопея заздалегідь знає, вона змінити не може. Адже вона знає тільки те, що неодмінно має статись. Отже, якщо вона знає, що там і там зустріне Сірих панів, то вона таки зустріне їх. З цим вона нічого вдіяти не може.

— Цього я не розумію,— сказала Момо трохи розчаровано. — Яка ж тоді користь із того, що знаєш щось заздалегідь?

— Користь є,— сказав Майстер Гора.-У випадку з тобою, наприклад, вона знала, що піде тією й тією дорогою і там їй Сірі пани не стрінуться. А це ж чогось та варт, як ти гадаєш?

Момо нічого не сказала. Думки її поплуталися, як розмотаний клубок ниток.

— Та вернімося до тебе й твоїх друзів,— повів далі Майстер Гора. — Скажу тобі, ви молодці. Ваші плакати й заклики справили на мене неабияке враження.

— То ви їх читали? — зраділа Момо.

— Геть усі,— відповів Майстер Гора. — До словечка,

— Шкода, що більше їх, мабуть, не читав ніхто. Майстер Гора знов, зітхнувши, кивнув головою.

— Так, шкода. Сірі пани про це подбали.

— Ви добре їх знаєте? — допитувалася Момо. Майстер Гора знов, зітхнувши, кивнув головою.

— Я знаю їх, а вони знають мене. Момо не зовсім зрозуміла його відповідь.

— Ви в них часто бували?

— Ні, ще й разу. Я ніколи не кидаю цього Будинку Ніденця.

— А Сірі пани — вони у вас бувають? Майстер Гора всміхнувся.

— Не турбуйся, дитино, сюди вони пройти не зможуть. Навіть якби знали дорогу до Вулички Ніколиці. Та вони її не знають.

Момо трохи подумала. Пояснення Майстра Гори заспокоїло її, та їй хотілося довідатись про нього більше.

— Звідки ви все це знаєте? — почала вона знов. — Про плакати й про Сірих панів?

— Я весь час стежу за ними й за всім, що з ними пов'язане,— сказав Майстер Гора. — Так само я стежив і за тобою й твоїми друзями.

— Але ж ви ніколи не виходите з дому?

— В цьому й потреби немає,— сказав Майстер Гора і ніби знов помолодшав. — У мене ж є Всевидющі окуляри.

Він дістав свої невеличкі золоті окуляри й простяг Момо.

— Хочеш крізь них подивитись?

Момо надягла окуляри, закліпала й заводила очима і сказала:

— Я зовсім нічого в них не бачу.— Бо справді побачила в окулярах тільки вихор розмитих фарб, світла й тіней. їй аж у голові запаморочилось.

— Авжеж,— почула вона голос Майстра Гори,— спочатку з кожним так буває. Не так просто дивитися крізь Всевидющі окуляри. Та ти враз до них звикнеш,

Він підвівся, став за спинкою стільця Момо і злегенька приклав обидві руки до дужки окулярів на переніссі Момо. Картина відразу прояснилася.

Спочатку Момо побачила купку Сірих панів З трьома автомобілями край тієї частини міста, де розливалось оте дивовижне світло. Вони саме підпихали свої машини назад.

Потім вона поглянула далі й побачила ще кілька купок на вулицях міста: тут Сірі пани несамовито вимахували руками, про щось говорили між собою і ніби кликали підмогу.

— Вони говорять про тебе,— пояснив Майстер Гора. — Не можуть зрозуміти, як ти вислизнула з їхніх рук.

— А чого в них такі сірі обличчя? — спитала Момо, дивлячись крізь окуляри.

— Бо вони живляться мертвим,— відповів Майстер Гора. — Ти ж бо знаєш, що вони існують коштом людського часу. А час, якщо його відняти в справжнього господаря, стає мертвим. Бо в коленої людини свій власний час. І він живий тільки дотри, поки справді належить цій людині.

— То Сірі пани зовсім не люди?

— Пі, вони тільки взяли на себе людську подобу. — То що ж вони таке?

— Насправді вони ніщо.

— А звідки вони взялися?

— Вони виникли, бо люди дали їм таку можливість. А тепер люди дають їм можливість запанувати над собою. І цього досить, щоб вони справді запанували.

— А якщо вони більш не зможуть красти в людей час?

— Тоді їм доведеться знов обернутися в ніщо, з якого вони виникли.

Майстер Гора взяв у Момо окуляри й сховав до кишені.

— Та, на жаль,— за хвилину повів він далі,— в них уже багато спільників серед людей. Оце найгірше.

— Я нікому не дам відняти в мене мій час! — рішуче сказала Момо.

— Хотів би сподіватися,— відповів Майстер Гора. — Ходім, я покажу тобі свою колекцію, Момо.

Тепер він знову здавався старим.

Він узяв Момо за руку й повів до великої зали, де заходився показувати всілякі годинники, запускаючи ті, що грали, демонстрував їй свої планетарії і, бачачи, як радіє його маленька гостя всім цим дивовижам, знову поволі молодшав.

— Ти любиш відгадувати загадки?— спитав він, ведучи її далі.

— О, ще й як! — відповіла Момо. — А ви знаєте якусь загадку?

— Знаю,— сказав Майстер Гора і, глянувши на неї, всміхнувся. — Та вона дуже важка. її мало хто відгадує.

— Це добре,— сказала Момо. — Я її запам'ятаю і колись загадаю своїм друзям.

— Цікавий я знати,— мовив Майстер Гора,— чи відгадаєш ти її. Слухай гарненько:

Живе три брати в домі однім.

Із себе наче не схожі зовсім.

Та спробуй їх розгадати

— Однакові стануть три брати!

Немає все першого — ще не прийшов

А другий — той завжди уже відійшов

Це третій, найменший, звик дома сидіти.

Без нього двох перших не стало б на світі.

Але ж бо і третій тому тільки є,

Що перший одвіку все другим стає.

Якби хто поглянуть на нього схотів

— Уздрів би когось із двох інших братів!

Тепер ти скажи: чи один він усього?

Чи, може, їх два?

Чи нема ні одного?

Назви їх, дитино, таких ніби різних,

— Назвеш ти правителів, мудрих і грізних,

Що втрьох владарюють у царстві однім,

И самі ж таки є вони царством своїм.

Майстер Гора подивився на Момо і підбадьорливо кивнув їй. Вона слухала пильно. Пам'ять у дівчинки була чудова, й тепер Момо повільно, слово в слово, проказала всю загадку.

— Ху! — зітхнула вона. — Справді важка! І здумати не можу, що ж це таке. Не знаю, звідки й заходити.

— Ну ж бо спробуй,— сказав Майстер Гора.

Момо ще раз промимрила собі під ніс усю загадку. Тоді похитала головою.

— Не можу,— призналась вона.

Тим часом їх наздогнала черепаха. Вона сіла коло Майстра Гори і стала уважно дивитися на Момо.

— Ну, Кассіопеє,— мовив Майстер Гора,— ти ж знаєш усе на півгодини вперед. Чи відгадає Момо загадку?

"ВІДГАДАЄ!" — проступило на спині в черепахи.

— Бачиш,— сказав Майстер Гора, звертаючись до Момо. — Ти відгадаєш. Кассіопея не помиляється.

Момо наморщила чоло й знов стала пильно думати. "Що воно за три брати, які живуть в одному домі? Певно, що це не люди. У загадках брати — це завжди або зернята з яблук, або зуби, або ще щось таке однакове. А тут три брати, котрі якось обертаються один на одного. Що ж може обертатися одне на одне?" Момо подивилася довкола. Ось стоять свічки з непорушним полум'ям. У них віск через полум'я обертається на світло. Так, це були три брати. Але її загадка не про це, бо в свічці й віск, і полум'я, і світло завжди разом. А в загадці Майстра Гори двох братів завжди немає. То, може, це щось таке, як квітка, плід і насінина? Так, справді, тут уже багато що сходиться. Насінина — найменша з трьох. І коли вона є, то двох інших братів немає. І без неї не буває квітки й плоду... Та й це не розгадка! Бо ж насінину пречудово можна бачити. А тут сказано, що коли хочеш побачити найменшого брата, то бачиш завжди двох інших.

Думки Момо збилися з стежки. Вона ніяк не могла знайти сліду, яким треба йти далі. Але ж бо Кассіопея сказала, що вона знайде відгадку. І Момо почала все спочатку, поволі мимрячи загадку собі під ніс. Коли вона дійшла до слів: "Немає все першого, ще не прийшов...", то помітила, що черепаха підморгнула їй. На панцері в неї засвітилися слова:

"ТЕ, ЩО ЗНАЮ Я!" — і знову погасли.

— Цить, Кассіопеє! — усміхнувся Майстер Гора, навіть не глянувши на черепаху. — Не підказуй! Момо сама відгадає.

Момо, звичайно, побачила слова в черепахи на панцері і стала думати, що вони означають. Що ж знає Кассіопея? Знає, що Момо неодмінно відгадає загадку. Та для відгадки це нічого не давало. А що вона знає ще? Вона завжди знає те, що має статися. Знає...

— Майбутнє! — вигукнула Момо. — "Немає все першого, Ще не прийшов…" Це — майбутнє!

Майстер Гора кивнув головою.

— "А другий — той завжди уже відійшов",— казала далі Момо. — Це — минуле!

Майстер Гора знову кивнув головою, радісно всміхнувшись.

— А тепер,— замислено мовила Момо,— тепер буде важче. Хто ж третій? Він найменший з усіх трьох братів, але без нього й тих двох не було б. І він єдиний, хто завжди вдома.

Вона ще подумала і враз вигукнула:

— Це ж теперішнє! Оця ось мить! Минуле — це ті миті, що були, а майбутнє — ті, що будуть. Тому їх і не було б обох, якби не було теперішнього! Справді!

Щоки Момо пашіли від напруження. Вона повела далі:

Але ж бо і третій тому тільки є,

Що перший одвіку все другим стає.

То виходить, ніби теперішнє є тільки тому, що майбутнє обертається на минуле? Момо вражено поглянула на Майстра Гору:

— А це ж правда! Я про це ніколи не думала! Виходить, теперішнього просто немає, а є тільки минуле й майбутнє. Бо ось зараз, оця мить, поки я про неї говорю, вже стала минулим. А, тепер я розумію, що означає:

Якби хто поглянуть на нього схотів,

Уздрів би когось із двох інших братів.

Тепер я розумію й те, що далі: справді, можна сказати, що є взагалі тільки один брат — теперішнє, або тільки минуле, чи тільки майбутнє. Або й жодного, бо ж кожний є тільки тоді, як є й два інші. Просто аж голова йде обертом!

— Але ж це ще не кінець загадки,— сказав Майстер Гора. — А що то за велике царство, яким вони утрьох правлять і яке водночас є вони самі?

Момо безпорадно глянула на Майстра. Справді, що ж це таке? Що може бути заразом і минулим, і теперішнім, і майбутнім?

Вона озирнулася по величезній залі. Погляд її блукав по тисячах і тисячах годинників —і враз дівчаткові очі заблищали.

— Час! — вигукнула вона й заплескала в долоні. — Авжеж, це час! Це час!

Вона аж стрибала з радощів.

— А тепер скажи мені ще: а що то за дім, де живуть три брати? — спитав Майстер Гора.

— Це світ,— відповіла Момо.

— Браво!— вигукнув Майстер Гора, плещучи й собі в долоні. — Вітаю тебе, Момо! Ти чудово відгадуєш загадки! Це для мене неабияка радість!

— І для мене! — відповіла Момо, хоч нишком трохи дивувалася: чого Майстер так зрадів, що вона відгадала загадку?

Вони пішли далі Залою Годинників, І Майстер Гора показав їй ще багато рідкісних речей, але Момо все думала про загадку.

— Скажіть,— озвалася вона нарешті,— а що це таке — час?

— Ти ж бо щойно сама це з'ясувала,— відповів Майстер Гора.

— Ні, я питаю,— сказала дівчинка,— сам час… він-бо теж має чимось бути. Адже ж він є. А що він насправді таке?

— Було б чудово, якби ти й на це питання сама відповіла.

Момо довго думала.

— Він є,— замислено пробурмотіла дівчинка,— це певно. Але спіймати його не можна. І спинити також. Може, це щось таке, як пахощі? Але він ще й завжди минає. То тоді він має звідкись приходити. Може, він — наче вітер? Або ні! Тепер я вже знаю! Мабуть, це така музика, тільки її не чутно, бо вона грає завжди. Хоча мені вдається, що я її вже чула: вона тихенька-тихенька.

— Я знаю,— кивнув головою Майстер Гора. — Через те ж я й зміг тебе покликати.

— Але, мабуть, тут є ще щось,— сказала Момо, ще заглиблена в свої думки. — Адже та музика приходить здалеку, а звучить вона глибоко-глибоко в мені. Може, й з часом так само? — Вона збентежено замовкла, а тоді безпорадно додала: — Я хотіла сказати: так як ото вітер збиває хвилі на воді… Ах, це все, мабуть, дурниці, що я кажу.

— По-моєму,— озвався Майстер Гора,— ти дуже гарно сказала. І тому я хочу розповісти тобі одну таємницю. Звідси, з Будинку Ніденця на Вуличці Ніколиці приходить час до всіх людей.

Момо поглянула на нього з глибокою пошаною.

— О,— мовила вона тихо,— ви його самі робите? Майстер Гора знов усміхнувся.

— Ні, моя дитино, я тільки управитель. Мій обов'язок — наділяти кожній людині той час, що їй належить.

— А не можете ви тоді зробити так, щоб ті часокради більш не крали в людей часу?

— Ні, цього я не можу,— відповів Майстер Гора. — Люди самі мають визначати, що їм робити зі своїм часом. І самі повинні його захищати. Я тільки наділяю їх часом.

Момо озирнулася по залі, потім запитала:

— І для цього у вас стільки годинників? На всіх людей, еге?

— Ні, Момо,— сказав Майстер Гора. — Ці годинники — всього-на-всього моя колекція. Всі вони — тільки недосконалі копії того, що кожна людина має в своїх грудях. Бо так само, як у людей є очі, щоб бачити світло, і вуха, щоб чути звуки, так само в них є серце, щоб сприймати час. Час, не сприйнятий серцем,— пропащий, безнадійно втрачений, отак, як безнадійно втрачені барви веселки для сліпого чи для глухого пташиний спів. Та, на жаль, на світі є сліпі й глухі серця, які нічого не сприймають, хоча й б'ються.

— А якщо моє серце колись перестане битися? — запитала Момо.

— Тоді,— відповів Майстер Гора,— скінчиться й твій час, моя дитино! Або можна сказати й так: це сама ти безнастанно повертаєшся крізь час назад, крізь усі свої дні і ночі, місяці й роки, крізь усе твоє життя ти йдеш назад, аж поки прийдеш до великої круглої срібної брами, якою ти колись увійшла в життя. Нею ти знову вийдеш.

— А що за тією брамою?

— Там — ота музика, що інколи вже стиха долинала до тебе. Ти ввійдеш у цю музику одним із її звуків.

Він допитливо поглянув на Момо:

— Але, мабуть, ти цього ще не розумієш?

— Розумію,— тихо мовила Момо. — Здається, розумію. Вона згадала, як ішла по Вуличці Ніколиці навспак, і запитала:

— Може, ви — смерть?

Майстер Гора всміхнувся, помовчав трохи, тоді відповів:

— Якби люди знали, що таке смерть, вони б її більше не боялися. А якби вони не боялися смерті, ніхто б не зміг більше красти в них часу життя.

— То треба їм це сказати,— вирішила Момо.

— Так? — запитав Майстер Гора. — Я кажу їм це з кожнісінькою годиною, що їм наділяю. Та боюся, вони зовсім не хочуть мене слухати. Вони скоріш повірять тим, котрі вселяють у них страх. І це також загадка.

— Я не боюся,— сказала Момо.

Майстер Гора повільно схилив голову. Він довго дивився на Момо, тоді спитав:

— Хочеш подивитися, звідки приходить час? — Хочу,— прошепотіла вона.

— Я поведу тебе,— сказав Майстер Гора. — Але там треба мовчати. Не можна нічого питати й нічого казати. Ти обіцяєш мені це?

Дівчинка мовчки кивнула головою.

Тоді Майстер Гора нахилився, підняв її й посадив собі на руки. Він раптом здався їй дуже великим і невимовно старим, але не старою людиною, а ніби старезним деревом чи скелею. Потім він рукою затулив їй очі — так наче легесенькі прохолодні сніжинки торкнулися її обличчя. Момо здавалося, що Майстер Гора йде з нею довгим темним переходом, але вона почувала себе в надійному захистку й нічого не боялася. Спочатку вона думала, що чує биття свого серця, та дедалі їй усе виразніше стало здаватися, що то відгомін ходи Майстра Гори.

Вони йшли довго; аж ось Майстер Гора зсадив Момо додолу, його обличчя було поряд. Він дивився на неї, широко розкривши очі й поклавши палець на вуста. Потім він підвівся й відступив.

Золотаві сутінки облягли дівчинку.

Помалу-малу вона зрозуміла, що стоїть під велетенською круглою банею, такою незмірно великою, як небо. І вся та велетенська баня була з найщирішого золота.

Високо-високо вгорі, посередині був круглий отвір, з якого прямовисно падав стовп світла, лягаючи на незрушне чорне дзеркало круглого ставка внизу.

При самій воді в світляному стовпі щось мерехтіло, мов ясна зоря. Воно рухалося з величною неквапністю, і Момо впізнала в ньому велетенський маятник, що коливався туди й сюди понад чорним дзеркалом ставка. Але він ні на чому не тримався, він просто висів у повітрі і здавався невагомим.

Поки той маятник-зірка посувався до краю ставка, з темної води виринав великий пуп'янок. Що ближче був до краю маятник, то дужче розкривався пуп'янок, аж поки нарешті розцвівся квіткою на водяному дзеркалі.

Квітка та була такої дивовижної краси, якої Момо зроду ще не бачила. Здавалося, що вона вся — з самих тільки світляних барв. Момо й гадки не мала, що такі барви взагалі є на світі. Маятник-зірка на хвилину завис над квіткою, і Момо вся поринула в споглядання, забувши про все довкола. Самі вже пахощі тієї квітки здавалися дівчинці чимось таким, за чим вона завжди тужила, не знаючи причини тієї туги.

Аж ось маятник поволі-поволеньки рушив назад. А поки він підходив, Момо вражено дивилась, як чудова квітка в'янула. Пелюстка за пелюсткою опадала й тонула в темній глибині. Від того Момо стало так боляче, ніби вона навіки втрачала щось неповторне.

Коли маятник дійшов до середини чорного ставка, прекрасна квітка вже зовсім пропала. Та водночас із чорної води став виринати пуп'янок на другім кінці ставу. І коли маятник поволі рушив туди, Момо побачила, що з пуп'янка стала квітка, ще прекрасніша від першої. Дівчинка обійшла ставок, щоб подивитися на неї зблизька. Ця квітка була зовсім інакша. І таких барв Момо ще ніколи не бачила, але здавалось їй, що ці ще багатші й коштовніші. І пахла квітка по-інакшому, ще чудовіше, і що

довше Момо на неї дивилася, то більше помічала в ній дивовижно цікавого.

Та ось уже знову дійшов сюди маятник, і вся краса пропала, розтанула, щезла у чорній воді.

Поволі-поволеньки посунувся маятник на другий бік ставка, але вже трохи далі, ніж першого разу. І там, за якийсь крок від того місця, де була перша квітка, став виринати пуп'янок і поступово розвиватися. І ця квітка була найкраща! Це була квітка з квітів, диво з див!

Момо хотілося заплакати на весь голос, коли вона побачила, що й ця краса почала в'янути і поринати в чорну воду. Та вона згадала обіцянку, що дала Майстрові Горі, і змовчала.

І по тім боці ставу маятник дістався на крок далі, й з темної води знов піднялася квітка.

Помалу-малу Момо зрозуміла, що кожна нова квітка — інакша, ніж попередня, і що кожна, яка тільки-но розквітла, здається найкращою.

Походжаючи кругом ставу, Момо дивилася, як квітка за квіткою постає і знов зникає. І дівчинці здавалось, що вона ніколи не втомиться на це дивитися.

Та поступово вона помітила, що тут безнастанно діється й щось інше, чого вона досі не постерегла.

Світло, що падало згори, Момо не тільки бачила — їй тепер стало його чути!

Спершу то був ніби шелест вітру у високих верхів'ях дерев. Але той гомін поволі дужчав, поки не став схожий на гомін водоспаду або морських хвиль, що б'ються об прибережні скелі.

І Момо дедалі виразніше чула, що в тому гомоні злилося безліч звуків, які групувались раз у раз по-новому, безнастанно змінювались і творили щораз нову гармонію.

То була музика — і водночас щось зовсім інше. І враз Момо впізнала: це була та музика, яку вона інколи чула ніби здалеку, тихою-тихою, коли слухала тишу під мерехтливим від зір небом.

Але тепер ця музика, цей дзвін ставав дедалі все ясніший і промінніший. І Момо збагнула, що саме це музичне світло викликало з глибіні темної води предивні квіти й надавало кожній квітці щораз інакшої, часом єдиної і неповторної форми.

Що довше вона слухала, то виразніше розрізняла в тій музиці голоси. Але то були не голоси людей — то неначе співало золото, і срібло, і всі-всі метали. А ген далі, ніби за ними, чулися голоси зовсім інші — голоси з незбагненних далечин і невимовної сили. Вони лунали дедалі виразніше, і Момо потроху стала вирізняти в них слова — слова якоїсь мови, котрої вона ніколи не чула і все ж таки розуміла. То промовляли Сонце й Місяць, і всі планети, і всі зорі, відкриваючи свої власні, свої справжні імена. І в тих іменах було значення того, що вони роблять і як усі взаємодіють, щоб поставала й знов миналася кожна така Квітка-Година.

І зненацька Момо зрозуміла, що всі ті слова призначаються їй! Увесь світ, аж до найдальших зір, був обернений до неї, мов єдине, незмисленно велике обличчя, яке дивилось на неї й з нею говорило!

її охопило щось куди більше, ніж страх.

Тієї миті вона побачила Майстра Гору, який мовчки махав їй рукою. Вона кинулась до нього, він узяв її на руки, й вона сховала обличчя у нього на грудях. Знову його руки нечутно, мов сніжинки, лягли їй на очі, і стало темно й тихо, і вона відчула себе в захистку. Він пішов з нею назад тим самим переходом.

Коли вони знов опинилися в малій кімнатці посеред годинників, він поклав її на вишукану канапку.

— Майстре Горо,— прошепотіла вона,— я ніколи не знала, що час усіх людей такий...— вона шукала потрібного слова й не могла знайти,— такий великий,— нарешті скінчила вона.

— Те, що ти побачила й почула, Момо,— відповів їй Майстер Гора,— не був час усіх людей. То був лише твій власний час. У кожній людині є таке місце, як те, де ти щойно побула. Але прийти туди може тільки той, кого я туди віднесу. І простими очима цього не побачиш.

— Але де ж я була?

— У своєму власному серці,— сказав Майстер Гора і лагідно погладив її по скуйовджених косах.

— Майстре Горо,— прошепотіла знов Момо,— а можна мені привести сюди своїх друзів?

— Ні,— відповів він,— поки що це неможливо.

— А я довго буду у вас?

— Поки тобі самій не схочеться повернутися до своїх друзів, моя дитино.

— А можна мені розповісти їм, що говорили зорі?

— Можна. Але ти не зумієш.

— Чому не зумію?

— Для цього в тобі нехай ще виростуть слова.

— Але я б дуже хотіла розповісти про все друзям, усім-усім! І проспівати їм усі ці голоси. Мені здається, що тоді все знову буде добре.

— Якщо ти справді хочеш цього, ти повинна вміти чекати.

— Я чекатиму.

— Чекати так, дитино, як та насінина, що спить у землі, чекає річного оберту Сонця,— перше ніж зійти. Отак довго ще треба чекати, поки в тобі виростуть слова. Хочеш ти цього?

— Хочу,— прошепотіла Момо.

— Тоді спи,— сказав Майстер Гора й провів рукою по її очах. — Спи!

І Момо, щаслива, глибоко зітхнула й стала засинати.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Квіти-години

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ТАМ-ОДИН ДЕНЬ, А ТУТ —ЦІЛИЙ РІК

Момо прокинулася й розплющила очі.

Якусь мить дівчинка не могла зрозуміти, де це вона. її збентежило, що вона опинилася на порослих травою кам'яних сходах амфітеатру. Чи ж не була вона хвилину тому в Будинку Ніденці в Майстра Гори? Як же вона раптом потрапила сюди?

Було темно й холодно. Небо на сході саме почало сіріти. Момо змерзла і щільніше вгорнулася в свою завелику чоловічу куртку.

Перед очима в неї виразно стояло все, що їй довелося пережити: нічна подорож великим містом удвох з черепахою і той край міста, з незвичайним світлом і сліпучо-білими будинками, Вуличка Ніколиця з безліччю годинників, булочки з медом і шоколад, і кожне словечко розмови з Майстром Горою, і загадка. Але найдужче запам'яталось їй, як стояла вона під золотою банею. Лишень заплющить очі — в пам'яті випливали дивовижні барви незабутніх квітів. І голоси — голоси Сонця, Місяця й зірок лунали їй у вухах так виразно, що вона могла повторити ту мелодію.

І поки вона все те згадувала, в ній зринали слова — слова, які правдиво віддавали пахощі тих квітів і тих невиданих барв. То голоси з її спогадів проказували ті слова — але з самими тими спогадами діялось щось химерне!

Тепер Момо знаходила в них не лише просто те, що побачила й почула,— а більше, незмірно більше! Наче з бездонної казкової криниці, виринали тисячі неповторних Квітів-Годин. І з кожною квіткою лунали нові слова. Момо досить було тільки пильно вслухатися в себе, щоб вимовити їх чи навіть проспівати. І мовили вони про незбагненні, дивовижні речі, проте, вимовляючи їх, Момо осягала їхній зміст.

То он що мав на думці Майстер Гора, коли казав, що слова повинні в ній зрости!

А може, все оте було таки сном? Може, нічого того не було насправді?

Розмірковуючи над тим усім, Момо зненацька помітила, що внизу, на круглому дні амфітеатру, ворушиться якась ніби латочка. То спокійнісінько шукала собі їстівного зілля черепаха! Момо швидко

побралася вниз і присіла біля неї навпочіпки. Черепаха тільки на мить підвела голову, подивилася на дівчинку своїми предковічними чорними очима і знов заходилася пастись.

— Доброго ранку, черепашко!— сказала Момо. На панцері не проступило ніякої відповіді.

— Це ж ти сьогодні вночі водила мене до Майстра Гори? Знов ніякої відповіді. Момо розчаровано зітхнула.

— Шкода,— стиха промовила вона,— виходить, ти звичайна собі черепаха, зовсім не... ох, я забулася її ім'я. Таке гарне, тільки довге й незвичайне. Я ще ніколи такого не чула.

"КАССІОПЕЯ!" — раптом слабенько засвітилося в черепахи на панцері. Момо в захваті прочитала знайоме ім'я.

— Так!— вигукнула вона й заплескала в долоні.-Це воно! То все ж таки це ти? Черепаха Майстра Гори, правда?

"А ТО Ж ХТО?"— засвітилось на панцері.

— То чому ж ти мені спершу не відповідала? "Я СНІДАЮ",— повідомив напис.

— Пробач!— сказала Момо. — Я не хотіла тебе турбувати. Мені тільки хотілось би знати, як це сталося, що я знов тут?

"ТВОЄ БАЖАННЯ!"— з'явилася відповідь.

— Дивно,— мовила Момо. — Цього я зовсім не пам'ятаю. А ти, Кассіопеє? Чому ти не залишилася в Майстра Гори, а прийшла зі мною сюди?

"МОЄ БАЖАННЯ!" — проступило на панцері.

— Щиро дякую,— сказала Момо. — Ти повелася дуже славно!

"БУДЬ ЛАСКА!" — засвітилась на панцері відповідь.

На цьому черепаха, здавалося, скінчила розмову, бо почалапала далі — надолужувати перебите снідання.

Момо сіла на кам'яних сходах і з радістю подумала про Беппо, Джіджі та всіх знайомих дітей. Вона знов стала дослухатися до музики, що безнастанно бриніла у неї в душі. І хоча вона була сама-самісінька й ніхто її не чув, вона дедалі голосніше й захопленіш виспівувала ту мелодію і ті слова, наче вітаючи щойно пробуджене сонце. І їй здавалось, наче цього разу птахи, й коники, й дерева, і навіть стародавнє каміння слухають її.

Вона не могла знати, що довго не матиме ніяких інших слухачів. Вона не могла знати, що марнісінько чекала своїх друзів, що вона занадто довго не була тут і світ тим часом дуже змінився…

З Джіджі-Гідом Сірі пани впоралися досить легко.

Почалося це так, що десь із рік тому, незабаром після того дня, коли Момо несподівано пропала без сліду, про Джіджі з'явилася чималенька стаття в газеті. Вона звалася: "Останній справжній оповідач". У ній, між іншим, повідомлялося, де й коли можна його зустріти і що він — таке явище, якого проґавити не можна.

Після цього до стародавнього амфітеатру почали вчащати люди, цікаві побачити й послухати Джіджі. Джіджі, звісно, був не від того. Розповідав він, як звичайно, що на думку спадало, і наостанку обходив своїх слухачів із кепкою в руці. Кепка щоразу набиралась повна монет і папірців. Невдовзі його запросило на роботу одне туристське бюро, що,

крім належного заробітку, сплатило йому ще й добру суму за право представляти його публіці. Автобуси з туристами облягали амфітеатр, і по недовгому часі Джіджі довелося зробити докладний розклад, щоб усі, хто заплатить гроші, дістали змогу його послухати.

Вже тоді йому дуже бракувало Момо, бо його розповіді ставали безкрилими, хоча він ще твердо відмовлявся переповідати одну історію двічі, навіть за подвійну плату.

За якихось кілька місяців у нього відпала потреба виступати в старому амфітеатрі, обходячи наприкінці своїх слухачів із кепкою в руці. Його запросили на радіо, а трохи згодом — і на телебачення. Тричі на тиждень він розповідав свої історії мільйонам слухачів і заробляв великі гроші.

І жив він тепер уже не біля старого амфітеатру, а в іншій частині міста, де мешкали усі багаті й відомі люди. Він найняв собі великий сучасний будинок серед розкішного парку. І звали його тепер уже не Джіджі, а Джіроламо.

Звісно, він давно вже кинув вигадувати щораз нові історії, як бувало колись. На це йому тепер бракувало часу.

Він став дуже ощадливий із своїми оповідками. З однієї робив часом цілих п'ять.

А коли й цього стало не досить, щоб задовольнити чим? раз більший попит, він одного разу вчинив те, чого аж ніяк не мав би собі дозволяти: переповів на публіку оту казку, яку створив тільки для Момо.

її так само жадібно ковтнули, як і решту його оповідок, і так само швидко забули. Від нього вимагали все нових історій. Джіджі так захопив цей темп, що, не думаючи довго, він виклав одну за одною всі оповідки, призначені для самої тільки Момо. Коли ж розповів останню,

то раптом відчув себе цілком спустошеним і неспроможним вигадати більше нічогісінько.

Злякавшись, що успіх зрадить його, він почав переповідати усі свої історії вдруге, трохи змінивши в них тільки назви.

Але, навдивовижу, ніхто цього ніби й не помітив. Принаймні попит на його історії не зменшився.

І Джіджі вхопився за це, як, тонучи, хапаються й за соломину. Бо ж він тепер був багатий і відомий — а хіба ж не про це він завжди мріяв?

Проте інколи ночами, лежачи в ліжку під шовковою ковдрою, він серцем поривався до свого минулого життя, коли міг бути з Момо, зі старим Беппо й дітьми і коли він справді вмів оповідати.

Але вороття не було. Момо пропала й не верталася. Спочатку Джіджі разів кілька спробував був її знайти, та згодом у нього не стало на це часу. Тепер він мав трьох запопадливих секретарок, які складали для нього угоди, друкували на машинці його історії, вели рекламу й стежили за розкладом його часу. Але час на пошуки Момо в тім розкладі не значився.

Від колишнього Джіджі тепер мало що лишилося.

І все ж таки одного дня він зібрався на силі й вирішив трохи поміркувати над собою. "Адже тепер я — неабихто,— сказав він собі,— мій голос має вагу, і мене слухають мільйони. Хто ж, як не я, може сказати людям правду?"

Він збирався розповісти їм про Сірих панів. Збирався їм сказати, що це — не вигадана історія, і попросити усіх своїх слухачів допомогти йому знайти Момо.

Він надумав це однієї з тих ночей, коли найдужче тужив за колишніми друзями. І, ледве розвиднилося, він сів за свій великий письмовий стіл, щоб розробити план дій. Та перше ніж він устиг написати бодай слово, задзвонив телефон.

Джіджі взяв трубку — і закам'янів од жаху.

Якийсь дивно безгучний, попелясто-сірий голос звертався до нього. Джіджі відчув, що в ньому здіймається холод, який пронизує до кісток.

— Облиш це! — сказав той голос. — По-доброму радимо.

— Хто це говорить?— спитав Джіджі.

— Ти чудово це знаєш,— відповів голос. — Рекомендуватись нема потреби. І хоч ти досі не мав щастя зустрітися з нами особисто, та однаково ти наш із кісточками. Хіба ти цього не знаєш?

— Чого вам від мене треба?

— Те, що ти надумав, нам не до вподоби. Будь молодцем і облиш це, згода?

Джіджі зібрав усю свою мужність.

— Ні,— сказав він,— я цього не облишу. Я вже не той маленький, нікому не відомий Джіджі-Гід. Я тепер неабияка, визначна людина. Побачимо, як ви позмагаєтесь зі мною.

Голос безгучно засміявся, і Джіджі раптом почав цокотіти зубами.

— Ти ніхто,— сказав голос. — Тебе зробили ми. Ти гумова лялька. Ми тебе надули. Та коли ти нас розсердиш, ми випустимо з тебе повітря.

Чи, може, ти справді думаєш, що завдячуєш те, чим ти є зараз, самому собі й своєму посередньому талантові?

— Авжеж, я так гадаю,— хрипко відповів Джіджі.

— Бідний маленький Джіджі! — сказав голос. — Ти був і лишився фантазером. Колись ти був принцом Джіроламо в масці бідолахи Джіджі. А що ти тепер? Бідолаха Джіджі в масці принца Джіроламо. А все ж ти маєш дякувати нам, бо, зрештою, це ж ми здійснили всі твої мрії.

— Це неправда! — забелькотів Джіджі. — Це брехня!

— Лишенько! — знов безгучно засміявся голос. — І саме ти надумав озватися з правдою? Ти ж колись знав такі прегарні фрази про те, що правда й що — ні! О, ні, бідолашний Джіджі, не вийде це тобі на добре, коли ти спробуєш обстоювати правду! Відомим ти став з нашою допомогою, завдяки своїм побрехенькам. Правда — не твого розуму діло! Отож кинь це!

— Що ви зробили з Момо? — прошепотів Джіджі.

— Цим ти не суши собі голівоньку! їй ти вже не допоможеш! Навіть, якби розповів усім казочку про нас. Єдине, чого ти цим досягнеш — це те, що твій фантастичний успіх так само швидко минеться, як настав. Звісно, ти сам повинен усе вирішити. Ми не хочемо перешкоджати тобі корчити з себе героя і руйнувати свій добробут, коли тобі так цього треба. Але не сподівайся, що ми й далі будемо твоїми покровителями, якщо ти такий невдячний. Хіба ж неприємно бути багатим і відомим?

— Приємно,— видушив із себе Джіджі.

— Ну, бачиш! Отож дай нам спокій, домовились? Розповідай краще людям далі те, чого вони від тебе сподіваються.

— Як мені це робити?— через силу вимовив Джіджі. — Тепер, коли я все знаю.

— Я дам тобі добру пораду: не сприймай сам себе так поважно. Адже річ зовсім не в тобі. Досить це збагнути, і чудово можеш жити, як жив досі!

— Так,— прошепотів Джіджі, втупившись очима в одну точку,— досить збагнути…

В апараті клацнуло, і Джіджі поклав трубку. Він упав головою на свій великий стіл і затулив руками обличчя. Його плечі здригалися від мовчазного ридання.

З того дня Джіджі втратив будь-яку повагу до себе. Він відмовився від своїх намірів і став жити так само, як досі, тільки почував себе ошуканцем. Та він і був ним тепер. Колись він безтурботно злітав над світом на крилах фантазії. Тепер він просто брехав!

Він зробився блазнем, маріонеткою своєї публіки, і він знав це. Він почав ненавидіти свою роботу. І його історії ставали дедалі дурніші й сентиментальніші. Та це зовсім не вадило його успіхові, навпаки, це називали новим стилем, його силкувалися наслідувати. Він став криком моди. Але Джіджі не мав з того ніякої радості. Адже тепер він знав, кому все те завдячує. Він нічого не виграв. Він усе втратив.

І все ж таки він і далі шалено квапився від терміну до терміну — мчав автомобілем, летів надшвидкісними літаками і де б не сів чи не став — знай диктував секретаркам усе ті ж таки давні історії, наново перекраяні. Він був — як писали всі газети — "дивовижно продуктивний".

Отак із мрійника Джіджі став брехун Джіроламо.

Куди важче було Сірим панам упоратися з старим Беппо-Підмітальником.

Після тієї ночі, коли зникла Момо, він, вирвавшись із роботи, щоразу сидів у старому амфітеатрі й чекав. Його тривога щодень дужчала. І коли йому нарешті не стало терпцю, він вирішив, незважаючи на всі заперечення Джіджі, вдатися до поліції.

"Краще вже,— сказав він сам до себе,— краще вже нехай Момо завдадуть до притулку з ґратами на вікнах, ніж її спіймають оті Сірі. Коли тільки вона ще взагалі жива. З такого притулку вона вже одного разу втекла, то й знов утече. Може, мені пощастить зробити так, щоб вона взагалі туди не потрапила.

Та спершу треба її знайти".

Отож старий пішов до найближчого поліційного відділку на околиці міста. Якийсь час він тупцявся під дверима, крутячи в руках капелюха, тоді зібрався на силі й увійшов.

— Чого вам треба?— спитав поліцай, що саме бився над складанням якогось тяжкого формуляра.

Минула добра хвилина, поки Беппо спромігся видушити з себе:

— Боюся, що скоїлося щось страшне.

— Так?— спитав поліцай, усе не кидаючи свого писання. — А про що йдеться?

— Ідеться,— сказав Беппо,— про нашу Момо.

— Дитина?

— Так, дівчинка.

— Це ваша дитина?

— Ні,— збентежено сказав Беппо. — Тобто, так, але батько не я.

— Ні, тобто так!— сердито буркнув поліцай. — Чия ж тоді вона дитина? Хто її мати й батько?

— Цього ніхто не знає,— відповів Беппо.

— Тоді де ця дитина заявлена?

— Заявлена?— перепитав Беппо. — Ну, я гадаю, в нас. Ми всі її знаємо.

— Отже, НЕ ЗАЯВЛЕНА,— зітхнувши, констатував поліцай. — Вам відомо, що це забороняється? Так ми дійдемо до казна-чого! У кого живе дитина?

— В себе,— відповів Беппо. — Тобто в старому амфітеатрі. Тільки тепер вона вже там не живе. Вона зникла.

— Стривайте лиш,— сказав поліцай. — Якщо я вас як слід зрозумів, то серед руїн старого амфітеатру живе якась приблудна дівчинка на ім'я… як ви сказали?

— Момо,— відповів Беппо, Поліцай почав записувати:

— …на ім'я Момо… Момо, а далі? її ім'я й прізвище? — Момо, та й годі,— мовив Беппо.

Поліцай пошкрібся в підборідді й заклопотано поглянув на Беппо.

— Так діло не піде, любий мій. Я хочу вам допомогти, але так заяви не напишеш. А скажіть лишень мені, як прозиваєтеся ви?

— Беппо,— сказав старий. — А далі?

— Беппо-Підмітальник.

— Мене цікавить не фах, а прізвище!

— Це й одне, й друге,— терпляче пояснив Беппо. Поліцай упустив ручку і вхопився за голову.

— Царю небесний! — скрушно пробурмотів він. — І чого це саме мені припало сьогодні чергувати?

Тоді підвівся, випростав плечі, підбадьорливо всміхнувся старому й мовив лагідно, мов до хворого:

— Особисті дані можна встановити й потім, правда? А зараз розкажіть усе з самого початку. Що, власне, сталося і як? Усе.

— Усе?— завагався Беппо.

— Все, що стосується справи,— відповів поліцай. — Я, щоправда, зовсім не маю часу, мені треба до обіду заповнити всю оцю гору формулярів, просто сил немає, нерви не витримують, та нічого, нуте лиш, спокійно розкажіть, що у вас на душі.

Він відкинувся назад і заплющив очі, мов той мученик, якого живцем підсмажують.

І старий Беппо почав розповідати — своїм звичаєм, заглиблено й докладно — про появу Момо серед старих руїн, про її незвичайну натуру, про збори Сірих панів на звалищі, які сам бачив і чув.

— Саме тієї ночі,— скінчив він,— зникла Момо. Поліцай довго й скорботно дивився на нього.

— Інакше кажучи,— нарешті мовив він,— була собі цілком незвичайна маленька дівчинка, існування якої довести неможливо, і якісь привиди, що їх, як відомо, не буває, забрали її бозна-куди. Але й це не певно. І всім оцим щоб клопоталася поліція?

— Так, будь ласка! — сказав Беппо.

Поліцай рвучко нахилився вперед до старого й гостро звелів:

— Ну лиш, дихніть на мене!

Беппо не зрозумів наказу, знизав плечима, а проте покірно дихнув поліцаєві в обличчя. Той нюхнув і похитав головою.

— Ясно, що ви не п'яні.

— Ні,— пробелькотів Беппо й зніяковіло зашарівся,— і ніколи не був.

— То чого ж ви тоді мені розповідаєте всі оці дурниці?— спитав поліцай. — Чи ви маєте поліцію за таких дурнів, що повірять оцим баєчкам?

— Так,— лагідно відповів Беппо.

Тоді поліцаєві остаточно ввірвався терпець. Він підхопився зі стільця і вдарив кулаком по грубезному формулярі.-Досить із мене! — закричав

він, почервонівши на виду. — Зараз же забирайтеся звідси, бо я вас арештую за образу влади!

— Пробачте! — знітився Беппо. — Я не хотів нікого образити. Я хотів сказати...

— Геть! — ревнув поліцай. Беппо обернувся й вийшов.

У подальші дні він не раз з'являвся в інших поліційних відділках. Сцени, що там відбувалися, мало чим різнилися від першої. Його викидали за двері, чи привітно виряджали додому, чи втішали, аби спекатись.

Та одного разу він добився до високого поліційного урядовця, що не мав такого почуття гумору, як у його нижчих чином колег. Він з непорушним обличчям вислухав розповідь старого і холодно сказав:

— Цей старий божевільний. Треба з'ясувати, чи безпечний він для оточення. Заведіть його до арештантської!

В арештантській Беппо просидів півдня, потім двоє поліцаїв вивели його й посадили в машину. Вони повезли його через усе місто, до великої білої будівлі з ґратами на вікнах. Та то була зовсім не в'язниця абощо, як спершу подумав Беппо, а лікарня для нервовохворих.

Тут його ретельно обстежили. Професор і санітари були привітні до нього, вони не глузували з нього, не лаяли його і так ніби дуже цікавились його історією, бо просили його знов і знов переповідати її. Та хоч вони йому й не суперечили, Беппо не почував, що йому справді вірять. Він не міг добрати, чому опинився тут, проте з лікарні його все не випускали.

Щоразу, як старий питав, коли ж він вийде звідси, йому відповідали: "Скоро, але тепер ви нам ще потрібні. Зрозумійте, обстеження ще не скінчено, але ми посуваємося вперед".

І Беппо, гадаючи, що йдеться про розшуки маленької Момо, терпляче дожидав.

Йому надали ліжко у великому покої, де спало ще багато пацієнтів. Якось уночі він прокинувся й побачив у тьмяному світлі нічника, що хтось стоїть біля його ліжка. Спершу він угледів червону цяточку запаленої сигари, та згодом розпізнав круглий цупкий капелюх і портфель. Він зрозумів, що то один із Сірих панів. Старий умить змерз, холод дійшов йому до самого серця, і він хотів був гукати на допомогу.

— Тихо! — промовив у темряві попелястий голос. — Мені доручено зробити вам одну пропозицію. Слухайте мене уважно і відповідайте лише тоді, коли я вас про щось питатиму. Тепер ви вже трішечки уявляєте, як далеко сягає наша влада. Тільки від вас залежить, чи відчуєте ви її на собі ще більше. Хоча ви аніскілечки не можете нам зашкодити, тицяючи цю історію про нас кожному під носа, а все ж таки приємності нам з того мало. Між іншим, ви, звісно, цілком слушно гадаєте, що ваша мала подружка Момо в нас у полоні. Та облиште надію знайти її. Цього ніколи не буде. Вашими ж намаганнями її звільнити ви анітрохи не полегшуєте становища бідолашної дитини. За кожну вашу спробу вона мусить спокутувати. Отож надалі краще зважуйте свої слова і вчинки.

Сірий пан пустив кілька кружалець диму, задоволено стежачи, як вплинула його промова на старого Беппо. А той, видимо, вірив кожному слову.

— Говоритиму якомога стисло, бо час для мене дорогий,— повів далі Сірий пан. — У мене до вас така пропозиція. Ми повертаємо вам цю дитину з умовою, що ви більш ніколи не зроните жодного слова про

нашу діяльність. Крім того, ми вимагаємо від вас як викуп сто тисяч годин заощадженого часу. Про те, як ми заволодіємо цим часом, не турбуйтеся, це наша справа. Ваше завдання тільки в тому, щоб його заощадити. Як саме — то вже ваша справа. Якщо ви згодні, тоді ми подбаємо про те, щоб вас найближчими днями випустили звідси. Якщо ні, то ви назавжди лишаєтеся тут, а Момо назавжди лишається в нас. Зважте добре. Таку великодушну пропозицію ми робимо єдиний раз. Ну?...

Беппо двічі з натугою ковтнув повітря й прохрипів:

— Згоден.

— Вельми розумно,— вдоволено сказав Сірий пан. — Отже, затямте: цілковите мовчання і сто тисяч годин часу. Як тільки ми їх одержимо, мала Момо повернеться до вас.

З цими словами Сірий пан вийшов із зали. Пасемце диму, що тяглося за ним, здавалось, тьмяно світилося в пітьмі, наче блудний вогник.

З тієї ночі Беппо більше не розповідав своєї історії. 1 коли його питали, чому він розповідав її раніше, він тільки сумно знизував плечима. За кілька днів його вирядили додому.

Та Беппо не пішов додому, а подався прямо до того великого будинку, на подвір'ї якого йому з товаришами-підмітальниками видавали мітли й візки. Старий узяв свою мітлу, пішов у місто й заходився підмітати вулиці.

Тільки тепер він підмітав не так, як колись: ступнув — вдихнув повітря — махнув мітлою,— тепер він працював квапливо й без любові до діла, аби надолужити час.

Беппо до болю виразно усвідомлював, що він зраджує тим свої найглибші переконання й навіть більше — перекреслює все своє дотеперішнє життя, і він був просто хворий від огиди до того, що робив.

Якби йшлося тільки про нього, він волів би вмерти з голоду, ніж отак іти проти самого себе. Але ж тут ішлося про Момо, яку він мусив викупити, а це був єдиний відомий йому спосіб заощадити потрібний для викупу час. Тепер він підмітав удень і вночі, навіть додому не навідувався. Коли його змагала втома, він сідав на лаву або просто на край риштака і трохи передрімував. А незабаром знов підхоплювався й підмітав далі. Так само поспіхом ковтав він що-небудь межи ділом. До своєї хатини поблизу амфітеатру він більше не ходив.

Він підмітав тижнями й місяцями, без перепочинку. Надійшла осінь, настала зима. Беппо знай підмітав.

Відцвіла весна, відбуяло літо. Беппо чи й помітив їх, він знай підмітав, щоб заощадити сто тисяч годин часу, призначеного на викуп.

Людям у великому місті не було дуже коли зважати на невеличкого старого чоловіка. А ті, хто все ж таки звертав увагу, як він квапився повз них уперед, як задихано випереджав їх, без угаву метучи мітлою, ніби йшлося про саме його життя,— тільки глузливо вертіли пальцем біля скроні. Але для Беппо то була не новина, що його мають за недоумка, і він мало зважав на те.

Тільки як хтось його питав, чого це він так поспішає, він на мить зупинявся, сполохано підводив на цікавого повні скорботи очі й клав палець на вуста…

Найтяжче було Сірим панам підкорити своїм намірам дітей, що були друзями Момо. Після того, як вона зникла, діти все ж таки коли-не-коли збиралися в старому амфітеатрі. Вони вигадували нові й нові ігри. їм досить було кількох ящиків чи коробок, щоб вирушити в небувалу

кругосвітню подорож або спорудити замок чи фортецю. Вони складали там свої далекосяжні плани, розповідали одне одному казки — одне слово, поводилися так, неначе Момо була між ними. — диво дивне! — через те їм і на серці було майже так, як завжди бувало в гурті з нею.

Зрештою, ці діти й на мить не сумнівалися, що Момо повернеться. Про це, щоправда, ніхто не говорив та це й зайве було. Але мовчазна впевненість єднала дітей водно. Момо була з ними, була серцем їхнього гурту, навіть не будучи серед них насправді.

На це Сірі пани не знали ради.

А не знаючи, як скорити собі цих дітей, як відірвати їхні серця від Момо, Сірі пани пішли обхідними шляхами. Вони взялися за дорослих, що опікувалися дітьми. Звісно не за всіх, а тільки за тих, що стали їхніми поплічниками, та їх, на жаль, було не так мало.

Сірі пани обернули проти дітей їхню ж таки зброю.

Деякі люди зненацька згадали про дитячу демонстрацію, плакати й заклики.

— Треба щось робити,— чулися голоси,— це не діло, що дедалі більше дітей лишаються самі, без ніякого догляду. Батькам за це докоряти не можна, бо сучасне життя не залишає їм часу належно дбати про дітей. Але міська управа повинна за них потурбуватися.

— Не годиться,— озивались інші,— щоб бездоглядні діти заважали нормальному вуличному рухові. Зростання кількості нещасливих пригод, спричинених дітьми на вулицях, з'їдає чимраз більше грошей, які можна було б повернути на щось розумніше.

— Бездоглядні діти,— заявляли треті,— це діти морально нестійкі, і з них виходять злочинці. Міська управа має подбати про те, щоб узяти

всіх таких дітей на облік. Треба створити відповідні заклади, які б виховували цих дітей корисними і діяльними членами суспільства.

Четверті розмірковували:

— Діти — це людський матеріал майбутнього. А майбутнє-це час реактивних двигунів і електронних приладів. Для обслуговування таких машин нам потрібна ціла армія фахівців. А ми, замість готувати наших дітей до цього прийдешнього дня, ще й досі попускаємо багатьом з них розтринькувати цілі роки дорогого часу на пусті забавки. Це ганьба для нашої цивілізації і злочин проти майбутнього людства!

Все це вельми сприяло членам Ощадкаси Часу. А що в місті було їх уже дуже багато, то їм невдовзі пощастило переконати членів міської управи в конечності щось зробити для бездоглядних дітей.

1 ось по всіх міських кварталах було створено так звані "Дитячі депо" — величезні будинки, куди належало здавати всіх дітей, яких нікому було доглядати, й забирати аж десь згодом, якщо буде змога. Дітям суворо забо-' ронили гратися — на вулицях, у скверах чи деінде. І коли яку дитину все-таки ловили на гарячому, її негайно завозили до найближчого депо. А на батьків накладали штраф.

І друзів Момо не минула нова постанова. їх порізнили й віддали до Дитячих депо — за місцем мешкання. Про те, щоб вони тут самі вигадували собі ігри, не могло, звичайно, бути й мови. Ігри для них вибирали тепер тільки наглядачі, а вони вибирали тільки такі ігри, з яких діти навчались корисного. Та навчалися не без втрат: вони розучувалися радіти, захоплюватись і мріяти.

Поволі діти стали скидатися на малих членів Ощадкаси Часу. Сердиті, знуджені й лихі, вони робили те, чого від них вимагали. Коли ж траплялось, що вони лишалися самі, їм більше не спадало на думку нічого цікавого.

Єдине, що вони ще вміли,— це галасувати, тільки то вже був не веселий галас, а несамовитий і лихий.

Та самі Сірі пани не показувались дітям. Тенета, що ними вони обплутали велике місто, були густі й, здавалося, вічні. Навіть найкмітливішим дітям не щастило вислизнути з них. Задум Сірих панів здійснився. Все було підготовлене до повернення Момо.

Відтоді старий амфітеатр стояв порожній і забутий.

А Момо сиділа на кам'яних сходах і чекала друзів. Відколи повернулася, вона цілісінький день сиділа й чекала. Та ніхто не приходив. Аніхто.

Сонце спустилося вже геть до обрію. Тіні довшали, ставало холодно.

Нарешті Момо підвелася. Вона зголодніла, бо ніхто не подумав про те, щоб принести їй попоїсти. Такого ще ніколи не бувало. Навіть Джіджі й Беппо забули про неї. "Мабуть,— подумала Момо,— це якийсь безглуздий випадок, якесь непорозуміння, і завтра все з'ясується".

Вона зійшла вниз до черепахи, що вже сховалась у свою кістяну хатку, збираючись спати. Момо сіла біля неї навпочіпки і стихенька постукала пальцем у панцер. Черепаха висунула голову й подивилася на Момо.

— Вибач, будь ласка,— сказала дівчинка,— мені шкода, що я тебе збудила, але чи не сказала б ти мені, чому сьогодні за цілий день сюди не прийшов жоден з моїх друзів?.

На панцері з'явилися слова: "ЇХ НІКОГО НЕМАЄ". Момо прочитала, та не зрозуміла, що це означає.

— Авжеж,— упевнено сказала вона,— завтра все буде ясно. Завтра мої друзі прийдуть напевно.

"НІКОЛИ ВЖЕ",— засвітилося у відповідь. Момо якусь хвилину непорушним поглядом дивилась на той напис.

— Що ти хочеш сказати?— нарешті спитала вона з острахом. — Що сталося з моїми друзями?

"ВСІ ДАЛЕКО",— прочитала Момо. Вона похитала головою.

— Ні,— тихо вимовила вона. — Цього не може бути. Ти, певно, помиляєшся, Кассіопеє. Ще вчора вони збиралися тут на великі збори, з яких нічого не вийшло.

"ТИ ДОВГО СПАЛА",— відповіла Кассіопея.

Момо згадала, як Майстер Гора сказав, що вона спатиме цілий сонячний рік, мов зернятко в землі. Тоді вона не думала, скільки це буде часу. Аж тепер почала собі це уявляти.

— Скільки? — спитала вона пошепки. "РІК І ДЕНЬ".

Минула добра хвилина, перше ніж Момо зрозуміла цю відповідь.

— А Беппо й Джіджі? — нарешті пробелькотіла вона. — Адже ж вони ждуть!

"НІКОГО БІЛЬШЕ НЕМАЄ", — проступило на панцері.

— Як же це могло статися? — Уста Момо тремтіли. — Адже не може все просто так зникнути — все, що було...

Поволі з'явилися на панцері в Кассіопеї слава: "МИНУЛОСЯ".

Уперше зроду Момо всім серцем відчула, що означає це слово. їй стало так тяжко, як не було ще ніколи.

— А я ж,— вимовила вона безпорадно. — Я ж іще тут... їй хотілося плакати, але вона не могла.

За якийсь час вона відчула, що черепаха доторкнулася до її босої ноги. "Я З ТОБОЮ",— проступило на панцері.

— Правда,— сказала Момо і хоробро всміхнулася. — Ти зі мною, Кассіопеє. І я цьому рада. Ходім ляжемо спати.

Вона взяла черепаху на руки й понесла її крізь дірку в стіні до своєї кімнатчини. В промінні призахідного сонця Момо побачила, що все було так само, як вона лишила. (Тоді Беппо прибрав у кімнаті.) Тільки скрізь лежав грубий шар пилюки й звисало павутиння.

На столику з ящиків білів лист, прихилений до консервної бляшанки, його також обснувало павутиння.

"Для Момо",— стояло на конверті.

Серце Момо забилося дужче. Вона ще ніколи не одержувала листів. Вона взяла лист, оглянула його з усіх боків, тоді розірвала конверт і вийняла звідти записку.

"Люба Момо! — прочитала вона. — Я переїхав. Якщо ти повернешся, дай мені про це знати. Я дуже непокоюся за тебе. Мені тебе дуже бракує. Сподіваюсь, що тобі нічого лихого не сталося. Якщо ти голодна, піди, будь ласка, до Ніно. Він надішле мені рахунок, я за все сплачу. їж, скільки схочеться. Чуєш? Решту тобі розповість Ніно. Не забувай мене! І я тебе не забуваю й люблю!

Завжди твій Джіджі".

Минуло чимало часу, поки Момо прочитала листа, хоча видно було, що Джіджі намагався писати виразно. Коли вона нарешті скінчила, згас і останній промінчик світла.

Та Момо втішилася.

Вона підняла черепаху і поклала її біля себе на ліжко. Вкутавшись у запорошену ковдру, вона тихо сказала:

— Бач, Кассіопеє, я все ж таки не сама.

Але черепаха, здавалося, вже спала. І Момо, яка, читаючи листа, виразно бачила перед собою Джіджі, не подумала про те, що цей лист пролежав тут майже рік.

Вона притулилася щокою до паперу. їй тепер уже не було холодно.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ЇЖІ БАГАТО, А РОЗМОВИ МАЛО

Другого дня Момо взяла черепаху під пахву і подалася до малої пивнички Ніно.

— Побачиш, Кассіопеє,— сказала вона,— зараз усе з'ясується. Ніно знає, де тепер Джіджі й Беппо. А тоді ми підемо й зберемо дітей і знову будемо всі разом. Може, й Ніно прийде з своєю дружиною, і решта всі. Вони тобі, певно, сподобаються, мої друзі. Може, ми сьогодні ввечері влаштуємо невеличке свято. Я розкажу їм про квіти, і про музику, й про Майстра Гору, і про все. Ох, я вже й тепер радію, що всіх їх побачу. Але зараз я б рада добре попоїсти. Знаєш, я таки справді голодна.

Отак вона й далі весело гомоніла до черепахи, раз у раз намацуючи в кишені своєї куртки листа Джіджі. Черепаха тільки дивилася на неї своїми предковічними очима, але нічого не відповідала.

Момо почала спершу тихо щось мугикати, а тоді заспівала. Вона виспівувала ті мелодії й слова, ті голоси, що сьогодні так виразно лунали в її пам'яті, як і вчора, й ще раніше. Тепер Момо знала, що ніколи більше не загубить їх із своєї душі.

Та раптом вона урвала спів. Перед нею була пивниця Ніно. В першу мить Момо подумала, що не туди втрапила. Замість старого будиночка з дощовими патьоками на тиньку і невеличким ґанком, заплетеним виноградом, вона побачила довгу бетонну коробку з вікнами на всю стіну. І вулиця була тепер заасфальтована, по ній мчали одна за одною машини. А через дорогу виросла бензозаправна станція й поряд — велетенська контора. Перед новою пивницею стояло багато машин, а над входом був напис великими літерами:

РЕСТОРАН НІНО. ШВИДКІСНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Момо увійшла і спершу просто розгубилася. Попід вікнами тяглася довга низка столиків — невеличкі круглі стільниці на високих ніжках — немов якісь чудернацькі гриби. Вони були такі високі, що дорослий міг їсти біля них навстоячки. Стільців не було й близько.. По другий бік тягся довгий бар'єр з блискучих металевих трубок — так ніби паркан. За бар'єром, з невеликими проміжками, були розміщені довгі скляні ящики, в яких стояли тарілки з салатом, ковбасами, шинкою, сирками, пудингом і тістечками та всілякими іншими наїдками, яких Момо ніколи ще не бачила.

Але все це вона осягала не відразу, бо в залі було повно людей, яким вона чогось раз у раз опинялася на дорозі: куди б не ступила, скрізь її штовхали й підпихали далі. У більшості людей хилиталися в руках таці з тарілками й пляшками, і кожне зирило, де б примостити свою тацю на

столику. За спиною в тих, що вже стояли й поквапливо їли, інші чекали, поки перші звільнять місце. Ті, що їли, і ті, що чекали, раз у раз перекидались неласкавими словами. Взагалі, в усіх були незадоволені обличчя.

Поміж металевим парканом і скляними ящиками поволі сунулася довга вервечка людей. Раз у раз кожне брало собі з скляного ящика тарілку з їжею, чи пляшку, чи паперове відеречко.

Момо здивувалася. То тут усяк може собі що хоче брати! Вона не бачила, щоб хтось цьому перешкоджав чи бодай вимагав з клієнтів гроші. Може, тут харчують безплатно! Тому тут такий натовп.

Трохи згодом Момо пощастило наглядіти Ніно. Він сидів, схований за людськими спинами, аж ген у кінці низки скляних ящиків, за касою, без угаву вибивав чеки, брав гроші й давав решту. То це треба платити йому! І металевий паркан пролягав так, що ніхто не міг пройти до столиків, поминувши Ніно.

— Ніно! — гукнула Момо і спробувала пробитися до нього крізь натовп. Вона помахала йому листом Джіджі, та Ніно не побачив і не почув її. Касовий апарат стукотів занадто гучно, та й так до нього була прикута вся увага Ніно.

Момо набралася відваги, перелізла через паркан і пробралася крізь людський потік упритул до Ніно. Той підвів очі, бо кілька людей почали голосно сваритися.

Коли він побачив Момо, невдоволений вираз миттю зник з його обличчя.

— Момо! — вигукнув він і весь засяяв, як колись. — Ти повернулася! Оце-то несподіванка!

— Посувайтеся! — загукали в черзі. — Нехай дівча стане в чергу, як усі. Пролізла собі, й годі! Отака мала безсоромниця!

— Хвилиночку! — крикнув Ніно, заспокійливо підвівши руки. — Хвилиночку терпіння, будь ласка!

— Це кожен так схоче пролізти!— вигукував хтось у черзі тих, що чекали. — У дівчати більше часу, як у нас!

— Джіджі все оплатить за тебе, Момо,— похапцем прошепотів Ніно дівчинці.,— Бери собі, що хочеш. Тільки стань у чергу. Ти ж бо чуєш!

Перше ніж Момо встигла спитати ще щось, її просто відштовхнули набік. Отож не було іншої ради, як і собі стати в чергу. Вона пішла на край довженного хвоста, взяла з полички тацю, а з ящика ніж, виделку й ложку. І тоді поволі, ступінь по ступеню почала просуватись разом з-чергою вперед. А що їй доводилось тримати тацю обома руками, то вона просто посадовила Кассіопею зверху. Посуваючись біля скляних ящиків, вона брала собі з них то те, то інше й ставила на тацю кругом черепахи.

Момо була трохи спантеличена, і в неї вийшов химерний добір страв: шматок смаженої риби, бутерброд з мармеладом, ковбаска. Кассіопея посеред того всього визнала за краще не виказувати про це своєї думки, геть сховалася у кістяну хатку.

Коли Момо нарешті підійшла до каси, то швиденько спитала в Ніно:

— Ти знаєш, де Джіджі?

— Знаю,— сказав Ніно. — Наш Джіджі став видатною особою. Ми всі дуже пишаємося ним, бо, що не кажи, а він один із нас! Його можна часто побачити по телевізору, й по радіо він виступає. І в газетах про нього завжди щось написано. Недавно до мене прийшло аж двоє

репортерів, щоб я розповів їм щось із колишнього. Я їм розповів, як Джіджі одного разу…

— Посувайтесь там! — гукнуло кілька голосів із черги.

— Але чому він більше не приходить? — спитала Момо.

— Ох, знаєш,— прошепотів Ніно, що вже почав трохи нервуватися, — він тепер зовсім не має часу. У нього тепер важливіші клопоти, а в старому амфітеатрі так чи так нема нічого цікавого.

— Та що там у вас? — почулося кілька сердитих голосів. — Ви що, думаєте, нам хочеться стояти тут довіку?

— Де ж він тепер живе? — вперто допитувалася Момо.

— Десь на Зеленому Шпилі,— відповів Ніно. — У нього, кажуть, чудова вілла з парком. Але тепер, будь ласка, проходь уперед!

Момо, однак, не хотілося проходити, бо вона ж так багато про що мала розпитатися, але її просто попхнули далі. Вона рушила з тацею в руках до одного з грибів-сто-ликів і, на диво, не довго й чекавши, змогла там примоститися. Тільки столик був такий високий, що вона якраз діставала до стільниці носом.

Коли вона поставила на столик тацю, всі інші за ним з огидою поглянули на черепаху.

— Отаке тепер доводиться терпіти! — обізвався один до свого сусіди.

А той пробурчав:

— Що ви хочете — сучасна молодь!

Більше вони нічого не сказали й нібито забули про Момо. Але вона й з їжею мала неабияку мороку: через те, що столик був такий високий, дівчинка ледве могла бачити свої тарілки. Та, бувши дуже голодна, Момо з'їла все до крихти.

Тепер вона була наїдена, але їй конче треба було дізнатися, що сталося з старим Беппо. Отож вона знову стала в чергу. Боячись, щоб люди не сердилися на неї за те, що вона стоїть у черзі просто так, вона знов наставила собі на тацю їжі.

Коли вона нарешті знов підійшла до Ніно, то спитала:

— А де Беппо-Підмітальник?

— Він довго чекав на тебе,— квапливо сказав Ніно, боячись, щоб клієнти часом знову не розгнівались. — Він думав, що з тобою сталося щось жахливе. Все щось говорив про Сірих панів, я вже не згадаю що. Ну, та ти ж його знаєш, він завжди був трохи чудний собі.

— Гей, ви там! — гукнув хтось із черги. — Що, поснули?

— Зараз, зараз, пане! — заспішив Ніно.

— А тоді? — спиталася Момо.

Тоді він наробив переполоху в поліції,— повів далі Ніно, неспокійно провівши рукою по обличчі. — Він страх наполягав, щоб вони тебе шукали. Я чув, що вони кінець кінцем завезли його в якийсь ніби санаторій. Більше я нічого не знаю.

А щоб вас там! — люто ревнув хтось іззаду.— Чи тут ресторан швидкого обслуговування, чи зал чекання? Що У вас там попереду: зустріч родичів, чи що?

— Та наче й так! — благально вигукнув Ніно. Він і досі там? — спитала Момо.

— Не думаю,— відповів Ніно. — Кажуть, ніби його випустили, бо він смирний.

— Так, але де ж він тепер?

— Не маю уявлення, їй-богу, Момо. Але тепер, будь ласка, проходь!

І знов потік людей просто підштовхнув Момо вперед. Знову вона рушила до грибів-столиків, почекала, поки знайшлося місце, і проковтнула цей другий обід. Цього разу їжа смакувала їй куди менше. А просто залишити все на столі їй, звісно, й на думку не спало.

Та їй ще треба було довідатись, що скоїлося з дітьми, які ходили до неї. Іншої ради не було, як тільки втретє стати в чергу, пройти повз скляні ящики й наставити на тацю їжі, щоб тільки люди не сердилися.

Аж ось вона знов опинилась біля каси.

— А діти? — спитала вона. — Що трапилося з дітьми?

— Та тепер усе йде як по-писаному, — став пояснювати Ніно, в якого аж чоло спітніло, коли він утретє побачив перед собою дівчинку. — Я зараз не можу тобі цього розтлумачити, ти ж бачиш, що тут діється!

— Але чому вони більше не ходять? — не відступалася Момо.

— Всі діти, яких нема кому доглядати, тепер живуть у Дитячих депо. їх тепер не кидають самих на себе, тому що… ну, одне слово, про них подбали.

— Ворушіться там попереду, ви, черепахи! — знову закричали в черзі. — Ми теж хочемо нарешті попоїсти!

— А мої друзі? — недовірливо запитала Момо. — Вони справді самі туди захотіли?

— їх про це не питали,— відповів Ніно і неспокійно затарабанив пальцями по клавішах каси. — Діти ж таких питань не вирішують. Про них подбали — прибрали їх з вулиці. Зрештою, це найголовніше, хіба ні?

Момо нічого на те не сказала, тільки допитливо подивилася на Ніно.

І це його вкрай присоромило.

— До лиха цих базік! — розлючено гукнув хтось іззаду. — Просто терпцю не стає на те, що тут сьогодні коїться! Що вам, немає іншого часу теревенити, як тільки зараз?

— Що ж мені тепер робити? — тихо спитала Момо. — Без моїх друзів?

Ніно стенув плечима і став розминати пальці.

— Момо,— сказав він і глибоко вдихнув, як той, хто твердо вирішив обстоювати власну думку. — Будь розумницею і приходь колись іншим разом, зараз я зовсім-таки не маю часу поміркувати з тобою, що тобі робити. Ти завжди можеш тут попоїсти, це ж ти знаєш. Але я, бувши тобою, пішов би й собі в Дитяче депо, де ти матимеш що робити, й будеш розвиватись, навіть зможеш чогось навчитися. Однаково ж тебе туди заберуть, коли ти сама-одна тинятимешся по світі.

Момо знов нічого не сказала, тільки все дивилася на Ніно. Натовп наліг і проштовхнув її далі. Машинально підійшла вона до столика й так само машинально проковтнула третій обід цього дня — на превелику силу, наче їла тирсу. їй стало недобре.

Вона взяла Кассіопею під пахву і, не оглядаючись, тихо пішла до виходу.

— Слухай, Момо,— гукнув їй навздогін Ніно, кинувши на неї погляд наостанку. — Постривай, ти ж мені навіть не розповіла, де це ти була ділася!

Та потім на нього знов насунула черга, і він знов застукотів по клавішах, беручи в клієнтів гроші й даючи їм решту. Усмішка на його обличчі незабаром згасла...

— Я переїла,— сказала Момо Кассіопеї, коли вони вернулися до амфітеатру. — Дуже переїла, дуже. І все ж таки мені здається, наче я голодна.

І, помовчавши трохи, вона додала:

— Я так і не розповіла Ніно про квіти й про музику. Через якусь хвилину вона озвалася знов:

— Та завтра ми підемо шукати Джіджі. Він тобі напевне сподобається, Кассіопеє. Ось побачиш.

На панцері в черепахи проступив великий знак запитання.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

ЗНАЙДЕНО І ВТРАЧЕНО

Другого дня рано-порану Момо вирушила шукати Джіджі. Черепаху вона, звісно, взяла з собою.

Де Зелений Шпиль, вона знала. То був район багатих вілл, що лежав далеко від амфітеатру, поблизу одноманітних нових будов, тобто на іншому кінці великого міста.

Дорога була далека. Хоч Момо й звикла ходити босоніж, проте, коли вона нарешті дісталася до Зеленого Шпиля, у неї зболіли ноги.

Вона сіла на край тротуару, щоб трохи перепочити.

Тут справді була прегарна місцевість. Вулиці тяглися широкі, чисті і майже безлюдні. У садах за високими мурами й залізними ґратами здіймали до неба свої верхів'я старезні дерева. Будинки в садах були здебільшого довгасті, зі скла й бетону, з пласкими дахами. Рівненько підстрижені соковиті моріжки перед будинками просто-таки кликали поперекидатись на їхній траві. Та ні в садках, ні на моріжках не видно було, щоб хто прогулювався чи бавився. Мабуть, господарі не мали на те часу.

— Аби я тільки знала,— сказала Момо до черепахи,— як мені знайти, де живе Джіджі.

"ЗАРАЗ ДІЗНАЄШСЯ",— проступило на спині в Кассіопеї.

— Ти так гадаєш? — з надією спитала Момо.

— Гей ти, нечупаро,— почулося раптом позад неї,— чого ти тут шукаєш?

Момо обернулася. Перед нею стояв чоловік у якійсь химерній смугастій камізельці. Момо не знала, що в такі камізельки вдягаються слуги багачів. Вона підвелася й промовила:

— Добрий день! Я шукаю будинок Джіджі, Ніно сказав мені, що він тепер тут живе.

— Чий ти шукаєш будинок?

— Джіджі-Гіда. Він мій друг.

Чоловік у смугастій камізельці недовірливо поглянув на дівчинку. Брама позад нього залишилась прочинена, і Момо зазирнула за неї. Вона побачила просторий моріжок, де гралися хорти і плюскотів водограй. А на одному дереві, всипаному цвітом, сиділи пава і павич.

— Ох! — захоплено скрикнула Момо. — Які ж гарні пташки!

Вона хотіла увійти в браму й роздивитися їх зблизька, але чоловік у камізельці схопив її за в'язи.

— Не смій! — сказав він. — Що це на тебе найшло, посмітюхо?

Він пустив Момо й витер хусточкою руку, ніби взявся за щось дуже неприємне.

— Це все ваше?— спитала Момо й показала за браму.

— Ні,— сказав чоловік у камізельці ще неласкавіше. — А тепер забирайся! Тобі тут нема чого шукати.

— Ні, є,— вперто сказала Момо. — Мені треба знайти Джіджі-Гіда. Він мене чекає. Хіба ж ви його не знаєте?

— Тут нема ніяких гідів,— відповів чоловік у камізельці й відвернувся.

Він зайшов у сад і хотів був замкнути браму. Та в останню мить йому ніби щось навернулося на думку.

— Чи не маєш ти на увазі Джіроламо, уславленого оповідача?

— Авжеж, це й є Джіджі-Гід!— зраділа Момо. — Його так і звуть! Ви знаєте, де його будинок?

— І він справді чекає тебе? — допитувався чоловік у камізельці.

— Еге ж,— відповіла Момо,— певнісінько. Він мій друг і платить за все, що я їм у Ніно.

Чоловік у камізельці високо звів брови й похитав головою.

— Ох, ці актори! — промовив він, скривившись. — Такі в них часом чудні забаганки! Але якщо ти справді певна, що для нього твої відвідини щось важать, то його будинок нагорі, останній на вулиці.

І він замкнув браму.

"МАВПА!" — проступило в черепахи на панцері, але відразу й згасло.

Останній будинок на цій вулиці, нагорі, був обведений муром, вищим, ніж зріст людини. І брама до саду, точнісінько як у чоловіка в камізельці, була з залізних плит, так що зазирнути в сад було ніяк. Ніде не видно було кнопки дзвоника чи таблички з прізвищем власника будинку.

— Цікава я знати,— сказала Момо,— чи це взагалі будинок Джіджі. Не схоже, щоб він тут жив.

"А ПРОТЕ ЦЕ ЙОГО БУДИНОК",— проступило на панцері в черепахи.

— А чому тут усе позамикано? — запитала Момо. — Ніяк увійти.

"ПОЧЕКАЙ!"— з'явилась відповідь.

— Атолі,— зітхнула Момо. — Та, мабуть, довго доведеться тут чекати. Звідки Джіджі знатиме, що я тут стою,— коли тільки він узагалі там є.

"ВІН ЗАРАЗ ВИЙДЕ",— прочитала вона на панцері.

Отож Момо сіла просто під брамою і стала терпляче дожидати. Довгенько ніде нічого не шелеснуло, і Момо почала міркувати, що, мабуть, Кассіопея цього разу таки помилилась.

— Ти справді певна, що він вийде?— спитала вона через хвилину.

Замість відповіді на панцері проступило: "ПРОЩАВАЙ!" Момо злякалася.

— Що ти хочеш цим сказати, Кассіопеє? Невже ти мене знов покинеш? У чому річ?

"Я ЙДУ ТЕБЕ ШУКАТИ!" — ще загадковіше відповіла Кассіопея.

Тієї миті брама широко розчинилася і з неї з розгону вилетів довгий елегантний автомобіль. Момо ледве встигла відскочити набік і впала. Машина проїхала ще трохи далі, а тоді загальмувала так, що аж шини вискнули. Дверцята відчинилися, і з автомобіля вискочив Джіджі.

— Момо!— вигукнув він і простягнув до неї руки. — Це таки не ввісні, це справді моя маленька Момо.

Момо зірвалася на ноги й кинулась йому назустріч, а Джіджі схопив її, підняв високо вгору й почав цілувати й цілувати в обидві щоки і танцювати з нею на руках посеред вулиці.

— Ти забилася?— питав він, не зводячи подиху, і, не чекаючи на відповідь, провадив далі. — Мені так шкода, що я тебе налякав, але я страшенно поспішаю, розумієш? Я знов спізнився. І де тільки ти була увесь час? Ти повинна мені все розповісти. Знаєш, я вже не вірив, що ти повернешся. Ти знайшла мого листа? Так? Він ще був там? Добре, а ти ходила до Ніно обідати? Смачно було? Ох, Момо, ми стільки маємо одне одному розповісти, адже за цей час так страшенно багато всього сталося! Як же тобі ведеться? Говори ж нарешті! А наш старий Беппо що там поробляє? Я його вже цілий вік не бачив. А як діти? Ох, ти знаєш, Момо, я часто згадую той час, коли ми ще були всі разом і я розповідав вам свої історії. То був прекрасний час, але тепер все інакше. Зовсім-зовсім інакше.

Момо все поривалася відповісти на його запитання. Та, що потік його мови плив і плив, то вона просто чекала, дивлячись на нього. Він був не такий, як колись,— гарно вбраний і напахчений. Та, на диво, він здався їй якимось чужим.

Тим часом з машини вийшло ще четверо людей: чоловік у шкіряній шоферській спецівці і три дами з суворими й дуже підмальованими обличчями.

— Дитина поранена? — спитала одна, скоріш докірливо, аніж стурбовано.

— Ні, ні, де там!— запевнив її Джіджі. — Вона просто лякалася.

— Бо нічого вештатися під брамою!— сказала друга дама.

— Та це ж Момо! — сміючись вигукнув Джіджі. — Моя давня приятелька Момо!

— О, то це дівчатко існує насправді? — здивувалась третя дама. — Я завжди вважала, що це одна з ваших вигадок. Але ж це можна відразу давати в газету! "Зустріч із казковою принцесою" абощо. Це страшенно до вподоби публіці. Я зараз звелю… Це буде сенсація!

— Ні,— сказав Джіджі. — Я б не хотів цього.

— А ти, мала?— з усміхом обернулась перша дама до Момо. — Тобі ж, певно, дуже кортить побачити себе в газеті, правда?

— Дайте дитині спокій!— сердито сказав Джіджі. Друга дама позирнула на годинник.

— Якщо ми негайно не рвонемо, літак полетить у нас з-перед носа. Ви самі знаєте, що це означає.

— Господи! — знервовано відповів Джіджі. — Невже-таки я не можу спокійно перекинутись з Момо двома словами після такої довгої розлуки! Але ж ти сама бачиш, дитино, вони не дають мені, оці работоргівці, не дають!

— О! — ущипливо перехопила друга дама. — Нам байдужісінько. Ми тільки виконуємо свій обов'язок. Ви ж нам за те платите, щоб ми дбали про терміни ваших виступів, шановний маестро!

— Та звісно, звісно!— похопився Джіджі. — їдьмо! Знаєш що, Момо? Ти просто поїдеш з нами в аеропорт. І ми погомонимо дорогою. А тоді мій шофер відвезе тебе додому, згода?

Не чекаючи, що там скаже Момо, він ухопив її за руку й потяг за собою в машину. Всі три дами розсілись на задньому сидінні. Джіджі сів поруч шофера, узявши Момо на руки. І машина рушила.

— Ну,— сказав Джіджі,— а тепер, Момо, розповідай! Тільки все чисто. Чому це ти тоді отак раптово зникла?

Момо вже хотіла була почати свою розповідь про Майстра Гору і Квіти-Години, коли це одна дама нахилилась до них із заднього сидіння.

— Даруйте,— сказала вона,— але в мене з'явилася розкішна ідея! Ми неодмінно маємо показати Момо фірмі "Паблік-Фільм". Вона ж би стала кінозіркою, знявшись у вашому новому фільмі — про волоцюг. Уявіть собі, яка була б сенсація! Момо грає Момо!

— Невже ви не зрозуміли?— гостро спитав Джіджі. — Я ні в якому разі не хочу, щоб ви втягли в це дитину!

— Я вже й не знаю, чого ви хочете, — образилася дама. — Будь-хто інший і пальчики облизав би, якби йому трапилась така нагода.

— Я не будь-хто!— раптом розлючено крикнув Джіджі. І обернувшись до Момо, сказав:— Пробач, Момо, ти, мабуть, цього не зрозумієш, але я просто не хочу, щоб ще й ти потрапила до рук цієї нечисті.

Тепер образилися всі три дами.

Джіджі, стогнучи, вхопився руками за голову, тоді вийняв з кишені жилета срібну коробочку, взяв звідти таблетку й ковтнув.

Хвилин кілька ніхто не озивався й словом.

Аж ось Джіджі обернувся до дам.

— Даруйте,— пробелькотів він знеможено,— я не вас мав на увазі. Це просто нерви підвели.

— Авжеж, це буває,— промовила перша дама.

— А тепер,— сказав Джіджі до Момо, якось криво всміхаючись,— поговорімо про нас, Момо.

— Ще тільки одне запитання, поки не пізно,— втрутилася друга дама. — Ми вже ось-ось приїдемо. Чи не дозволите мені взяти в дівчинки інтерв'ю?

— Годі!— ревнув Джіджі, вкрай розлютившись. — Зараз я хочу сам говорити з Момо, я, я особисто! Це важливо для мене! Скільки вам це втовкмачувати?

— Ви ж самі раз у раз дорікаєте мені,— відмовила, й собі розлютившись, друга дама,— що я не досить ефективно рекламую вас!

— Авжеж!— простогнав Джіджі. — Та не зараз! НЕ ЗАРАЗ!

— Дуже шкода! — мовила дама. — Таке видушило б із людей сльози. Але як знаєте. Ми ж можемо це зробити й згодом, коли…

— Ні!— перебив її Джіджі. — Ні зараз, ні згодом, взагалі ніколи. А тепер стуліть губу, поки я говоритиму з Момо!

— Ні, дозвольте!— так само бурхливо відмовила дама. — Йдеться, кінець кінцем, не про мою, а про вашу рекламу! І треба вам добре подумати, чи можна дозволяти собі знехтувати отаку нагоду!

— Ні!— вигукнув Джіджі в розпачі. — Я не можу собі цього дозволити! Але Момо лишіть поза грою! А тепер — благаю вас — дайте нам хоч на п'ять хвилин спокій!

Дами замовкли. Джіджі знеможено провів собі рукою по очах.

— Тепер ти бачиш — ось до чого я дожився! — Він коротко, гірко засміявся. — Вороття назад мені немає, навіть якби я того хотів. Моє минулося. "Джіджі завжди буде Джіджі". Ти ще пам'ятаєш це? Але Джіджі — це вже не Джіджі. Я скажу тобі, Момо,— найнебезпечніше в житті — це мрії, що здійснюються. Принаймні, так, як вони здійснились для мене. Мені вже більш немає про що мріяти. І я вже цього не навчусь у вас. Я ситий по зав'язку.

Він понуро втупився в шибу автомобіля.

— Єдине, що я міг би ще зробити — це припнути язика, нічого не розповідати, замовкнути, може, на все життя, поки мене забудуть, чи, принаймні, поки знов стану нікому не відомим, вбогим бідолахою. Та бути вбогим і не мати мрії — ні, Момо, це пекло! Нехай я краще вже лишуся там, де я тепер. Воно, правда, й це пекло, та принаймні, комфортабельне... Ах, що я тут розбалакую. Усього цього ти, звісно, не розумієш...

Момо тільки дивилася на нього. Вона, передусім, розуміла, що він недужий, смертельно недужий. Вона здогадувалася, що й тут доклали рук Сірі пани. І не знала, як допомогти, тим більш, що він же сам цього не хоче.

— Але я все тільки про себе та й про себе,— сказав Джіджі. — Розкажи, як увесь цей час жилося тобі, Момо.

Тієї миті машина спинилася перед аеропортом. Всі вилізли й поспішили до вокзалу. Тут на Джіджі вже чекали стюардеси в формі.

Кілька газетних репортерів заклацали фотоапаратами, засипаючи Джіджі запитаннями. Та стюардеси заквапили його, бо літак відлітав за лічені хвилини.

Джіджі нахилився до Момо й подивився на неї. І враз в очах у нього заблищали сльози.

— Слухай, Момо,— сказав він тихо, так, що ніхто не чув,— залишайся зі мною! Я візьму тебе в цю подорож і всюди братиму з собою! Ти житимеш у моєму чудовому будинку і вбиратимешся в оксамити й шовки, як справжня маленька принцеса. Аби ти тільки була поруч і слухала мене. Може, тоді мені спадуть на думку справжні історії, такі, як колись, пам'ятаєш? Скажи тільки "так", Момо, і все знову буде гаразд. Допоможи мені, прошу!

Момо дуже б хотіла йому допомогти! У неї аж серце заболіло. Проте вона почувала: це неправда, він не стане вже колишнім Джіджі, і йому нічого не зарадить, якщо вона стане не колишньою Момо. її очі теж набігли слізьми. Вона похитала головою.

І Джіджі зрозумів. Він сумно кивнув головою, і дами, яким він сам за це платив, потягли його геть. Він ще помахав їй здалеку, Момо помахала йому — і він зник з очей.

За всю зустріч із Джіджі Момо не пощастило й слова промовити. А вона ж стільки мала йому розповісти! І їй здалося, що, знайшовши Джіджі, вона водночас назавжди його втратила.

Вона поволі повернулася і рушила до виходу з аеровокзалу. І раптом її пронизав страх: адже вона й Кассіопею втратила!

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

НУЖДИ ВДОСТАЛЬ

— То куди?— спитав шофер, коли Момо знову сіла в довгий, елегантний автомобіль Джіджі.

Дівчинка розгублено дивилася просто перед собою. Що йому сказати? Куди їй, власне, треба? їй треба шукати Кассіопею. Але де? Де й коли вона її загубила? Під час усієї подорожі з Джіджі її в машині не було, це Момо знала напевно. Виходить, перед будинком Джіджі! Аж тепер їй згадалися слова на панцері в черепахи: "ПРОЩАВАЙ!" і "Я ЙДУ ТЕБЕ ШУКАТИ!" Звісно, Кассіопея заздалегідь знала, що вони ось-ось загубляться одна від одної. І тепер вона десь шукає Момо. Але де шукати Кассіопею?

— Ну, то надумалася вже?— сказав шофер і затарабанив пальцями по кермі. — Не тільки в мене роботи, що возити тебе на прогулянку.

— До дому Джіджі, будь ласка,— відповіла Момо. Шофер трохи спантелично глянув на неї.

— Я гадаю, що треба відвезти тебе до твоєї домівки. Чи ти тепер житимеш у нас?

— Ні,— сказала Момо,— я щось загубила там на вулиці й хочу знайти.

Шоферові це було з руки, він однаково туди їхав. Коли вони під'їхали до вілли Джіджі, Момо вилізла з машини й заходилася пильно скрізь шукати. машини.

— Черепаху Майстра Гори,— відповіла Момо. — Вона зветься Кассіопея і вміє заглядати на півгодини вперед. У неї на панцері проступають літери. Мені неодмінно треба її знайти. Допоможіть мені, будь ласка!

— Я не маю часу на дурні жарти!— пробурчав шофер і в'їхав у браму, яка, пропустивши машину, зачинилась.

Момо все шукала. Вона обдивилася всю вулицю, але Кассіопеї ніде не знайшла.

"Може,— подумала Момо,— вона вже пішла додому, до амфітеатру?"

І дівчинка й собі поволі подалася тією дорогою, якою дісталася сюди. Вона зазирала в кожну шпарину під мурами, у кожну канаву. І знай кликала черепаху на ім'я. Та все дарма.

Пізно вночі дісталася Момо до старого амфітеатру. Вона й тут пильно обшукала все, наскільки це було можливо в темряві. Вона голубила несміливу надію, що черепаха якимось дивом уже добулась додому. Та це, звісно, було неможливо,— Кассіопея ж ходила так поволеньки!

Момо залізла в ліжко. Це вона вперше була сама як палець.]

Кілька наступних тижнів Момо марно блукала скрізь по великому місту, шукаючи Беппо-Підмітальника. Оскільки ніхто не міг розповісти їй, де він, залишалося тільки без надії сподіватись, що вона зустріне його десь ненароком. Та в цьому велетенському місті можливість зустрітися з кимось випадково була так само малоймовірна, як те, що пляшку з листом, яку потерпілий кинув у хвилі безкрайого океану, спіймають рибалки з незмірно далекого узбережжя.

І все лі таки, казала собі Момо, він, може, десь зовсім поруч. Хтозна, може, я щойно пройшла там, де Беппо був годину, чи хвилину, чи, може, одненьку мить тому? Або ж навпаки: скільки разів міг Беппо — одразу чи й не відразу після неї — проходити оцим ось майданом чи звертати за ріг отієї он вулиці! І Момо не раз дожидала по кілька годин на однім

місці. Та зрештою доводилось-таки рушати далі, і цілком можливо, що вони розминулися з Беппо тільки за якусь хвилину перед цим.

Як би їй тепер стала в пригоді Кассіопея! Якби вона оце була з нею, то порадила б: "ЧЕКАЙ!" або: "РУШАЙ!", а так Момо ніколи не знала, що робити. Вона боялася, що розминеться з Беппо, дожидаючи на місці, й знову ж таки боялася розминутись, рушаючи звідти.

Шукала вона й дітей, що колись учащали до неї в амфітеатр. Проте не знайшла нікого. Дітей на вулицях їй взагалі не траплялось, і дівчинці згадалися слова Ніно про те, що за дітей, мовляв, подбали.

Те, що Момо сама не потрапила до рук поліцаєві чи так кому й не опинилася в Дитячому депо, вона завдячувала таємному невідступному наглядові Сірих панів. У їхні наміри зовсім не входило, щоб Момо схопили. Та про це дівчинка нічого не знала.

Вона щодня ходила попоїсти до Ніно. Та довше, ніж у першу їхню зустріч, поговорити з ним їй так і не пощастило. Ніно щоразу дуже квапився і ніколи не мав часу.

Тижні складалися в місяці. А Момо все була сама-са-місінька.

Тільки раз якось, сидячи у вечірньому присмерку на поруччі мосту, вона раптом угляділа в далині, на іншому мосту, маленьку згорблену постать чоловіка, що так ревно мів мітлою, наче йшлося про саме його життя. Момо здалося, що то Беппо, вона загукала й замахала йому руками. Але постать ні на мить не облишила роботи. Момо чимдуж кинулася бігти до нього, але коли добігла на той другий міст, там уже нікого не було.

"Мабуть, то був не Беппо,— сказала собі Момо, щоб якось утішитися. — Ні, це таки не Беппо. Я ж знаю, як він підмітає".

Інколи Момо цілими днями сиділа вдома, в старому амфітеатрі, бо вона чомусь почала сподіватися, що, може, Беппо прийде поглянути, чи вона вернулась. І як не застане її, то, звісно, подумає, що її так і не було. П мучила думка, що це вже й сталося, може, тиждень тому, а може, вчора! І вона чекала, але чекала марно. Нарешті вона намалювала великими літерами на стіні своєї кімнати: "Я ЗНОВУ ТУТ". Але ніхто ніколи не прочитав цього її напису, крім неї самої.

Тільки одне її не покидало весь той час — живий спомин про Майстра Гору, про ті квіти й ту музику. Аби вона заплющила очі і трішечки вслухалася в себе, як одразу бачила вогнисті барви тих квітів і чула музику тих голосів. І, як першого ж дня після свого повернення, вона могла проказати ті слова й проспівати ту мелодію, хоча то були щораз нові слова й нова мелодія, вони ніколи не повторювалися.

Подеколи вона цілими днями сиділа сама-одна на кам'яних сходах, співаючи і розмовляючи сама з собою. Ніхто її не чув, тільки дерева, та пташки, та ще старе каміння.

Самотність буває різна, та самотність Момо була така, яку знають хіба що небагато людей, а ще менше пережили її так глибоко.

Їй здавалося, що її ув'язнено в печері, повній неоціненних скарбів, яких щодень ставало більше й більше, і вони ось-ось її задушать. І ніде не було ніякого виходу! Ніхто не міг пробратися до неї, і вона нікому не могла дати про себе знати — так глибоко було її поховано під горою часу.

Траплялися години, коли вона казала собі, що краще б їй було ніколи не чути тієї музики й не бачити тих барв. І все ж таки, якби вона могла вибирати, то нізащо в світі не зреклася б цих споминів. Навіть якби їй погрожували смертю. Вона зрозуміла тепер: бувають багатства, через які людина гине, якщо не може поділитись ними з іншими людьми…

Кілька разів Момо бігала до вілли Джіджі і довго чекала там під брамою. Вона сподівалася ще раз його побачити. Тепер дівчинка ладна була прийняти всі його умови. Вона хотіла залишитись біля нього, слухати його і говорити з ним, байдуже, чи буде їй з ним так, як колись. Але брама більш не відчинялася.

Минуло всього кілька місяців — та для Момо час ніколи не тягся так повільно, ніколи зроду. Бо час насправді вимірюється не за годинником чи календарем.

Про самотність, яку переживала Момо, неможливо розповісти словами. Досить сказати хіба тільки те, що якби Момо знала дорогу до Майстра Гори,— а вона дедалі частіше намагалася її знайти,— то вона пішла б до нього й попросила не наділяти їй більше часу або дозволити назавжди залишитися в Будинкові Ніденці.

Та без Кассіопеї вона так і не знаходила дороги. А Кассіопея все не з'являлася. Може, вона вже давно повернулася до Майстра Гори. Або десь заблудилася в світі. Так чи інак, а вона не приходила…

Натомість сталося щось зовсім інше.

Якогось дня Момо зустріла в місті трьох дітей, що колись учащали до неї. То були Паоло, Франко й дівчинка Марія, яка завжди приносила з собою маленьку сестричку Деде. Всі троє були якісь зовсім інакші, вбрані в сіру форму, і обличчя їхні здавалися дивно закам'янілими, аж наче неживими. Момо привіталась до них, сяючи від щастя, та вони ледве всміхнулися.

— Я вас так шукала! — сказала вона, аж завмираючи від радості. — Ходімо до мене!

Всі троє перезирнулися, тоді похитали головами.

— Ну, то, може, завтра? — просила Момо. — Чи післязавтра?

Ті знов похитали головами.

— Ох, та приходьте ж бо!— просила Момо. — Ви ж колись так часто ходили!

— То ж колись! — відповів Паоло. — А тепер усе не так. Нам більше не дозволяють гайнувати часу.

— Ми ж ніколи й не гайнували,— сказала Момо.

— Еге ж, нам гарно було,— промовила Марія. — Та тепер про це нічого й говорити.

Всі троє заквапилися далі. Момо побігла поряд.

— Куди ж ви оце йдете?— допитувалася вона.

— На урок,— відповів Франко. — Ми вчимось гратися.

— У віщо?— спитала Момо.

— Сьогодні ми гратимемося в перфокарти,— пояснив Паоло. — Це дуже корисна гра,— але мусиш пантрувати, як чорт.

— А як ви граєтесь?

— Кожне з нас удає перфокарту. Кожна карта має багато даних: зріст, вік, вагу й так далі. Але, звичайно, це не справжній твій зріст, вік і все інше, бо тоді було б занадто просто. А то ще ми буваємо великими числами, наприклад, МУ Ікс дріб сімсот шістдесят три дріб Ігрек. Нас перетасовують і ставлять у картотеку. А тоді хтось із нас повинен

знайти якусь карту. Він ставить запитання, так, щоб усі інші карти поступово відпадали й наприкінці лишилася тільки ця. Хто найшвидше це зробить — той виграв.

— І це цікаво?— з сумнівом спитала Момо.

— Не в тому річ,— сполохано мовила Марія. — Так казати не можна.

— То в чому ж тоді річ?— допитувалася Момо.

— У тому,— відповів Паоло,— що є користь для майбутнього.

Вони саме підійшли до брами перед великою сірою будівлею. "Дитяче депо" — повідомляла вивіска над входом.

— Я б вам стільки розповіла,— сказала Момо.

— Може, ми ще колись побачимося, — сумно відповіла Марія.

Довкола було багато дітей, усі вони проходили в браму. І всі були точнісінько такі, як ці троє давніх друзів Момо.

— У тебе було куди краще,— раптом сказав Франко. — Там ми завжди стільки придумували самі. А тут кажуть, що так нічого не навчишся.

— То чи не могли б ви просто втекти звідси?

Всі троє похитали головами й озирнулись — чи ніхто не чув.

— Я був спробував разів два чи три, це ще спочатку,— прошепотів Франко. — Та тільки дарма. Вони однаково спіймають.

— Так казати не можна,— озвалась Марія. — Тут про нас усе ж таки піклуються.

Усі замовкли й утупилися очима просто перед собою. Тоді Момо зібралась на силі й запитала:

— А ви б не взяли мене з собою? Я тепер така самотня.

Але тієї миті сталося щось дивне: ніхто з дітей ще й слова не встиг вимовити, як усіх їх, ніби велетенським магнітом, затягло в будинок. Брама з гуркотом зачинилася.

Момо тільки злякано дивилася на все те. І все ж таки трохи згодом вона підійшла до брами, щоб подзвонити чи постукати. Вона хотіла ще раз попросити, щоб їй дозволили гратися з усіма дітьми, байдуже в які ігри. Та ледве вона підступила до брами, як похолола з страху. Поміж нею й брамою стояв Сірий пан.

— Марна річ!— мовив він, усміхаючись тонкими губами, в яких стриміла — сигара. — Навіть не намагайся! Не в наших інтересах пустити тебе туди!

— Чому? — запитала Момо. Вона відчула, як у ній хвилею здіймається крижаний холод.

— Бо в нас щодо тебе інші плани,— заявив Сірий і пустив кружальце диму, що змією обвилося круг шиї Момо і тануло поволі-поволі.

Поряд проходили люди, та всі вони дуже квапилися. Момо показувала пальцем на Сірого пана, силкуючись гукнути на допомогу, та не могла вимовити й звука.

— Облиш це! — сказав Сірий пан і засміявся безрадісним, попелясто-сірим сміхом. — Невже ти нас ще й досі так мало знаєш? Невже ти й досі

не уявляєш, які ми могутні? Ми забрали в тебе всіх твоїх друзів. Ніхто вже тобі, не допоможе! Ми й з тобою можемо зробити, що схочемо. Та ми тебе жаліємо, ти ж бачиш.

— Чому?— насилу вимовила Момо.

— Бо ми б хотіли, щоб ти нам зробила одну невелику послугу,— відповів Сірий пан. — Як будеш розважлива, то багато виграєш на цьому для себе й для своїх друзів. Хочеш ти цього?

— Так,— прошепотіла Момо.

Сірий пан розтяг тонкі губи в усмішці.

— Тоді зустріньмося опівночі й поговорімо.

Дівчина мовчки кивнула головою. Та Сірого пана вже не було. Тільки дим з його сигари ще висів у повітрі. Де вона з ним зустрінеться, він не сказав.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

ВЕЛИКИЙ СТРАХ І ЩЕ БІЛЬША ВІДВАГА

Момо боялась повертатися до старого амфітеатру. Певно ж, Сірий пан, що призначив їй зустріч опівночі, прийде саме туди.

На думку про те, що вона буде там на самоті з ним, її огортав жах.

Ні, вона взагалі більше не хоче з ним стрічатися, ні там, ані деінде. Хоч що він запропонує, на ділі з того не жди добра ні для себе, ні для своїх друзів,— тепер це їй було як білий день ясно.

Але де ж їй від нього сховатись?

Найбезпечніше, здавалось їй, забитися в людську юрму. Хоча вона вже й бачила, що ніхто не зважав на неї й на Сірого пана, але якщо він справді щось їй заподіє й вона закричить: "Рятуйте!", то, мабуть би, все ж таки це привернуло увагу людей і вони б її врятували. Крім того, казала вона собі, в тісному натовпі її важче буде знайти.

Цілий день, до пізньої ночі Момо снувала в юрмі перехожих, на найлюдніших вулицях і майданах, аж поки,— наче посувалася по великому колу,— нарешті знов прийшла туди, звідкіля вирушила. Вона обійшла те коло ще і ще раз, просто здавшись на волю вічно квапливого людського потоку.

Та коли вона попоходила отак цілий день, у неї зболіли ноги. Було пізно, хтозна-як пізно, а Момо, напівсонна, все йшла вулицями — далі, далі, далі...

"Хоч одну мить спочину,— подумала вона нарешті,— одненьку мить, я тоді буду уважніше дивитися..."

Край дороги стояв невеличкий триколісний ваговозик, навантажений усілякими лантухами й пакунками. Момо вилізла на нього й притулилась до лантуха, де було щось м'яке. Вона підібгала потомлені ноги й натягла на них куртку. Ох, як же й добре! Момо зітхнула з полегкістю, скулилася коло лантуха й від утоми сама незчулась, як заснула.

Непевні сни наринули на неї. Вона побачила старого Беппо, який, тримаючи в руках мітлу, мов жердину, для рівноваги, переходив по канату чорну безодню.

"Де ж другий край?— раз у раз гукав він,— Я не бачу другого краю!"

І справді, той канат здавався безкраїм, кінці його гу"бились десь далеко в темряві.

Момо так хотіла допомогти Беппо, та він її навіть не бачив. Він був далеко, так невимовно далеко, так високо.

Потім їй приснився Джіджі. Він тяг з рота нескінченну паперову стрічку. Він тяг і тяг, а стрічка все не кінчалася й не уривалась. Джіджі вже стояв на цілій горі паперової стрічки. І Момо здавалося, що він благально дивиться на неї, що він уже ось-ось задихнеться, як вона йому не допоможе.

Вона хотіла побігти до нього, та ноги заплутались у паперовій стрічці. І що дужче вона борсалась, то більше заплутувалась.

Потім їй приснились діти. Вони всі були пласкі, мов гральні карти. І на кожній карті був правильний візерунок із дірочок. Карти перетасувалися, тоді знову вишикувались рядочком, і на них з'явились нові дірочки. Діти-карти безгучно плакали, та ось їх знов перетасували, і вони, затріщавши й затрахкотівши, попадали одна на одну.

— Стійте! Припиніть!— хотіла крикнути Момо, та тріскотнява й трахкотіння заглушили її кволий голос. Вони все дужчали й дужчали, аж поки вона нарешті прокинулася.

У першу мить дівчинка не зрозуміла, де це вона. Довкола було темно. Та перегодом вона згадала, як вилізла на ваговозик. Тепер він їхав, і ото його мотор так трахкотів.

Момо втерла щоки, ще мокрі від сліз. Де ж це вона?

Ваговозик, мабуть, їхав уже довгенько, бо ця частина міста була дівчинці незнайома; усе тут неначе вимерло цієї пізньої ночі. Вулиці були безлюдні, високі будинки зовсім не освітлені.

Ваговозик їхав не дуже швидко, і Момо сплигнула, сама незчувшись як. їй хотілося назад, на гамірні вулиці, де можна не боятися Сірих панів. Та враз вона згадала, що їй снилось, і спинилася.

Гурчання мотора помалу відлунало в темних вулицях, і стало тихо.

Момо раптом перехотілося ховатись. Вона тікала, щоб урятуватися. Увесь цей час вона думала тільки про себе, про свою самотність, про свій страх! А тим часом справжнє лихо спіткало не її, а її друзів. Якщо хтось і може їм допомогти, то це тільки вона. І якщо є бодай найменша можливість спонукати Сірих панів їх звільнити, то треба хоч спробувати зробити це!

Не встигла вона про це подумати, як зненацька відчула в собі дивну переміну. Страх і безнадія так заполонили її, що раптово перейшли в свою протилежність. Момо подолала їх. Тепер вона почувала себе такою мужньою, впевненою, що ніяка сила в світі була їй не страшна, чи, краще сказати, їй тепер було цілком байдуже про те, що з нею станеться.

Тепер вона хотіла зустрітися з Сірим паном. Хотіла будь-що-будь.

"Треба мерщій вернутися до старого амфітеатру",— сказала вона собі,— може, ще не пізно, може, він там чекає на мене".

Та все це легше було сказати, ніж зробити. Вона не знала, де перебуває, і не мала ані найменшого уявлення, в який бік їй слід бігти. Та все ж таки вона побігла — навмання.

Вона бігла все далі й далі темними, мертвотно тихими вулицями. Не чула навіть власного тупоту, бо вона ж була боса. Щоразу, звертаючи на іншу вулицю, вона сподівалася побачити щось таке, що їй підкаже, кудою ж бігти далі, хоч якийсь знак, хоч щось знайоме. Та нічого такого не було. І нікого було спитати, бо єдина жива істота, яка їй стрілася,—

худий, шолудивий собака, що грібся в купі сміття,— побачивши її, злякано втік.

А ось Момо опинилась на розлогому, спустілому майдані. Не на гарному майдані, з деревами й водограями, а просто на голій, порожній площині. Лише понад його краями проти нічного неба бовваніли темні обриси будинків.

Момо пішла через майдан. Коли вона дійшла до середини, десь поблизу вдарили дзиґарі. Вони вибили багато разів, мабуть, була вже північ. Якщо Сірий пан тепер чекає на неї в амфітеатрі, подумала Момо, то вона вже не зможе прийти вчасно. Він собі так і піде ні з чим. І можливість допомогти друзям для неї пропаде — може, назавжди.

Момо кусала собі пальці. Що їй тепер робити, що спроможна вона вдіяти? Вона не знаходила ради. — Я тут!— щосили гукнула вона в темінь. У неї не було надії, що Сірий пан почує її. Проте вона помилилася.

Ледве завмер останній удар дзиґарів, як по всіх вулицях, що виходили на той розлогий порожній майдан, розлилося слабеньке світло, що дедалі яснішало. І тоді Момо зрозуміла, що то світять фари безлічі автомобілів, які тепер поволі сунули з усіх кінців до середини майдану, де стояла вона. Хоч куди вона поверталася, звідусіль било на неї сліпуче світло, і вона затулила очі рукою. Отже, вони прийшли!

Вона, проте, не сподівалася, що зустріч буде така велелюдна. На мить уся її відвага зникла. А що Момо була оточена і не могла втекти, вона тільки якомога щільніше загорнулась у свою велику чоловічу куртку.

Та раптом вона згадала ті квіти й ті голоси, що зливались у величну музику, і враз відчула себе спокійною й дужою.

Тихо гурчали мотори, і машини під'їжджали ближче й ближче. Аж ось вони спинилися — бампер до бампера,— утворивши коло, осередком якого була Момо.

1 тоді Сірі пани вийшли з машин. Момо не бачила, скільки їх було, бо вони купчилися в темряві за фарами. Та вона відчувала, що на неї спрямовано багато поглядів — поглядів, у яких не було нічого приязного. І їй стало холодно.

Хтозна й скільки ніхто не озивався й словом — ні Момо, ні Сірі пани.

— То оце,— почула вона врешті попелясто-сірий голос,— оце й є те дівча Момо, що колись кинуло нам виклик? Погляньте ж на нього тепер, на це жалюгідне пискля!

По тих словах залунав якийсь чудернацький шелест,, що віддалено скидався на многоголосе хихотіння!

— Стережіться!— притишено озвався інший попелястий голос. — Ви ж знаєте, яка небезпечна може бути для нас ця мала. Марна річ пробувати ввести її в оману.

Момо прислухалася.

— Ну гаразд,— пролунав з темряви за фарами перший голос. — Спробуємо казати їй правду.

Знов запала довга тиша. Момо відчула, що Сірі пани бояться казати їй правду. Здавалося, це коштує їм страшних зусиль. Момо почула так немов багатоголосе кашляння.

Аж ось котрийсь знов озвався. Голос чувся зовсім з іншого краю, проте лунав так само попелясто.

— Отже, поговорімо відверто. Ти самотня, бідолашна дитино. Твої друзі тепер для тебе недосяжні. Нема в тебе нікого, з ким би ти могла збавляти час. Так ми запланували. Ти бачиш, які ми могутні. Марна річ противитися нам. Ці довгі самотні години,— що вони тепер для тебе? Прокляття, яке тебе задушить, тягар, який тебе розчавить, море, яке тебе поглине, мука, яка тебе спалить. Ти відмежована від усіх людей. Момо мовчки слухала.

— Колись,— вів далі той голос,— настане мить, що ти більше не витримаєш цього,— завтра, за тиждень чи за рік. Нам байдуже, ми просто почекаємо. Бо знаємо, що якоїсь хвилини ти прилізеш до нас і скажеш: "Я ладна на все, тільки зніміть з мене цей тягар!" Чи ти вже й тепер ладна на все? То тільки скажи.

Момо похитала головою.

— Ти не хочеш, щоб ми тобі допомогли?— запитав крижаний голос.

Хвиля холоду посунула на Момо звідусіль, але вона зціпила зуби і знов похитала головою.

— Вона знає, що таке час,— просичав ще якийсь голос.

— А це доказ, що вона справді була в Так Званого,— відповів перший. Потім голосно спитав:— Ти знаєш Майстра Гору?

Момо кивнула головою.

— Ти справді була в нього? Момо знов кивнула.

— То ти їх знаєш — Квіти-Години?

Момо втретє кивнула головою. О, як вона їх знала! Знов залягла тривала тиша. Коли котрийсь Сірий озвався, голос ішов з іншого краю.

— Ти любиш своїх друзів, правда ж? Момо кивнула головою.

— І ти б хотіла визволити їх з-під нашої влади? І знову Момо кивнула головою.

— Ти зможеш це зробити, якщо тільки схочеш.

Момо щільно закуталася в куртку, бо вся тремтіла з холоду.

— Це справді коштуватиме тобі якусь дрібничку — звільнення твоїх друзів. Ми допоможемо тобі, а ти допоможеш нам. І це буде тільки справедливо.

Момо пильно дивилась туди, звідкіля лунав голос.

— Ми й собі хотіли б познайомитись з цим Майстром Горою, розумієш? Та ми не знаємо, де він живе. Ми від тебе нічого не хочемо, тільки щоб ти провела нас до нього. Оце й усе. Атож, слухай гарненько, Момо, щоб ти впевнилася, що ми з тобою цілком відверті й чесні: за це ми повернемо тобі твоїх друзів, і ви знову житимете весело, як колись. Адже це добра пропозиція!

Аж тепер Момо вперше розімкнула вуста. Вона говорила через силу, бо губи в неї наче позамерзали.

— Чого ви хочете від Майстра Гори?— повільно спитала вона.

— Ми хочемо з ним познайомитися, гостро відповів голос, і холод ще подужчав. — Цього з тебе досить.

Момо не озивалась і чекала. Серед Сірих панів зчинився якийсь рух, вони, здавалося, занепокоїлись.

— Я тебе не розумію, — казав голос. — Подумай про себе і про своїх друзів! Чого тобі побиватися за Майстром Горою? Це його клопіт. Він уже досить дорослий, щоб самому про себе клопотатися. І, крім того, якщо він буде розважливий і по-доброму єднатиметься з нами, то ми не рушимо й волосинки з його голови. Коли ж ні — то в нас знайдуться свої засоби, щоб змусити його.

— До чого?— запитала Момо посинілими губами. Голос зненацька став пронизливий і силуваний.

— Нам надокучило,— відповів він,— збирати людський час по годині, хвилині й секунді. Нам потрібен весь час одразу. Гора повинен віддати його нам!

Момо непорушно дивилася в темряву, звідки чувся той голос.

— А люди?— спитала вона. — Що буде з ними?

— Люди! — гукнув голос і на мить зламався. — Люди давно вже зайві на світі. Це ж вони довели світ до того, що їхньому родові більше немає місця. Ми запануємо над світом!

Холод став такий жахливий, що Момо насилу ворушила губами, та не могла вимовити й слова.

— Але не турбуйся, маленька Момо,— сказав голос раптом знову тихо і майже улесливо. — Ти і твої друзі сюди не входять. Ви будете останні люди, що гратимуться й розповідатимуть казки. Ви не втручатиметесь у наші справи, й ми дамо вам спокій.

Голос замовк, але відразу ж залунав з іншого боку:

— Ти знаєш, що ми сказали тобі правду. Ми дотримаємо своєї обіцянки. А тепер веди нас до Майстра Гори.

Момо силкувалася заговорити. Від холоду вона була майже непритомна. Нарешті вона таки промовила:

— Навіть якби могла, я б цього не зробила. Звідкись почувся загрозливий голос:

— Що це означає — "якби могла"? Ти ж можеш! Ти була в Майстра Гори, тож дорогу туди знаєш?

— Я більш не знайду її,— прошепотіла Момо. — Я вже пробувала. Тільки Кассіопея її знає.

— Це хто?

— Черепаха Майстра Гори.

— Де вона тепер? Момо напівзомліла, затинаючись, проказала:

— Вона... зі мною... повернулася... але... я... її... загубила.

Наче десь здалеку долинала до неї веремія збуджених голосів.

— Негайно бийте на сполох!— вигукували вони,— Треба знайти цю черепаху! Кожну черепаху перевірити! Цю Кассіопею слід знайти! Знайти! Знайти!

Голоси змовкли. Стало тихо. Поволі Момо опам'яталася. Вона стояла сама-одна посеред великого майдану, над яким бурхав холодний вітер, що, здавалося, віяв звідкись із порожнечі,— попелясто-сірий вітер.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

ЯКЩО ДИВИТИСЯ ВПЕРЕД НЕ ОГЛЯДАЮЧИСЬ

Момо не знала, скільки минуло часу. Дзиґарі часом оживалися, та вона їх ледве чула. Поволі-поволеньки у її задубле тіло поверталося тепло. Вона почувала себе геть розбитою і не знала, на що зважитися.

Іти додому й лягати спати? Тепер, коли остання надія — подбати про себе й про друзів — раз і назавжди втрачена? Бо ж Момо тепер знала, що ніколи вже не буде для неї нічого доброго, ніколи.

Враз її огорнув страх за Кассіопею. Що, як Сірі пани справді знайдуть її? Момо гірко каялася, що взагалі навіть згадала їм про черепаху. Але вона була така квола,. приголомшена, що не мала сили усе те обміркувати.

"А може,— спробувала Момо втішити себе,— може, Кассіопея вже давно у Майстра Гори. Сподіваюсь, що вона мене вже не шукає. Це було б щастя для неї — і для мене..."

Тієї миті щось легенько торкнулось до її босої ноги. Момо злякалась і поволі нахилилася.

Перед нею сиділа черепаха! У темряві поступово висвітились літери: "Я ЗНОВУ ТУТ".

Не пам'ятаючи себе, Момо схопила її й сховала під куртку. Тоді випросталась, дослухаючись і доглядаючись у пітьмі: вона боялася, що Сірі пани ще десь близько.

Проте все було тихо.

Кассіопея заборсалась під курткою, силкуючись вилізти. Момо міцно притулила її до себе, та все ж зазирнула під куртку й прошепотіла:

— Будь ласка, сиди тихо!

"ЩО ЦЕ ЗА ДУРНІ ВИТІВКИ?" — засвітилось на панцері.

— Не можна, щоб тебе побачили!— знов прошепотіла Момо.

Тоді на спині в-черепахи проступило: "ТИ И ТРІШЕЧКИ НЕ РАДІЄШ?"

— Радію!— майже схлипнула Момо. — Радію, Кассіопеєчко, ще й як! — вона обцілувала черепасі увесь ніс.

Літери на панцері в черепахи видимо почервоніли, коли вона відповіла: "ОТО ЩЕ!" Момо всміхнулась:

— Ти весь оцей довгий час мене шукала? "АЯКЖЕ".

— А як це, що ти знайшла мене саме тепер і саме тут? "ЗНАЛА ЗАЗДАЛЕГІДЬ",— засвітилось у відповідь. Виходить, черепаха увесь час перед цим шукала Момо,

хоча й знала, що не знайде? То, може, не треба було тоді й шукати? Це була ще одна з тих Кассіопеїних загадок, що аж розум одбирає, коли над ними довго думаєш. Та тільки зараз не час відгадувати загадки!

Момо пошепки розповіла черепасі, що сталося, поки її не було.

— Що нам тепер робити? — спитала вона наостанку. Кассіопея пильно вислухала все. І тепер на панцері в неї проступили слова: "ХОДІМО ДО МАЙСТРА ГОРИ".

— Зараз? — із жахом скрикнула Момо. — Та вони ж тебе скрізь шукають! Оце тільки тут їх немає! Чи не краще лишитися тут?

На панцері в черепахи проступило тільки: "Я ЗНАЮ, ХОДІМО".

— Та це ж ми просто їм до рук утрапимо,— сказала Момо.

"МИ НІКОГО НЕ ЗУСТРІНЕМО",— відповіла Кассіопея.

Ну, якщо вона така певна цього, то, мабуть, можна здатися на неї. Момо посадила черепаху на землю. Та заразом згадала ту довгу й виснажливо тяжку дорогу, яку вони пройшли тоді, і раптом відчула, що тепер це їй не до снаги.

— Іди сама, Кассіопеє,— тихо мовила вона,— а я не можу. Йди сама і привітай від мене Майстра Гору.

"ЦЕ БЛИЗЕСЕНЬКО!"— проступило в Кассіопеї на панцері.

Момо прочитала напис і здивовано оглянулась довкола. Помалу-малу їй випливло в пам'яті, що ця убога й ніби вимерла частина міста і є та сама, звідки вони тоді потрапили в зовсім іншу місцину — з білосніжними будинками і дивним світлом. Коли так, то, може, й справді вона ще дійде на Вуличку Ніколицю до Будинку Ніденця.

— Добре,— сказала Момо,— піду з тобою. Але, може б, я краще тебе несла, то буде швидше?

"НА ЖАЛЬ, НІ",— проступило на панцері в Кассіопеї.

— Чого тобі неодмінно чалапати самій?— запитала Момо.

На це з'явилась загадкова відповідь: "ДОРОГА В МЕНІ".

І черепаха рушила. Момо поволі, ступінчик по ступінчику, пішла за нею.

Ледве-но черепаха й Момо пірнули в одну з прилеглих вуличок, як на майдані, в понурому затінку довколишніх будинків, знялася метушня. Якесь потріскування й шамотіння пішло по майдані — немов безголосе хихотіння. То були Сірі пани, які підстерегли усю ту сцену. Частина з них зоставалася тут, щоб нишком стежити за дівчинкою. Довго їм довелось чекати, але щоб дочекатися такого щастя — це їм і не снилося!

— Он вони!— прошепотів один попелясто-сірий голос. — Хапати їх?

— Звичайно, ні,— прошамотів інший. — Нехай тікають.

— Як то?— не зрозумів перший.-Адже ми мусимо спіймати черепаху. Будь-що — так наказано.

— Так. Але навіщо?

— Щоб вона нас провела до Гори.

— Саме так! Отож вона й веде. Нам навіть силувати її не доводиться. Вона це робить добровільно, хоч, може, це й не входило в її наміри.

І знов у понурому затінку понад майданом залунало безголосе хихотіння.

— Негайно перекажіть новину всім агентам у місті! Пошуки можна припинити! Всім приєднатися до нас! Але будьте якнайпильніші, шановні панове! Ніхто з нас не повинен ставати їм на дорозі. Ніяких перешкод їм на шляху! Ніяких з ними зустрічей! А тепер, мої панове, спокійнісінько ходімо за нашими одуреними проводирями!

Так воно й сталось, що Момо й Кассіопея не зустріли нікогісінько зі своїх переслідувачів. Хоч куди б вони звертали, Сірі пани відступались їм з дороги і вчасно зникали, змикаючись зі своїми колегами, що сунули позаду. Дедалі довша й довша процесія Сірих панів, припадаючи до мурів і будинків, нечутно сунула назирці за малими втікачами…

Момо була така втомлена, як ще ніколи в своєму житті. Деколи їй здавалось, що вона ось-ось упаде й засне на місці. Та вона знов і знов примушувала себе ступнути ще раз і ще раз… І тоді на малу хвилиночку їй робилося трохи легше.

Аби ж хоч черепаха лізла не так жахливо повільно! Але на це не було ради. Момо вже не дивилась ні ліворуч, ні праворуч, а тільки собі під ноги й на Кассіопею.

Минула, як здалося, ціла вічність, коли вона раптом помітила, що вулиця в неї під ногами зробилась ясніша. Момо підвела важкі, мов свинець, повіки й подивилася довкола.

Так, вони нарешті дісталися тієї частини міста, в якій розливалось оте світло — не досвітнє й не вечірнє — і де тінь падала навсібіч. Сліпучо-білі й недосяжні, стояли будинки з чорними пасмами вікон. А он і той химерний пам'ятник-велетенське яйце на чорному кам'яному кубі.

Момо підбадьорилася — тепер уже недовго йти до Майстра Гори.

— Будь ласка,— мовила вона Кассіопеї,— чи не можна б нам іти трішечки швидше?

"ХТО СПІШИТЬ, ТОЙ ЛЮДЕЙ СМІШИТЬ", — відповіла черепаха.

І поповзла далі, ще повільніше, ніж досі. Проте Момо помітила,— так, як і тоді, першого разу,— що саме через це вони посуваються швидше.

Так ніби вулиця пливла їм назустріч-тим швидше, чим повільніше вони обидві йшли.

Бо така була таємниця тієї білосніжної частини міста: що повільніше ти йшов, то швидше приходив. І що дужче поспішав, то помаліше посувався. Саме цього Сірі пани не знали — тоді, коли гналися за Момо на трьох автомобілях. Через те Момо й утекла тоді від них.

Тоді!

Але тепер усе було інакше. Тепер дівчинку з черепахою не хотіли доганяти. За ними просто йшли поволеньки, як і вони самі. Сірі пани збагнули таємницю. І білі вулиці позаду Момо й черепахи поволі заполоняла орда Сірих панів. І через те, що вони тепер знали, як тут треба посуватись, то йшли навіть трохи повільніше від черепахи — і наздоганяли її, підходили все ближче й ближче! То були ніби перегони — тільки не на швидкість, а навпаки — на повільність.

Дорога крутилася сюди й туди по цих вулицях-снах, вела все глибше й глибше — до самого осередка цього білого куточка міста. Ось-ось за рогом — Вуличка Ніколиця.

Кассіопея вже повернула за ріг і поспішала до Будинку Ніденця. Момо згадала, що в цій вулиці можна йти, тільки повернувшись спиною вперед. І вона обернулася.

Серце їй майже зовсім завмерло від жаху.

Сірим рухомим муром сунули за нею часокради, один попри одному, через усю ширину вулиці, а там іще, й іще, скільки сягало око.

Момо закричала, але не почула власного голосу. Уперед спиною забігла вона у Вуличку Ніколицю, втупившись великими очима в полчища Сірих панів, що йшли слідком.

Зненацька вдруге сталося щось дивовижне. Тільки-но перші з переслідувачів наважилися ступити у Вуличку Ніколицю, вони тут-таки, на очах у Момо, обернулися в ніщо. Спочатку розтанули їхні простягнуті вперед руки, тоді ноги й тулуб і нарешті обличчя, на яких застигли приголомшеність і переляк.

Та не тільки Момо дивилась на це перетворення — його, звісно, бачили й усі Сірі пани, що сунули до Вулички Ніколиці. Передні загородили шлях заднім, і між тими й тими на мить зчинилася бійка. Момо бачила розлючені обличчя і погрозливо піднесені догори кулаки. Та жоден не наважився ступити їй услід.

Аж ось Момо нарешті дісталася до Будинку Ніденця. Великі важкі двері з зеленого металу відчинилися. Момо проскочила в них, перебігла коридор з кам'яними статуями, відчинила дверечка на тому кінці коридора, прослизнула в них, пробігла залу з безліччю годинників, дісталася до невеличкої кімнати між задніми стінками годинників, кинулася на вишукану канапку й засунула голову під подушку, щоб більше нічого не бачити й не чути.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

ЗНЕВАЖЕНОМУ ТРЕБА ЗВАЖИТИСЬ

Говорив чийсь тихий голос.

Момо повільно виринула з глибини сну без сновидінь. Вона почувала себе на диво освіженою і зміцнілою.

— Дитина не винна,— казав той голос. — Але ти, Кассіопеє, навіщо ти це зробила?

Момо розплющила очі. За столиком біля канапки сидів Майстер Гора. Він невесело дивився вниз, на черепаху.

— Невже ти не могла подумати про те, що Сірі пани підуть за вами?

"Я ТІЛЬКИ ЗНАЮ НАПЕРЕД, АЛЕ НЕ ДУМАЮ!"— проступило в Кассіопеї на панцері.

Майстер Гора, зітхнувши, похитав головою:

— Ох, Кассіопеє, Кассіопеє, часом ти й для мене стаєш загадкою!

Момо підвелася й сіла на канапці.

— А, наша маленька Момо прокинулась!— привітно сказав Майстер Гора. — Сподіваюся, ти почуваєш себе добре?

— Дуже добре, дякую,— відповіла Момо. — Пробачте, будь ласка, що я заснула.

— Про це не турбуйся,— сказав Майстер Гора. — Все гаразд. Не треба нічого пояснювати. Те, чого я не побачив у свої Всевидющі окуляри, мені розповіла Кассіопея.

— А де Сірі пани?— запитала Момо.

Майстер Гора дістав у себе з кишені велику синю хустину.

— Вони облягли нас. Обступили Будинок Ніденець звідусіль. На такій відстані, на яку вони можуть підійти.

— А сюди до нас вони не ввійдуть?— спитала Момо. Майстер Гора висякався.

— Ні, цього вони не можуть. Ти ж сама бачила, що вони просто обертаються в ніщо, тільки-но поткнуться у Вуличку Ніколицю.

— А як це виходить?— допитувалась Момо.

— Це робить часовий вихор,— відповів Майстер Гора. — Адже ти знаєш, що тут усе треба робити навспак, правда? Бо довкола Будинку Ніденця час іде в зворотному напрямку. Звичайно буває так, що час увіходить в тебе. Що більше входить у тебе часу, то дужче ти старшаєш. Але у Вуличці Ніколиці час із тебе виходить. Можна сказати, що, проходячи нею, ти молодшаєш. Не набагато, лиш на стільки, скільки тобі треба часу, щоб її перейти.

— А я й не помітила нічого! — здивовано сказала Момо.

— Ну, певно,— всміхаючись, пояснив Майстер Гора. — Для людини воно мало помітно, бо людина — ще щось куди більше, аніж самий тільки час, нагромаджений у ній. У Сірих же панів усе по-інакшому. Вони складаються з самого лише накраденого часу. І коли потраплять у часовий вихор, час ураз виходить з них, як із надувної кульки, що луснула. Тільки від надувної кульки лишається бодай клаптик гуми, а від них нічого не лишається.

Момо напружено думала.

— А чи не можна тоді просто пустити увесь час навспак? — запитала вона.-Ненадовго. Тоді всі люди трішки помолодшали б, їм би це не вадило. Зате часокради усі обернулись би в ніщо.

Майстер Гора усміхнувся.

— Це було б справді гарно. Та, на жаль, так не вийде.

Обидва потоки часу перебувають у рівновазі. Якщо спинити один потік, то зникне другий. Тоді взагалі не буде в світі часу.

Він на мить замовк і зсунув на чоло Всевидющі окуляри.

— Це означає...— пробурмотів він, підвівся і, глибоко замислений, кілька разів перейшов малу кімнату туди й сюди.

Момо напружено стежила за ним, і навіть Кассіопея водила за ним очима. Аж ось він знову сів і допитливо поглянув на Момо.

— Ти навела мене на одну думку,— сказав він. — Але чи здійсниться вона, залежить не від самого мене.

Він обернувся до черепахи, що сиділа біля його ніг.

— Кассіопеє, люба моя! Що, по-твоєму, найкраще робити під час облоги?

"СНІДАТИ!" — проступила на панцері відповідь.

— Авжеж,— сказав Майстер Гора,— і це непогана думка.

Тієї ж миті стіл було накрито. Чи, може, він був накритий з самого початку, а Момо просто не помітила того. Так чи інак, на столі знов стояли маленькі золоті чашечки і все злотосяйне снідання: глек з гарячим шоколадом,, мед, масло й хрумкі булочки.

За той час, що минув, Момо не раз поверталася думкою до всіх цих чудових речей і тепер жадібно заходилася; ласувати. Цього разу їй усе здалося ще смачніше, ніж першого. А втім, і Майстер Гора тепер залюбки пригощався разом з нею.

— Вони хочуть,— сказала по хвилині Момо, наминаючи за обидві щоки,— щоб ви віддали їм геть увесь час усіх людей. Але ж ви цього не зробите, правда?

— Ні, дитино,— відповів Майстер Гора,— цього я ніколи не зроблю. Час колись почався і колись скінчиться, але аж тоді, коли вже буде більше не потрібен людям. Від мене Сірим панам не перепаде ані найменшої цятиночки часу.

— Але ж вони кажуть,— вела своєї Момо,— що присилують тебе до цього.

— Перше ніж говорити про це далі,— поважно сказав він — я хочу, щоб ти поглянула на них власними очима.

Він здійняв і простяг Момо свої невеличкі золоті окуляри.

Вона надягла їх.

Спочатку вона побачила тільки вихор барв і форм, від яких у неї запаморочилось у голові, як і тоді, першого разу. Та тепер це враз минулося. За малу хвилинку очі її вже наладналися на всевидющість.

І вона побачила вороже військо!

Плече в плече стояла неозора лава Сірих панів. Вони вишикувались не лише біля Вулички Ніколиці, а й далі, аж ген далі — велетенським колом, що тяглося через увесь цей квартал міста з сніжно-білими будинками і мало за центр Будинок Ніденець. У тому колі не було ніде й щілиночки.

Та трохи згодом дівчинка вгледіла й ще дещо — воно вразило її. Спочатку вона подумала, що, може, то скельця Всевидющих окулярів запітніли або що вона ще не зовсім наладналася на окуляри Майстра Гори, бо обриси Сірих панів дивно розпливалися, ніби засновувались химерним туманом. Та невдовзі вона збагнула, що не окуляри і не її очі тут причина, а що той туман, той дим справді здіймався там, на вулиці.

Подекуди він був уже густий і непрозорий, подекуди ж тільки ледь-ледь курився.

Сірі пани стояли непорушно. Кожен був, як завжди, у цупкому круглому капелюсі, з портфелем у руці й з манісінькою сірою сигарою в роті. Та дим від сигар не танув, як він тане в звичайному повітрі. Тут, де ані повійнув бодай найменший вітрець, у цьому скляному повітрі, дим пасмами снувався всюди, засновував вулиці, здіймався догори, п'явся понад фасадами сніжно-білих будинків і зависав на них довгими запиналами, простягався від карниза до карниза. Він клубочився огидними синювуто-зеленими хмарами, що поволі, але неухильно лізли одна на одну, бралися все вище й вище, обводячи Будинок Ніденець муром, що нестримно ріс.

. Момо бачила й те, що Сірих панів усе прибуває, все нові й нові заступають місце тих, котрі вже стояли в лаві. Але навіщо все це робиться? Що надумали часокради? Вона зняла окуляри й запитливо подивилася на Майстра Гору.

— Ти все роздивилася? — запитав він. — Тоді, будь ласка, дай мені окуляри. Ти спитала, чи можуть вони мене присилувати? — повів Майстер Гора далі, надягнувши окуляри. — Мене вони не дістануть, як ти вже й сама знаєш. Та вони можуть завдати людям шкоди, страшнішої, ніж усе те, чого вони накоїли досі. Оцим вони й хочуть мене залякати.

— Щось іще страшніше? — злякано спитала Момо. Майстер Гора кивнув головою.

— Я наділяю кожній людині її час. Проти цього Сірі пани нічого не вдіють. І затримати цього часу вони також не можуть. Але вони можуть його отруїти.

— Отруїти час? — приголомшено вимовила Момо.

— Димом своїх сигар,— пояснив Майстер Гора. — Чи ти бачила хоч раз когось із них без їхньої манісінької сірої сигари? Ні, бо без сигар вони не можуть існувати.

— Що ж то за сигари? — допитувалась Момо.

— Пам'ятаєш Квіти-Години? — сказав Майстер Гора. — Я тоді казав тобі, що в кожній людині є отаке золоте святилище часу, бо кожна людина має серце. Якщо тільки люди впустять туди Сірих панів, ті загарбають якомога більше Квітів-Годин. Але Квіти-Години, вирвані з людського серця, не можуть умерти,— бо насправді вони неминущі. Проте й жити вони тоді не живуть, бо відірвані від свого справжнього господаря. Всіма ниточками свого єства вони тягнуться до тієї людини, якій по праву належать.

Момо слухала затаївши дух.

— Ти повинна знати, Момо, що й зло має свою таємницю. Я не знаю, де Сірі пани переховують накрадені Квіти-Години. Мені відомо тільки, що вони заморожують їх своїм холодом, аж поки квіти стануть тверді, немов скляні келихи. І це не дає їм повернутися назад. Десь глибоко під землею мають бути велетенські сховища, в яких лежить увесь заморожений час.

Щоки Момо палали від обурення.

— З оцих запасів Сірі пани й живляться. Вони обривають пелюстки з Квітів-Годин, сушать до сірого й цупкого і крутять собі з них манісінькі сигари. Але до самісінької цієї хвилини в сухих пелюстках ще жевріють рештки життя. Та всякий живий час для Сірих панів непридатний. Тому вони запалюють свої сигари й курять їх: бо аж у цьому димі час таки справді вмирає. Оцим-то мертвим часом вони й живуть.

Момо звелася на ноги.

— Ох,— промовила вона. — Стільки мертвого часу…,

— Так, оцей мур диму, який вони поставили навкруг Будинку Ніденця, — це ж той мертвий час. Ще досить над ним чистого неба, ще я спроможний безперешкодно посилати людям їхній час. Та коли оті похмурі хмари диму закутають нас цілком, тоді до кожної години, що я надсилатиму, додасться трохи мертвого, примарного часу Сірих панів. І коли люди його вберуть, то занедужають, смертельно занедужають.

Момо безпорадно втупилася очима в Майстра Гору.

— І що ж це за недуга? — тихо спитала вона.

— Спершу майже нічого непомітно. Просто якогось дня у людини щезає охота будь-що робити. Ніщо її не цікавить, від усього бере нудьга. І ця нехіть не минається, вона залишається і поволі наростає — день у день, тиждень у тиждень. Людина стає все понурішою, внутрішньо спустошеною, невдоволеною з себе і з усього світу. А там поступово щезає навіть це почуття, і ти вже взагалі нічого не почуваєш. Усе тобі байдуже, усе однаково сіре, увесь світ стає чужим і вже не обходить тебе анітрохи. Немає ні гніву, ні захвату, не можеш ні радіти, ні журитися, не вмієш ні сміятися, ні плакати. В душі панує холод, і ти не спроможний нікого й нічого любити. Якщо до цього доходить, хвороба стає невиліковною. Вороття немає. Люди метушаться із спустошеними, сірими обличчями, стають точнісінько такими, як Сірі пани. Так, тоді вже людина — їхня. Назва цієї хвороби — Смертельна Нудьга. Момо здригнулася від жаху.

— І як ви не віддасте їм усього людського часу,— спитала дівчинка, — тоді всі люди стануть такі, як вони?

— Так,— відповів Майстер Гора,— оцим вони мене й хочуть залякати.

Він підвівся з місця й відвернувся.

— Досі я чекав, що люди самі визволяться від цих мучителів. Вони б це зробили, адже ж Сірі пани, власне, завдяки їм з'явилися на світі. Та далі чекати не можна. Треба щось робити. Але сам-один я нічого не зроблю. — Він подивився на Момо. — Хочеш мені допомогти?

— Так,— прошепотіла Момо.

— Мені доведеться наразити тебе на незмірно велику небезпеку,— сказав Майстер Гора. — Від тебе, Момо, буде залежати, чи світ замре навіки, чи знов почне жити. Чи справді ти ладна зважитися?

— Так,— знов сказала Момо, і цього разу голос її лунав твердо.

— Тоді,— промовив Майстер Гора,— слухай дуже пильно те, що я тобі скажу, бо відтепер ти будеш зовсім сама і я більше не зможу тобі допомогти. Ні я, ані хто інший.

Момо кивнула головою, якнайпильніше слухаючи Майстра Гору.

— Ти повинна знати,— почав він,— що я ніколи не сплю. Якщо я засну, тієї ж миті зупиниться увесь як є час. Світ замре. Але якщо не стане часу, Сірим панам не буде звідки його красти. Щоправда, вони ще деякий час існуватимуть, у них-бо є великі часові запаси. Та коли вони їх вичерпають, то обернуться в ніщо.

— Але, якщо так,— промовила вона,— то все просто!

— На жаль, не зовсім просто, бо тоді мені не треба було б твоєї допомоги, дитино моя. Якщо на світі більше не буде часу, я не зможу прокинутись. І тому світ замре й задубіє навіки. Але в моїй владі, Момо, вділити тобі одну Квітку-Годину. Щоправда, одну-однісіньку, бо ж вона й цвіте завжди тільки одна. І коли увесь у світі час скінчиться, в тебе буде ще одна година.

— І я зможу вас розбудити? — сказала Момо.

— Самим тільки цим,— відповів Майстер Гора,— ми ще не здобудемо нічого, бо запаси Сірих панів далеко більші. За одну годину вони майже нічого не витратять. Отож вони ще будуть існувати. Твоє завдання куди тяжче. Тільки-но Сірі пани помітять, що час зупинився,— а вони це помітять враз, бо довіз сигар припиниться,— вони знімуть облогу і побіжать до своїх запасів. І ти повинна податися за ними слідком, Момо. Коли ти знайдеш їхні сховища, ти повинна не дати Сірим дістатися до них. І ледве-но скінчаться їхні сигари, настане кінець і їм самим. Та й після того треба буде ще дещо зробити, може, найтяжче з усього. Коли щезне останній часокрад, тобі доведеться звільнити увесь награбований час. Бо тільки якщо весь цей час знов вернеться до людей, світ оживе і я зможу прокинутись. І на все це ти матимеш одну-однісіньку годину.

Момо безпорадно дивилась на Майстра Гору. Такої сили труднощів і небезпек вона не сподівалася.

— А може, ти все ж таки спробуєш? — запитав Майстер Гора.— Це ж бо єдина й остання можливість.

Момо мовчала.

їй здавалося, що вона цього неспроможна виконати.

"Я ПІДУ З ТОБОЮ!" — раптом прочитала дівчинка на панцері в Кассіопеї.

Що може їй в усьому цьому допомогти черепаха? І все ж таки то був бодай тонісінький промінчик надії для Момо. Думка про те, що вона буде хоча б не сама-самісінька, додала їй відваги.

Хоч, може, то була й нерозсудлива відвага, проте вона допомогла дівчинці надуматись.

— Я спробую,— рішуче сказала вона.

Майстер Гора довго дивився на неї, потім усміхнувся.

— Багато що виявиться не таким складним, як ти гадаєш. Ти чула голоси зірок. Ти не повинна боятися.

Потім він обернувся до черепахи:

— А ти, Кассіопеє, підеш з нею?

"ЗВІСНО!" — проступило на панцері, а потім цей напис щез і засвітився новий: "ХТОСЬ ЖЕ ТА ПОВИНЕН ЗА НЕЮ НАГЛЯДАТИ!" Майстер Гора й Момо, перезирнувшись, усміхнулися.

— А ви і їй дасте Квітку-Годину? — спитала Момо.

— Кассіопеї вона не потрібна,— пояснив Майстер Гора і ніжно погладив черепасі шию. — Вона існує поза часом. Свій власний невеличкий час вона носить у собі. Вона буде на світі й тоді, коли все в ньому замре навіки.

— Гаразд,— сказала Момо, зненацька відчувши в собі жадобу діяльності. — А що нам робити зараз?

— Зараз,— відповів Майстер Гора,— ми попрощаємося. Момо судомно ковтнула повітря, потім тихенько спитала:

— Хіба ми вже ніколи не побачимося?

— Ми побачимось, Момо,— відповів Майстер Гора. — А до того часу кожна година твого життя приноситиме тобі привіт від мене. Ми ж бо лишаємося друзями, так?

— Так,— кивнувши головою, сказала Могло.

— А тепер я піду,— провадив Майстер Гора,— а ти не питай куди і не йди за мною. Бо мій сон — то сон не звичайний, і краще тобі його не бачити. Іще одне: тільки-но я вийду, ти зараз же відчиниш обоє дверей: маленькі, на яких стоїть моє ім'я, і великі, з зеленого металу, що виходять на Вуличку Ніколицю. Бо тільки-но зупиниться час, усе замре і жодна сила в світі не зрушить їх з місця. Чи ти все добре зрозуміла й запам'ятала, моя дитино?

— Так,— сказала Момо,— але як я знатиму, що час спинився?

— Не турбуйся, ти це помітиш…

Майстер Гора підвівся, а за ним і Момо. Він стиха провів рукою по її скуйовджених косах.

— Прощавай, Момо, голубонько,— мовив він. — Дуже радий, що ти й мене зуміла вислухати.

— Я всім розкажу про вас,— відповіла Момо. — Згодом. І враз Майстер Гора знов зробився невимовно старий,

достоту як тоді, коли він ніс її до золотої бані часу: старий, як скеля або як старе дерево.

Він повернувся й швидко пішов з невеличкої кімнатки поміж стінками годинників. Усе далі й далі чула Момо відгомін його ходи, аж поки, нарешті, перестала її вирізняти з цокання годинників. Може, й сам він перелився в те цокання?

Момо взяла Кассіопею на руки й міцно притулила до себе.

Починалася найбільша і неминуча пригода в її житті.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПЕРЕСЛІДУВАЧІВ

Щонайперше Момо пішла й відчинила невеличкі двері, на яких стояло ім'я Майстра Гори. Потім швиденько перебігла коридор з великими кам'яними статуями і відчинила великі надвірні двері з зеленого металу. їй довелося напружитись якомога, бо велетенські половини дверей були невимовно важкі.

Скінчивши це, вона кинулася в залу з безліччю годинників і стала чекати, що станеться далі.

І сталося!

Пройшов раптовий струс, тільки струснулась не земля — струснувся час,— отож точніше назвати його часотрусом. Ніякими словами не розкажеш, що відчула при цьому Момо. Почувся такий звук, якого ще зроду не чула жодна людина. То було мов зітхання, що йшло з глибини сторіч.

І все скінчилося.

Тієї ж миті як стій змовкло багатоголосе цокання й дзижчання, дзвінки й удари безлічі годинників. Враз спинилися маятники. Нічого, нічогісінько більше не рухалося.

Усюди залягла тиша, така глибока тиша, якої ще ніде й ніколи не бувало в світі. Часу віднині не було.

І Момо побачила, що тримає в руці велику дивовижну Квітку-Годину. Дівчинка не помітила, як квітка опинилась у неї в руці. Так наче вона зроду була там. Помалесеньку ступила Момо вперед. Так, вона могла рухатися без натуги, як і завжди. На столику ще стояли рештки снідання. Момо сіла на м'який стільчик, та він був тепер такий твердий, як мармур, і не вгинався. У її чашечці ще лишилося трохи шоколаду, та чашечку тепер не можна було зрушити з місця. Момо спробувала вмочити палець у рідину, та шоколад був твердий, мов скло. Так само й мед. Навіть крихт із булочок, розтрушених на таріль неможливо було зрушити з місця. Нічого, навіть найдрібнішої дрібнички не можна було змінити, відколи на світі не стало часу.

Кассіопея заборсалася, і Момо поглянула на неї.

"ТИ ГАЙНУЄШ СВІЙ ЧАС!" — проступило в неї на панцері.

О леле, це ж правда! Момо опам'яталася. Вона перебігла залу, шаснула в малі дверцята, побігла довгим коридором, вискочила у великі двері, забігла за ріг — і сахнулася назад. Серце її почало шалено битись. Часокради зовсім не розбіглися! Навпаки, вони йшли через Вуличку Ніколицю, в якій уже не було потоку часунавспак. Ішли до Будинку Ніденця. Такого вона не сподівалася!

Момо кинулася назад у велику залу і, не випускаючи з рук Кассіопеї, сховалася за великим годинником.

— Оце-то початок,— пробурмотіла вона.

Потім почула в коридорі ходу Сірих панів. Один по одному вони лізли в малі дверечка, поки цілий гурт не опинився в залі. Аж тепер вони стали роззиратися довкола.

— Вражає! — сказав один із них. — Отже, це тепер наша нова домівка.

— Дівча Момо відчинило нам усі двері,— мовив другий попелясто-сірий голос. — Я сам бачив. Розумна дитина! Цікавий я знати, як вона схилила на свій бік старого.

А третій такий самий сірий голос озвався:

— Я гадаю, що Так Званий сам здався. Часовтяг більше не діє у Вуличці Ніколиці, а це означає, що він сам його вимкнув. Отже, він зрозумів, що мусить нам скоритись. Зараз ми з ним упораємося. Де ж це він дівся?

Сірі пани нишпорили скрізь очима, коли враз почувся ще більш попелясто-сірий голос:

— Тут щось не так, Панове! Годинники! Ви тільки погляньте на годинники! Вони всі стоять! Навіть ось оцей пісковий!

— Це він їх зупинив,— нерішуче промовив інший.

— Пісковий годинник не можна спинити! — вигукнув перший. — А проте погляньте, мої панове,— падучий пісок зупинився! А годинника не зрушиш з місця! Що це означає?

Він ще говорив, коли в коридорі почулася хода і в малі дверечка просунувся ще один Сірий пан. Він махав руками й вигукував:

— Щойно надійшло повідомлення наших агентів з міста, їхні машини стоять. Усе стоїть. Світ завмер. Неможливо більше в жодної людини вирвати ані цятиночки часу! Будь-яке постачання припинено! Часу на світі більш не існує! Гора вимкнув час!

Якусь мить стояла мертва тиша. Потім хтось спитав:

— Що ви кажете? Припинилося наше постачання? А що ж буде з нами, як ми скуримо свої сигари?

— Ви й самі знаєте, що з нами буде! — крикнув інший. — Це ж страхітлива катастрофа, панове!

І враз загукали всі, перекрикуючи один одного:

— Гора надумав нас знищити! — Негайно знімаймо облогу! — Треба спробувати добратися до сховищ! — Без машин? Ми не добіжимо! — Моєї сигари стане ще на двадцять сім хвилин!-А моєї на сорок вісім! — То дайте її сюди!— Ви збожеволіли!— Рятуйся, хто може!

Усі метнулися до малих дверечок і стали разом лізти в них. Момо зі свого сховку бачила, як вони в паніці відштовхували один одного, стусали і тягли, як зчинялася дедалі більша колотнеча. Кожен пхався надвір поперед сусіда, борючись за своє сіре життя. Вони збивали один одному з голови капелюхи, вони борюкались один з одним і виривали один у одного сірі сигари. І кожен, у кого її вирвали, враз ставав зовсім безсилим. Він стояв, розставивши руки, скривившись зі страху, і робився дедалі прозорішим, аж поки зовсім розпливався. Нічого не лишалось, навіть капелюха. Кінець кінцем у залі зосталося, всього троє Сірих панів, оцим-то й пощастило прослизнути поодинці в малі дверечка й утекти.

Момо з черепахою під пахвою, з Квіткою-Годиною в руці побігла за ними. Тепер їй нізащо не можна було губити їх з очей.

Вибігши за високі ворота, вона вгледіла, що часокради вже добігли на край Вулички Ніколиці. Там у хмарах диму стояли купками інші Сірі пани, що, збуджено вимахуючи руками, щось доводили один одному. Угледівши тих, що бігли від Будинку Ніденця, вони й собі кинулися бігти, до них приєдналась інші — і за хвилину вся їхня орда стрімголов тікала назад. Нескінченний потік Сірих панів гнався в бік міста через незвичайну місцину з сніжно-білими будинками і врізнобіч простеленими

тінями. Звичайно, відколи в світі не стало часу, зникло й тутешнє таємниче перетворення швидкого темпу на повільний. Потік Сірих панів пробіг повз велетенський пам'ятник-яйце далі, туди, де вже починалися квартали звичайних будинків — тих сірих, занедбаних будинків-казарм, де мешкали люди, що жили на самому краї часу. Але й тут усе завмерло.

На чималій відстані від утікачів за ними бігла Момо. Так почалася гонитва через усе велике місто, гонитва, коли незліченна рать Сірих панів тікала, а маленька дівчинка з квіткою в руці й черепахою під пахвою — їх переслідувала.

Але ж яке дивовижне було тепер місто! На вулицях ряд за рядом стояли автомобілі, непорушно сиділи за кермом шофери, поклавши руку чи на перемикач швидкостей, чи на клаксон, котрийсь саме приклав палець до чола і люто вп'явся очима в сусіда, велосипедисти, що якраз простягли руку на знак повороту, і всі перехожі на тротуарах — чоловіки, жінки, діти, собаки й коти — все знерухоміло як стій, навіть дим із випускних труб.

На роздоріжжях непорушно стояли регулювальники, занісши руку для помаху, зі свистками в зубах. Угорі над майданом завмер на льоту в повітрі табун голубів. А понад усім у небі, мов намальований, висів літак. Вода у фонтанах задубла, наче лід. Листя, що злетіло з дерева, непорушно лежало в повітрі. І невеличкий песик, що саме задер ногу коло ліхтаря, так і стояв, наче іграшковий.

А посеред цього неживого, наче фотознімок, міста бігли-мчали Сірі пани. А Момо за ними та за ними, весь час сторожко пильнуючи, щоб часокради її не помітили. Та вони вже й так не звертали ні на що уваги, бо їхня втеча ставала дедалі тяжчою й напруженішою.

Вони не звичні були бігати на такі відстані. Вони задихались, судомно хапаючи повітря. До того ж їм не можна було випускати з рота їхніх манісіньких сірих сигар — без сигар-бо вони відразу гинули. Коли в

когось на бігу вислизала сигара, то він розпливався в повітрі, перше ніж устигав її знайти.

Та Сірим панам не тільки через це доводилося скрутно: кожен дедалі дужче боявся свого сусіда й товариша по недолі. Багато хто, докуривши свою власну сигару, з відчаю просто виривав її з зубів у іншого. Отож число Сірих поволі, та неухильно зменшувалось.

Тим, що ще мали мізерний запас сигар у портфелях, доводилося вельми пильнувати, щоб не помітили інші й не накинулися та не відняли їхнього скарбу. В натовпі раз у раз зчинялися несамовиті бійки. Сірі пани тлумом кидались одні на одних, щоб урвати хоч щось із чужих запасів. І тоді, траплялося, сигари падали й котилися по вулиці, і їх затоптували під ногами. Від страху зникнути зі світу Сірі пани геть позбулися глузду.

І ще одне додавало їм мороки — тим більшої, чим дужче вони заглиблювались у місто. Багато де стояли такі густі юрми людей, що Сірі пани насилу пробиралися поміж ними, наче між деревами в густому лісі. Невеличкій і тоненькій Момо було, звісно, легше. А Сірі пани навіть об пушинку, яка, затвердівши, непорушно висіла в повітрі, могли розбити голову, коли ставали неуважні.

То була довга подорож, і Момо уявити не могла, скільки вона ще триватиме. Дівчинка стурбовано поглядала на свою Квітку. Та вона тільки ще розвивалася. Отже, тривожитися поки що було рано.

Аж раптом сталося таке, що змусило Момо враз забути про все: на одній з бічних вулиць вона побачила Беппо-Підмітальника.

— Беппо!— гукнула вона, нестямившись від радості, і кинулась до нього. — Беппо, я тебе скрізь шукала! Де ж ти був так довго? Чому ти й разу не прийшов? Ох, Беппо, любий Беппо!

Вона хотіла була кинутись йому на шию, та сахнулася назад, ударившись об нього, наче об залізо. Момо добряче забилась, і на очі їй набігли сльози. Вона стояла і, схлипуючи, дивилася на нього.

Його невеличка постать здавалася ще дужче згорбленою, ніж колись. Добре обличчя було схудле, виснажене і дуже бліде. Підборіддя поросло білою, цупкою щетиною, бо він не мав коли голитися. В руках він тримав мітлу, геть стерту від безнастанного підмітання. Отак він і стояв там, непорушний, як і все довкола, дивлячись крізь свої невеличкі окуляри на вуличне сміття.

Аж ось коли знайшла його Момо — тепер, коли це вже нічогісінько нікому не зарадить, бо він її не бачить. І, може, це останній раз, коли вона бачить його. Хто знає, як усе оце скінчиться? Якщо погано, то, може, старий Беппо стоятиме тут довіку.

Черепаха заборсалася в руках у Момо.

"ДАЛІ!" — проступило в неї на панцері.

Момо кинулася назад на головну вулицю й перелякалась. Жодного часокрада не було ніде видно! Момо пробігла трохи тудою, кудою тікали Сірі пани, — та марно.

Вона загубила їхній слід!

Момо безпорадно зупинилася. Що їй тепер робити? Вона запитливо поглянула на Кассіопею.

"ТИ ЗНАЙДЕШ ЇХ, БІЖИ ДАЛІ!" — порадила черепаха.

Ну, якщо Кассіопея каже, що вони неодмінно побачать часокрадів, то тоді байдуже, кудою бігти. І Момо подалася навмання, куди очі світили-то ліворуч, то праворуч, то прямо…

А тим часом вони опинилися вже на північній околиці великого міста, де вздовж прямих, як стріла, вулиць аж до обрію тяглися квартали однаковісіньких нових будинків. Момо бігла далі й далі, та що вулиці й будинки були схожі між собою, мов близнята, їй незабаром почало здаватися, що вона біжить, не рушаючи з місця. Це був справжній лабіринт, тільки лабіринт правильності й однаковості.

Момо вже зовсім була занепала духом, аж зненацька побачила, як попереду останній із Сірих панів звертає за ріг якоїсь вулиці. Він шкандибав, штани на ньому були подерті, капелюха на голові й портфеля в руці не було, тільки в судомно стиснутих губах ще димів недокурок невеличкої сірої сигари.

Момо побігла слідком — до того місця, де в нескінченному ряду будинків була прогалина. Замість будинку, там стояв високий будівельний паркан, збитий із грубих дощок. У цьому паркані були ворота, що стояли якраз трохи прочинені, і саме туди вскочив останній із Сірих панів.

Над воротьми була вивіска, і Момо спинилася, щоб її прочитати:

УВАГА!

НЕБЕЗПЕЧНО ДЛЯ ЖИТТЯ!

СТОРОННІМ ВХІД СУВОРО ЗАБОРОНЕНО!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

КІНЕЦЬ, ЯКИЙ Є ПОЧАТКОМ НОВОГО

Момо затрималася, читаючи напис. Коли вона прослизнула у ворота, останній Сірий пан уже десь дівся.

Перед нею був велетенський будівельний котлован, десь із двадцять — тридцять метрів завглибшки. Скрізь стояли екскаватори й інші будівельні машини. На похилій в'їзній дорозі, що вела в глиб котлована, завмерли на ходу кілька вантажних автомашин. Тут і там стояли, хто як завмер, непорушні постаті будівельних робітників.

Куди ж тепер? Момо не бачила ніде ніякого входу, щоб Сірий пан міг шаснути туди. Вона глянула на Кассіопею, але й та, здавалось, нічого більше не знала. На панцері не проступило ніякого напису.

Момо спустилася в котлован і роззирнулась там. І раптом знов побачила знайоме обличчя. То був Нікола, муляр, що колись намалював такі гарні квіти на стіні в її кімнатці. Звісно, він був непорушний, як і всі, але стояв якось чудно: одну руку приставив до вуст — наче щось комусь гукав, а другою вказував на отвір велетенської труби, що стирчала біля нього з дна котлована. Здавалося, ніби він дивиться просто на Момо.

Момо не розмірковувала довго. Вона сприйняла це як знак для себе й полізла в трубу. Ледве опинившись там, вона враз посунулась донизу, бо труба спадала майже прямовисно. Вона раз у раз завертала, і Момо летіла, майже нічого не бачачи й не чуючи від шаленого руху,

мов на покрученій ковзанці, де її кидало то сюди, то туди. Інколи її повертало довкола самої себе, і вона летіла сторч головою. Та не впустила з рук ні квітки, ні черепахи. Що глибше вона спускалася, то холоднішало в трубі.

В якусь мить Момо подумала про те, як же їй звідси вибратися, та тільки подумала, як труба раптом скінчилася, далі пішов підземний коридор. Тут не було вже темно, як було в трубі. Всюди розливалось попелясто-сіре притемнене світло, що пливло начебто від самих стін.

Момо звелася на ноги й кинулася бігти далі. Вона була боса, бігла зовсім нечутно,— зате добре чула попереду відгомін ходи Сірих панів. На ту луну вона й бігла.

Від коридора, яким бігла Момо, на всі боки відгалужувались інші переходи, і все це плетиво ходів, здавалось, простягається попід усім районом новобудов.

Зненацька Момо почула голоси. Вона пішла в той бік, причаїлася за рогом і крадькома визирнула з-за нього.

Перед очима в неї лежала велетенська зала з довгим столом посередині. За цим столом сиділи в два ряди Сірі пани, чи, краще сказати, та купка Сірих панів, що ще лишилася. І які ж нещасні були ці останні часокради! Вбрання на них було пошматоване, лисини вкриті ґулями й синцями, а обличчя спотворені від жаху.

Тільки сигари їхні ще горіли, як звичайно.

Момо вгледіла геть у глибині, в протилежній стіні зали великі, трохи прочинені броньовані двері. Крижаним холодом віяло з зали. Момо присіла навпочіпки й натягла на босі ноги куртку, хоча й знала, що це нічого не зарадить.

— Ми повинні,— казав Сірий пан, що сидів за столом на чільному місці на тлі броньованих дверей,— повинні обходитися з нашими запасами ощадливо, бо ми не знаємо, на скільки нам їх треба розтягти. Ми повинні себе обмежувати.

— Нас лишилася жменька! — вихопився інший. — Запасів стане на цілі роки!

— Що раніш ми почнемо заощаджувати,— незворушно провадив перший,— то довше протримаємося. Ви розумієте, мої панове, що я маю

на думці, кажучи про ощадливість. Буде цілком достатньо, якщо цю катастрофу перебудуть лише декотрі з нас. Треба дивитися на речі по-діловому! В такій кількості, як отут за столом, нас, панове, забагато. Ми повинні значно скоротити це число. Це вимога розуму. Чи можу я попросити вас, панове, перелічитися?

Сірі пани перелічились. Після цього голова дістав з кишені монету й заявив:

— Киньмо жеребок! Решітка означатиме, що залишаються парні, орел — ідо непарні.

Він підкинув монету й піймав її в повітрі.

— Решітка! — гукнув він. — Панове з парними номерами залишаються, ті, у кого номери непарні,— мають негайно розпливтися.

Безгучний стогін перебіг рядами приречених, але жоден не виступив проти. Часокради з парними номерами відняли в непарних сигари, і засуджені обернулися в ніщо.

— А тепер,— кинув у тишу голова,— з вашого дозволу, повторімо це ще раз.

Ту саму моторошну процедуру повторено раз, удруге і нарешті втретє. Аж ось лишилося тільки шестеро Сірих панів. Вони сиділи кінець столу по троє з кожного боку, дивлячись один на одного крижаним поглядом.

Момо спостерігала все те, здригаючись від жаху. Вона помітила, що чим меншало Сірих панів, тим меншав, ніби пересідався страхітливий холод. Тепер його вже якось можна було витримати.

— Шість,— промовив один із Сірих панів,— це бридке число.

— Годі вже,— відповів інший з того боку столу,— немає сенсу скорочуватись далі. Якщо цієї катастрофи не перетривають шестеро, то й трьом це не вдасться.

— Це ще як сказати! — заперечив інший. — Та при крайній потребі ми завжди можемо це обміркувати. Я маю на думці — згодом.

Якусь хвилину було тихо, потім один виголосив:

— Яке щастя, що двері до сховища стояли відчинені, коли сталася катастрофа. Якби їх у вирішальну мить були захряснули, то тепер би ніяка сила в світі їх не відчинила. І ми б загинули.

— На жаль, це не зовсім так, любий мій! — відповів на те інший. — Відчиненими дверима з холодильних камер вилітає холод. І поступово відтають Квіти-Години. А всім вам відомо, що як вони відтануть, то ми їм не завадимо повернутись туди, звідки вони прийшли.

— Ви гадаєте,— запитав третій,— що ми не зможемо забезпечити достатній для наших запасів холод?

— Нас, на жаль, тільки шестеро — відповів другий. — Самі розумієте, які наші можливості. Мені здається, було передчасно так кардинально скорочуватись. Ми цим нічого не виграємо.

— Нам довелося вибирати з двох можливостей,— вигукнув перший. — І ми вибрали!

Знову запала тиша.

— Ну то що ж нам — роками сидіти, нічого не роблячи, а тільки дивитися одним на одних! — озвався котрийсь. — Правду сказати — невелика втіха.

Момо замислилась. Просто сидіти тут і чекати далі було ні до чого. Виходить, якби не було Сірих панів, то Квіти-Години відтанули б самі. Та поки що Сірі ще є. І завжди будуть, якщо вона нічого не зробить. Але що ж вона спроможна зробити, коли двері до сховищ часу відчинені і Сірі пани можуть брати собі звідти досхочу?

Кассіопея заборсалася, і Момо поглянула на неї.

"ТИ ЗАЧИНИШ ДВЕРІ!"-проступило на панцері.

— Це в мене не вийде! — прошепотіла Момо. — Вони ж непорушні!

"ТОРКНУТИСЯ КВІТКОЮ!" — відповіла черепаха.

— Я зрушу їх, доторкнувшись Квіткою-Годиною? — прошепотіла Момо.

"ТИ ЦЕ ЗРОБИШ",— проступило на панцері.

Якщо Кассіопея так гадає, то, певно, так воно й буде. Момо обережно посадила черепаху додолу. Потім сховала Квітку-Годину,— яка вже добре прив'яла й згубила чимало пелюсток,— собі під куртку.

Момо пощастило непомітно для Сірих панів залізти під довгий стіл. Звідти вона навкарачки перебігла під другий кінець і причаїлася під ногами в часокрадів. Серце калатало як шалене.

Тихо-тихенько витягла вона з-під куртки Квітку-Годину, взяла її в зуби і пролізла між стільцями так, що ніхто з Сірих панів нічого не помітив.

Опинившись біля відчинених дверей, вона доторкнулась до них квіткою і водночас штовхнула їх рукою. Двері нечутно ворухнулися в завісах, зрушили з місця й з громом захряснулись.

Багатоголоса луна віддалася в залі і в тисячних підземних переходах.

Момо підхопилася. Сірі пани, яким і не снилося, що в світі, крім них, може бути ще хтось, непідвладний загальному закам'янінню, від страху прикипіли до стільців, уп'явшись очима в дівчинку.

Момо, не тямлячи себе, кинулася повз них до виходу. Аж тоді Сірі пани оговталися і помчали за нею.

— Це ж ота страхітлива мала! — почула дівчинка. — Це Момо!

— Немислимо! — вигукнув хтось другий. — Як вона може рухатись?

— У неї є Квітка-Година! — ревнув третій.

— І вона нею зачинила двері? — запитав четвертий. П'ятий несамовито луснув себе по голові:

— То й ми ж би могли! У нас бо їх є скільки завгодно!

— Було, було! — вереснув шостий. — Але тепер двері зачинені! Є тільки одна можливість: відняти квітку в дівчиська, а то все пропало!

А тим часом Момо вже зникла десь у плетиві переходів. Та Сірі пани, звісно, знали тут усе краще за неї. Момо летіла під землею навмання, інколи просто до рук котромусь із Сірих панів, та щоразу їй щастило вчасно скрутнути вбік…

І Кассіопея по-своєму брала участь у цьому змаганні. Хоч вона чалапкала по світі поволеньки, та зате, завжди знаючи заздалегідь, куди звернуть переслідувачі, щоразу опинялася в них на дорозі, так що Сірі спотикались через неї й падали. Ті, що бігли ззаду, перечіплювалися через передніх і летіли шкереберть. Отак черепаха не раз рятувала Момо від видимої поразки. Звісно, Кассіопея і сама тоді летіла, підкинута ударом ноги, й билася об стіну, а проте й далі робила своє.

В цій гонитві декотрі Сірі пани, знетямлені від жадоби здобути Квітку-Годину, губили свої сигари й один по одному розпливалися в ніщо. Нарешті їх лишилося всього двоє.

Момо знов опинилася в залі з довгим столом. Обидва часокради ганялися за нею кругом столу, але спіймати не могли. Тоді вони розійшлися й погналися за дівчинкою з двох боків. Отепер для Момо не було рятунку. Вона забилась у куток і з жахом дивилася на своїх напасників. Квітку вона притулила до себе. На ній лишилося ще тільки три осяйні пелюстки.

Передній Сірий пан уже простягав до квітки руку, коли задній відіпхнув його.

— Ні! — вереснув він. — Квітка моя! Моя!

Вони почали відштовхувати один одного, і перший вибив другому з рота сигару. Той з примарним зойком обкрутнувся на місці, зробився прозорий і пропав. І тоді останній Сірий пан кинувся до Момо. В кутику його рота ще курився мізерний недопалок.

— Дай сюди квітку! — прохрипів він, а"; недокурок випав йому з рота й покотився десь набік. Сірий кинувся додолу й простяг за ним руку, та не зміг дістати. Він повернув до Момо своє попелясто-сіре обличчя, через силу звівся на ліктях і підняв догори тремтячу руку.

— Будь ласка,— прошепотів він,— будь ласка, дитинко, віддай мені квітку!

Момо, досі ще стоячи в кутку, притисла квітку до себе і, неспроможна вимовити й слова, похитала головою. Останній Сірий пан поволі кивнув, ніби на знак згоди.

— Це добре,— промимрив він,— добре… що тепер… усе… минулося…

Потім і він розтанув.

Момо безсило втупилася очима туди, де він щойно лежав. Але там тепер лазила Кассіопея, на панцері в неї світилися слова:

"ТИ ВІДЧИНИШ ДВЕРІ".

Момо підійшла до дверей, знов доторкнулася до них своєю Квіткою-Годиною, на якій залишилась одна-однісінька, остання пелюсточка, і навстіж відчинила їх.

Коли зник останній часокрад, зник у підземеллі й холод.

Широко розкривши очі, ступала Момо по велетенському сховищу часу. Мов скляні келихи, стояли тут рядами на нескінченних полицях незліченні Квіти-Години — одна прекрасніша за одну і кожна не така, як інша,— сотні тисяч, мільйони годин життя. Було тепло, й дедалі ставало ще тепліш, — як-от у теплиці.

Коли опала остання пелюстка з квітки Момо, враз знялася неначе буря. Хмари Квітів-Годин вихором закружляли довкола дівчинки. То була немов весняна буря, тільки буря звільненого часу.

Ніби уві сні, Момо роззирнулася й побачила перед собою долі Кассіопею. На її панцері сяяв напис:

"ЛЕТИ ДОДОМУ, МАЛЕНЬКА МОМО, ЛЕТИ ДОДОМУ!"

То були останні слова, які Момо прочитала на спині в Кассіопеї. Бо буря квітів розгулялася з такою силою, що підхопила Момо й понесла,— так наче вона й сама була квітка,— геть із похмурих переходів, назад на світ, підносячи все вище над великим містом. Момо летіла над дахами й вежами у велетенській хмарі квітів, що все більшала й більшала. То був немовби веселий танок під пречудову музику, в якому дівчинка злітала догори, спускалася донизу, крутилася кругом себе.

Потім квіткова хмара повільно й лагідно спустилася донизу, і квіти, мов великі сніжинки, лягли на задублу землю. І, наче сніжинки, тихо розтанули там і знову стали невидимі, щоб вернутися туди, де було їхнє справжнє місце,— в серця до людей.

Тієї ж миті знов з'явився час, і все знов ожило й заворушилося. Автомобілі рушили, регулювальники засюрчали в свої свистки, голуби майнули вгору, і маленький песик під ліхтарем зробив своє і побіг далі. Того, що світ цілу годину простояв завмерлий, люди навіть не помітили. Бо для них та перерва справді минула непомітно — як оком змигнути.

А все ж таки дещо змінилося, В усіх раптом десь узялася сила-силенна часу. Звісно, що кожне хтозна-як раділо з того, та ніхто не знав, що це ж його власний час, який дивом знов повернувся до нього.

Коли Момо остаточно отямилась, то побачила, що вона стоїть на якійсь вулиці. То була та сама бічна вуличка, де дівчинка спіткала непорушного Беппо. Він ще був там! Стояв спиною до неї, зіпершись на свою мітлу, й замислено дивився перед собою — точнісінько, як бувало колись. Він раптом відчув, що йому більш немає куди квапитися, й ніяк не міг собі пояснити, чого це він такий веселий і повний надій.

"Може,— подумав він,— я вже заощадив сто тисяч годин і викупив Момо?"

І саме тієї хвилини хтось смикнув його за полу, і він обернувся: перед ним стояла маленька Момо!

Немає слів, щоб змалювати радість цієї зустрічі. Обоє сміялись і плакали заразом, перебиваючи одне одного, без угаву говорили всячину, в тому числі й чистісінькі нісенітниці, як воно й буває завжди, коли чманіють від щастя. Знов і знов вони кидалися обійматись, і люди, що проходили тудою, зупинялися й собі раділи, і сміялись, і плакали разом з ними — тепер-бо всім на все вистачало часу.

Нарешті Беппо закинув свою мітлу на плече, бо лі, певна річ, він цього дня вже не думав про роботу. І вони обоє, побравшись за руки, подалися через усе місто додому — до старого амфітеатру. Кожне мало ще силу-силенну всього розповісти іншому.

А у великому місті знов можна було бачити те, чого не бачено в ньому давно: діти гралися посеред вулиць, і шофери спиняли машини й з усміхом дивилися на них, а декотрі просто виходили й приставали до гри. Скрізь було повно людей, усі привітно розмовляли між собою, пильно розпитуючи одні одних про здоров'я. Ті, що йшли на роботу, ще мали час помилуватись квіткою на чиємусь вікні або нагодувати дорогою пташку. І в лікарів тепер знаходився час уважно вислуховувати хворих. І робітникам можна було працювати спокійно й з любов'ю до діла, бо тепер не треба було хапатися будь-що-будь зробити якомога більше за якнайкоротший час. Кожне мало стільки часу, скільки йому треба,— адже часу тепер було вдосталь!

Але багато людей так і не довідались, кому вони все це завдячують і що насправді сталося за ту мить, якої вистачило їм тільки оком змигнути. Більшість із них, мабуть би, й не повірили всьому тому. Знали це й вірили цьому тільки друзі Момо.

Бо ж коли мала Момо і старий Беппо повернулися того дня до стародавнього амфітеатру, там уже чекали на них усі їхні друзі: Джіджі-Гід, Паоло, Массімо, Франко, дівчинка Марія з малою сестричкою Деде, Клавдіо, й усі інші діти, і Ніно зі своєю гладкою дружиною Ліліаною та дитинкою, і муляр Нікола, і всі сусіди, які завжди ходили сюди, щоб виговоритись перед Момо.

Потім улаштували свято й гуляли на ньому так весело, як уміли тільки друзі Момо, і так довго, аж поки не погасли в небі вічні зорі.

А як трохи вляглись веселощі, обійми, стиски рук, регіт і крики, всі посідали кружка на порослих травою кам'яних сходах. Стало зовсім тихо.

Момо вийшла на середину круглої місцинки. Вона думала про голоси зірок і про Квіти-Години.

А потім вона заспівала чистим голосом.

А в Будинку Ніденці сидів на стільці біля вишуканого столика Майстер Гора, якого врятований час розбудив із першого і єдиного в його житті сну, і, всміхаючись, дивився крізь Усевидющі окуляри на Момо й на її друзів. Він був дуже блідий, неначе щойно підвівся після тяжкої хвороби. Але очі його сяяли.

Враз він відчув, як щось торкнулося до його ноги. Він зняв окуляри й нахилився. Перед ним сиділа черепаха.

— Кассіопеє,— ласкаво сказав він і погладив її по шиї,— ви вдвох дуже добре це зробили. Ти повинна мені все розповісти, бо цього разу сам я нічого не бачив.

"ЗГОДОМ!" — засвітилося на панцері. Потім Кассіопея чхнула.

— Чи не застудилась ти, бува?— стурбовано запитав Майстер Гора.

"ЩЕ Й ЯК!" — відповіла Кассіопея.

— Це все наробив холод Сірих панів,— мовив Майстер Гора. — Уявляю собі, яка ти втомлена і як тобі хотілось би нарешті відпочити! Ну ж бо, ховайся у свій панцер.

"ДЯКУЮ!" — проступило на спині в черепахи.

І Кассіопея пошкандибала шукати собі тихого куточка. Там вона повтягала голову й ноги під панцер, і на ньому поволі висвітилося слово, видиме тільки тому, хто прочитав цю книжку:

КІНЕЦЬ.

КОРОТКА АВТОРОВА ПІСЛЯМОВА

Може в декого з читачів виникне ще чимало запитань. та боюсь, що я не зможу їм зарадити. Бо, мушу признатись, усю цю історію я записав з пам'яті так, як мені її розповіли. Сам я ніколи не знав ні малої Момо, ні її друзів. Не знаю, як їм повелось далі і як ведеться тепер. Що ж до великого міста, то його я можу тільки уявляти. До всього сказаного я міг би додати тільки таке. Тоді я саме подорожував (я, власне, й досі подорожую), і якось уночі мені трапилось їхати в одному купе з якимось дуже дивним пасажиром. Тим більше дивним, що я нізащо не міг визначити його віку. Спершу я був подумав, що переді мною сидить старий чоловік, та незабаром зрозумів, що, мабуть, я помилився, бо мій супутник здався мені раптом дуже молодим. Але й це враження невдовзі виявилось хибним. У кожному разі, саме він і розповів мені в ту догу ніч усю цю історію. Коли він скінчив розповідь, обидва ми на якийсь час замовкли. По тому загадковий пасажир додав ще одну фразу, якої я не хочу потаїти перед читачем. — Я розповів вам усе так, — промовив він, — начебто це вже сталося. А міг би розповісти й так, нібито все воно

тільки станеться в майбутньому. Для мене ця різниця невелика. Мабуть, він вийшов на наступній станції, бо трохи згодом я помітив, що сиджу в купе сам. На жаль, я більш ніколи не зустрічав того оповідача. Але якщо колись я все ж таки його зустріну, то про багато дещо розпитаю.